

मा मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.
(जिल्हा वाचनालय)

अं० ३६

४०

॥सिकाचे नांव —

मा.०२५.२००१/०१

संपादक —

॥सिक क्रमांक —

सन — १९९६

अंक —

(महिने)

१/१२ १२

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

जुनी मासिके (संदर्भ)

॥ श्रीः ॥

काव्यरत्नावली

आलीकडील कविमंडळीने चालविलेले

कवितेचे मासिकपुस्तक.

श्लोक.

तीं तीं पदे नित्य फिरुनि येती । त्या त्याच अर्धाप्रति दाविताती
कौशल्य मोठे रचनेत आहे, । सत्काव्य तेणे नव वाटताहे.

वर्ष २७ वे) जानेवारी सन १९१६ (अंक १ ला.

हे मासिक पुस्तक नारायण नरसिंह फडनीस याणीं
जळगांव जिल्हा पूर्वखानदेश येथे बालाजी पेठ म्युन्सिपल घर नंबर
१३५ मध्ये आपल्या बाबजी प्रिंटिंग छापखान्यांत छापून जळगांव
येथे प्रसिद्ध केले.

वार्षिक वर्गणी. ट. व्ही. पी. सह १। रुपया.

बाबजी प्रिंटिंग प्रेस जळगांव

अनुक्रमणिका.

पद्यसंख्या

जानेवारी १९१६

पृष्ठे

६२ अंतर्विद्धकळिका

१

९ भग्नप्रलाप

२२

२ सुभाषित

२४

७३

भिषग्विलास.

आबालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू हेऊन ११ वर्षे पुरी झाली. त्यांत यथानु-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व ग्रंथी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारांसच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, संपून घ्यातील माहिती
सुलभ भाषेत दिली जाते वार्षिक वर्गणी आगाऊ. टपाल ह. सह
अवधी १॥ रुपया.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास' सोलापुर

काव्यरत्नावली.

अंक १ ला.

अंतर्विद्वकलिका.

प्रस्तुत शब्दचित्र सामाजिक आहे. सामाजिक काव्ये महाराष्ट्र भाषेत फारच विरळ आहेत. विषय अगदीच सामान्य असून नित्यनिरीक्षणांतला आहे. पुरुष नीतिभ्रष्ट व्हावयास स्त्री कारणीभूत होते कीं स्त्री नीतिभ्रष्ट व्हावयास पुरुष कारणीभूत होतो. या आपल्यापुढे नित्य येणाऱ्या प्रश्नांचा लेखकाने आपल्या दृष्टीने विचार केला आहे ! प्रस्तुतसारखे सामाजिक प्रश्न लेखनद्वारां पुढे आणवेत कीं नाहीं हा एक प्रश्न आहे. पण तो आज जरी चमत्कारिक वाटत असला तरी कालांतराने शोकपर्यावसायी नाटकाप्रमाणेच तो नामशेष होईल यांत शंका नाही. काव्यविषय जसा नवा आहे तशी रचनाप्रद्धतीही अगदीच नवी आहे. दुसऱ्या प्रसंगांतील प्रत्येक पद निरनिराळ्या चालीवरचें आहे पद्यांच्या चाली महाराष्ट्रांत सर्वप्रिय अतएव सर्वतोमुखी झालेल्या संगीत मानापमान व शारदा नाटकांतील घेतल्या असल्यामुळे 'अमुक पदाची चाल लागत नाही' असें ह्मणावयाची पाळी येणार नाही असें वाटते.

वृत्तभंगामुळे रसहानि होते असें कित्येक रसिकांचें मत आहे व तें खरेही आहे. तथापि प्रस्तुत काव्यनयिकेच्या भडकलेल्या मनास्थितीकडे लक्ष दिलें असतां तिच्या तोंडीं एकच एक वृत्त वाळणें रसापकर्षक झालें असतें व ह्मणून लेखकाने प्रस्तुत कृतींत जी भिन्न भिन्न चालींची योजना केली आहे तींत निदान अनौचित्य तरी नाही असें वाटते. **संपादक.**

काव्यरत्नावली.

(चालः—भूपती खरें तें वैभव.)

१

का मना ओढिसी मागें मागें मजसी ?
 वद भीति कशाची वाटे आतां तुजसी ?
 मज कुणाचेंच कीं नाहीं भय वा ! उरलें,
 मी लाज जनाची तुझीहि वाटुनि प्यालें;
 ही भीड भिकेची बहिण कशाला आतां,
 चल पुढें स्वैर तूं करुं दे कांहीं जगता;
 मी जशी जगा या मेलें आजला,
 जग तसेंच हेंही मेलें वा ! मला,
 मी नको जगा मग जगत कशाला मजशीं ?
 ही मेली मेंढी भीत नसे आगेशीं.

२

जग हंसेल ह्मणसी ? हंसो बापुडें परतें,
 मी हंसेन त्यांतें मलाहि हंसतां येतें;
 जग मला न घाली मिळवुनि खायाप्याया
 मी तरी धरूं का मुरवत त्याची वाया;
 एकदां मना तूं भ्याड जगा हें कळतां,
 तें स्वारी अक्षय भरील तुझियावरता;
 निःसंग तया तूं ऐसें समजतां,
 वाराहि तुझा ने घे तें तत्त्वतां;
 तव नाणें खोटें बोल काय दुसऱ्याशीं,
 भांडलें पाहिजे आपुल्याच पायाशीं.

३

वा ! काय बोलसी हणेल जनता मजशीं,
 ही महा पापिणी नाही काळिज इजसी,
 ही कलंकभूता उभय कुलांका झाली,
 ही दुष्ट जारिणी कृत्या जन्मा आली
 मी असेन कुलटा काय जगा परी त्याचें,—
 मज दूर न केले काय तयें कायमचें ?
 जारिणी परी वा ! झालें मी कशी,
 ही कधीं कुणीं का केली चवकशी ?
 जग सदा सज्ज कीं परांस निंदायासी,
 'अंधार' दिव्यांच्यां परी वा ! पाहिं बुडारीं.

४

वा ! पाप कोणतें पुण्य कोणतें याचें,—
 जें गूढ जगाच्या अनादि आरंभीचें;
 तें सहज सोडिलें अनुभव-योगी-गुरुनें,
 द्वयक्षरी मंत्र मज 'जग' हा देउनि त्यानें;
 हे शब्द दोन परी एक अर्थ वा ! त्यांचा,
 जो समय परतें असतो लावायाचा;
 ही जोडी हणजे पोर फसवणी नुंसती
 ही धूळ फेंकणें लोकलोचनीं पुरती.
 नर करी कर्म जें कांहीं पुण्य तें,
 स्त्रीकरें होय घडतांची पाप तें,
 या अर्थ वदूं कीं अनर्थ वदुं मी यारीं,
 कीं पुरुषार्थाचा अर्थ मानुं हा पुरुषी ?

मज जयें उठविलें जगांतुनी या आजी
 तो फिरे उजागर खुशाल जगतमाजी;
 मैत्रिणी जिवाच्या बालपणींच्या मम त्या,
 ज्या प्रिय बहु मजला बहिणींहुनहि होत्या;
 त्या अतां न कोणी तोंडहि माझे बघती,
 गण गोत आस मग कशास मजला पुसती ?
 तांदुळापरी धुतल्याही शुद्ध तो,
 निर्धास्त उजळ माध्यानें नांदतो,
 तो साव, चोर मी कोणी वालि न मजशीं,
 ही धरा माउली घेइ न मज पोटाशीं !

त्या बहिणी जावा म्हणती खापरखुंटी,
 ही कशास आली जन्मा नष्ट करंटी;
 पाठीस पाठ जे लाउनि आले भाऊ,
 मी झालें त्यांना जिवंत गिलुं कीं खाऊं;
 मज केले ज्याहीं सदा जीव कीं प्राण,
 ते बावा माझे नांवहि घेति न चुकून;
 चंडाळ जणूं ते माते मानुनी,
 साउलीहि घेति न माझी ते कुणी;
 प्रत्यक्ष जिनें मज घातियलें जन्मासी,
 ती आईही मम नवासि मरण देवासी !

काव्यरत्नावली.

७

ते आई बाबा मात्र धनी जन्माचे,
नाहींत खरोखर माझ्या या कर्माचे;
जे दिनीं तयांनीं दिधलें मज अन्याशीं,
ते दिनींच तुटलें माझे नातें त्याशीं;

मज मेली मानुनि माझ्या नांवें त्यांनीं,
सोडिलें जरी बा ! तीन ओंजळी पाणीं;
मज नसे तोंड बोलाया त्यांप्रती,
ही अशी बिकट मजलागी ये स्थिति;
हा तोंड दाबुनी मार बुक्याचा मजसी,
बा ! निमुटपणानें व्हावा सोसायासी !

८

संबंध जयासी जन्माचा या घडला,
त्यांनींहि आजि का धिःकारावें मजला;
मी महा पातकी ह्मणे न मी कीं नाहीं.
मी असंख्य राचिल्या राशी देवांच्याही;
जे वर्ज खरोखर कुलास्त्रियेला कर्म,
मीं केले तेंही अवगणुनी निज शर्म;
स्त्रीधर्म तुडविला पाहीं पदतळीं
मी ध्वजा महा पापाची उभविली;
मीं एक मारिली गाय ह्मणुनि त्यासरसी,
वासरुं मारणें शोभे काय तयाशीं ?

काव्यरत्नावली,

९

मी नष्ट हणोनी केला माझा त्याग,
पारि काय तयानें केले अजवरि चांग ?
जें तयें न केले असें न पातक बाकी,
मी काय वापुडी तुळितां त्यांच्याशीं कीं !

जागिं असे वस्तु कीं सत्य हणोनी कांहीं,
हे तयांस वाटे मुळींच ठाउक नाहीं;
कोणतें व्यसन त्या नाहीं हे नसें,
चोरींत पटाइत भारी ते तसे

ना पुरे रमाया घरचें बटकुर त्यांशीं
दिनिं दिनीं रचति ते पुण्यांच्या या राशी !

१०

हे असें परी त्या कोणि न लावी बोल,
पारि जन्माचा मम मात्र जाहला घोळ;
मज कथीं तयांहुनि अधिक काय मीं केले ?
पतिपदावरी पद दउनि चालत आले;

पति गुरु स्त्रियेचा ऐशी शास्त्राज्ञा ही,
मीं सांग पाळिली आळस केला नाहीं;

समय हा योग्य पूजाया गुरुजना,
पातला मला कीं वाटे वा ! मना;

गुरुभाक्तिव्रत हे सादर उजवायासी,
चल करूं तयारी, पैसे मिळवायासी,

११

पारि सांग कोणतें साधन योजूं आज,
 होईल सफल कीं जेणें इच्छित काज;
 नच करील कोणी उभीहि दारीं मातें,
 चाकरी कशाची नको नांवही परतें;
 मागेन भीक तारि तीहि न घालिल कोणी,
 ही दिसते ह्मणतिल लाल गाजरावाणी;
 मागते भीक दिवसाशीं ही अशी,
 चालवी छान धंदाही रात्रिशीं;
 बघ मौज न घाली आई जेवायासी,
 देई न बाप कीं भीकहि मागूं मजसी !

१२

मज उपाय यातें एकचि दिसतो आतां,
 तो करूं; मोकळ्या दिशाहि दाही चित्ता !
 हा देह विकाया राजरोस बाजारीं,
 चल मांडूं सांडुनि भीति भीडही सारी;
 ही नव्हे चहाडी चोरी कोणाची ही,
 कीं अंधारांतिल शिंदळकी ही नाही;
 मानुनी एक धंदा हा बा ! करीं,
 चल लाग तयाला आतां सत्वरीं,
 का उगा लाजशी भीक न ही परदेशीं,
 कीं नसे चोरि ही करणें अपुल्या देशीं !

का कळे न घेशी अझून आटे वेढे ,
 का कळे न पडलें विकट तुला हें कोडें;
 चल झुगार बुरखा, पडदा लाजेचा कीं,
 कर दूर झडकरीं पाय एकदा टाकीं,
 बा ! नकोत पत्रें शिफारशीचीं याला,
 कीं नको कुणाचा लावायास वशीला;
 या नको भांडवल कांहीं फारसें,
 कीं नको गुरूचें घ्याया बळ तसें;
 चल तेलफणी कर वैसे आजि खिडकीशी,
 घे करीं आरसा लावी रंग मुखाशी !

× × × ×

१ पद (चालः--शारदे दासकामदे.)

१

आरसा आजिं हा कसा, दिसे हा असा, कळे ना बाई !
 पोटांत असें कां घडधड माझ्या होई ?
 हें रूप, दिसे बेरूप, मावळे हूप पूर्विका ताठा,
 का जाय जिरोनी उठला अंगीं कांटा !
 हे काल, गुलाबी गाल, दलासम लाल दिसत जे होते,
 सुरकुतुनि आजला म्लान कसे झाले ते !
 हीं हडे, पाहतां पुढें चित्त तडफडे, किती वर आलीं,
 हीं गालफडे कांशे आज खालतीं बसलीं !
 हें काय, जाहलें हाय, पडति हृदिं घाय करूं तारि कायी ?
 कां असें कळे ना चर अंतरीं होई ?

२

भेसूर, उत्तरला नूर, दाट काहूर, उसळलें हृदयीं,
 हे विचार आजीं डोकें फिरविति बाई !
 हे चार, नवे अविचार, नवे अविकार दाटती प्रबल,
 सुविचार उपजती कळे न कीं हे विमल !
 करुं कसें, होइ का असें, लागतें पिसें, जणूं कीं वाटे,
 लागली आग ही हृदय आंतुनी पेटे
 गतकाल जणूं कीं व्यल अग्यवेताळ उभा मजपुढती,
 इंगळ्या हजारो अंगातें जणुं डंसती !
 वेदना होति ज्या मना, सांगुं तरि कुणा कुणीही नाहीं,
 तुजवीण कवण या एके यादवभाई ?

२ (चालः—हारि मजला चालवेना.)

मुळिं मजला सोसवेना धृ०
 धडगत न दिसत मुखिं वच न फुटत, मन मुळिं न ठरत,
 मज पुढती पाहवेना !
 किति समय कठिण, तुजवीण कवण, मम कारिल तरण,
 बळि ऐसा सांपडेना !
 तुज म्हणुनि शरण, व्रजवनगवळण, मज हारि समजुन,
 उद्धारिं ही दीनदीना.

३ (चालः-- धीर समीरे यमुना तीरे.)

सांग मुरारे ! काय कठिण रे ! भाई मेरे राधाप्यारे ! धृ०
 कितिक गौळणी वृंशरण्यां आलिंगुनि तूं प्रेमविकारें--,
 उद्धारल्यासी कथाहि ऐशी मिथ्या कैशी मानूं वा रे !

१

२

३

काव्यरत्नावली.

तूं जाराग्रणि त्याहि जारिणी, तारिहि न तरल्या का व्यभिचारें ?
मीच तरी कशि, वद मग दोषी सारासारें पाहिं विचारें !

४ (चालः--अंकित पदांबुजाची दासी.)

येइ न कशी दया वा ! तुजशी, शरण मी तुझ्या पायाशीं धृ०
आठ ठिकाणीं जारिहि वांकडी कुब्जा तिशि रतलासि ! १
कान्होपात्रा तुज न अपात्रा गमली मुळिं ह्दयिकेशि ! २
काय पिंगला होति मंगला तिजसह तूं रमलासि ! ३
अधिकारें या ह्यणल्यें तुजशीं बन्सि ! धरीं ह्दयासि ! ४

५ (चालः--ही कामाची तलवार.)

मी काय कुणा बोललें, कुणा भाकिलें, स्मरण त्याचें--
होई न भोग दैवाचे. धृ०

त्या मेल्या काळ्याप्रती, चुकुनि काय कीं शरण गेलें,
मीं खडकिं बीज पेरिलें ! १

तो साऱ्या मुलखाप्रती, असे माहिती, स्वैण भारी,
कुलकलंक कीं व्यभिचारी ! २

तो चोरुनि नारी हरी, बळें घर भरी, नीति त्याची, "
हें कथि कथा भीमकीची ! ३

मी शिळा गळां बांधुनी, इच्छिलें मनीं, तरुनि जाया,
पारि साध्य कोठचें व्हाया ? ४

तो काय कन्हैया हरी मजसि उद्धरी व्यर्थ त्याचे--
मी नादिं लागलें साचें ! ५

६ (चालः--कसें मन मोडुनी अमुचें.)

मना ! करुणा कशी येणें मेघवर्णा,
निर्दया त्या वकीहन्त्या शेषनयना ! धृ०

कुमुदिनीची दयागंगा, पतंगाच्या, अंतरंगा
विभंगोनी न घे जनना.

१

पद्मिनीची क्षयीन्दूला, तशिच कीं त्या--
लोलुपाला बंभराला दया ये ना !

२

७ (चालः--उद्धवा शांतवन करिं जा.)

१

‘ जारिणी अहिल्या ज्यानें । उद्धरिली पदरेणूनें
‘ तारेस जारिणीदीक्षा । पति वधून दिधली ज्यानें
‘ जाइं त्या शरण रघुनाथा ’ । वदलासि काय तूं आतां ?
जारिणीविहितहितकर्ता । जो असा दयामय दातां

काय त्या शरण मी जाऊं ?

तत्पदीं भाल का ठेऊं ?

तत्पदीं तनू ही वाहूं ?

विनवुनि त्या प्रेमखानें.

१

२

बा मना ! रामचरिताचा । एक भाग तुजला ठावा,
योग्य कीं ह्यणुनि तो तुजला । भासावा प्राणविसावा,
राघवा परी बा ! तव या । अबलांची नाहीं कणवा,
काय तो तारितो अन्या । स्वजनाची ज्यास न पर्वा,

वध केला शूर्पणखेचा,

चित्तभंग अहिरमणीचा,

त्यागही आत्मदयितेचा,—

केला कुणिं जग हें जाणें !

२

काव्यरत्नावली.

८ (चालः--प्रिये पहा रात्रीचा.)

नको नको नांवहि त्या रामचें मानसा मला धृ०
वदुनि जिलां ' प्रेमखनी ' । गैरविलें मधुवचनीं
त्यजिलीं ती गहनवनीं । सदनमंगला. १

त्यासंगें रात्रंदिन । फिरली जी वण वण वण
अंगाचें करुनि रान । वंचिलें तिला ! २

गणिलें यच्चरणयुगुल । जणुं शिरीष कुसुम विमल
नवनीतहूनि मृदुल । वंचिलें तिला ! ३

देवद्विजरविसमक्ष । करुनि वरी सिंहवक्ष
होउनिया वचनदक्ष । परिणिलें जिला ! ४

नच कदापि अतिचरामि । तीन वेळ शपथ नामी
करुनिं जयें वर्म मर्म । विंधिलें जिला ! ५

गर्भभरें अलसवती । असतांना सति सुदती
त्यजुनि दया नीतिरीति । टाकिलें तिला ! ६

तारिहि एकवचनि त्यास । मानिति जें कुणि त्यांस
धिःकाराचि निर्दयास । गरज ना मला ! ७

९. (चालः--नृपममता रामावरती.)

१०-

१

पुरुष एक म्हटला कीं तो । अनयाचा पुतळा असतो । बा मना !
तूं कुठेंहि बघ बा यातें । अपवाद न दिसतिल तूतें । मानसा
जा जगांत, सुरलोकांत । जा किंवा पाताळांत । ”

राम कीं कृष्ण कीं शंभू । साक्षात् ते दंभ स्वयंभू ”

घनवृंद । होउनी धुंद । करी किति फंद
वधुनि चपला तो । पळतां भुइ थोडी करितो । मानसा १

२

हा पहा लफंगा इंदू । नीतिचा न ठावा बिंदू । मानसा
कुणि म्हणो सुवेचा सिंधू । पारि त्या न नयाचा बिंदू । मानसा
कुणि म्हणो कुमुदवनबंधू । पारि त्या न नयाचा बिंदू ”

वांकला । क्षयें खंगला । तारिहि रंगला
रात्रिचा फिरतो । दिवसा मुख काळें कारितो । मानसा

२

१० (चालः—अजि म्यां ब्रह्म पाहिलें.)

ललना केवळ माउली । प्रणयविरंजित सुरलतिकेची—
मधु मधु सुंदर सुधारसाची मूर्ति जणूं ओतिली धृ०
पतिकारितां जी कष्ट निरंतर । करी तिचें तारि गळे न अंतर
संकटिंही जी देइ न अंतर । शीतल दे साउली !

१

जनकनंदिनी रामें त्यजितां । विव्हल एकचि हो भूमाता
दुभंग होउनि तिनें अवचिता । पोटीं ती घातली !
शरण मना जा तिलाची आतां । एक खरी ती समताभिरता
होइल तुजला दुःखीं त्राता । शंका ना राहिली !

२

३

११ [चालः—प्रेम सेवा शरण.]

पाव गे भूजननि, शरण कन्या तुला,
धांव झणिं जठरविवरिं ठाव दे तूं मला धृ०
हतभागि अधसक्त । केली जनें त्यक्त
लाधलें फल उक्त । देह हा पोळला !
जनिं तूंचि समदृष्टि । कारिसी दयावृष्टि
पावुं हें मन तुष्टि । पुरवि या हेतुला !

१

२

१२ [मी समजुं तारि काय.]

बा ! इजसि तरी-काय दया वद
असे जारिणी जन्मापासुनि जिरे न तरिही अञ्जुनि तिचा मूद धृ०
सूर्यवांशिं नृपतींना वारिले । चंद्रकुलीही कमी न केले
अनार्य राक्षस मागुति वारिले । कशि अशि व्हावी सांग हितप्रद १

१३ [चालः—निजरूपीं जगदाकृति.]

जग सारें गमतें आजि मातें, जारजारिणीमय झालें तें धृ०
भूतलिं वरतीं पातालींही, अपवाद न बा ! गवसे तूतें ! १
न्यायनिरतमुनि पराशरासम, याच पथाचे अनुयायी ते ! २
देवाग्रिणीही जारशिरोमणि, दोष काय मग तारि इतरांतें ? ३
खाण जशी ती तशीच माती, जसा शिंपळा मोत्यें होतें ! ४

१४ [चालः—धिःकार मन साहिना.]

लज्जा न कशि या जना । व्यभिचारसक्तभू पाहवें ज्या मना
खाचित मृत वाटती नर न ते अंगना धृ०
बघतात माता भगिनी स्वकांता अन्योपभुक्ता झांकूनि नयना ! १
बसतांहि लत्ता गालिप्रयुक्ता सहती, न वरती कारितीहि माना ! २

१५ [चालः—लग्न नव्हे मरण उद्यां.]

दोष परी तिजसि कशा । संकल जिथें अधम पापि धृ०
लाधे जनु नराकिं ज्यांस । निरयाचि कैलास त्यांस
औपध का स्वभावास । बदल तया नच कदापि ! १
रुधिर रुचे गौचिडांस । मुख न लावि तो पयास
कर्दमिं रुचि दर्दुरांस । कमलमधू कधिं न तो पि ! २

१६ [चालः—वसंती. बहुनि मेनकेला.]

मना तुज कोणं वालि आतां धृ०	
अकरुण झाला करुणाघनही सकल जगत्राता !	१
जगीं तुज कोण तरी पुसतो	
सहानुभूती शब्दांची तरि कोण दाखवीतो !	२
कळेना काय गर्ती भावी	
एक्या माळेंचेच सकल मणि कोणं तयां ओवी ?	३
सुखाची आस जरी धरिशी	
अपुल्या पायीं उभे रहाया हवे शिकायासी	४
हिताची एक एक गोष्ट	
स्वतः मेल्याविना न दिसतो स्वर्ग कधीं स्पष्ट !	५
करीं तुज जेविं रुचे आतां	
दोन मार्ग तुज पुढें उभे हे अवलोकीं चित्ता !	६

१७ [दिंडी.]

सकल दुःखांतुनि मुक्त व्हावयास	
आड व्हावा तुज जवळ करायास;	
श्रम न करितां सुखभोग जरी व्हावा	
बापलेकांचा होइ हाटमेवा !	१

१८ (चालः—जय कृष्ण तट वासा.)

तुजलागीं मनराया । अबल ही या समया, करि विनती येउं दया धृ०	
मृत्यु आजि पति वारिते । चितारंगिं ही चढते	
हो सहाय अबलेतें । घाबरवी नच हीतें	
भयभारें चळतां ते । ने पुढती तूं काया !	१
होवो हा तरि आतां । इजलागीं सुखदाता	

दुःखभारसंहर्ता । स्वर्गप्रदपथनेता !
अनुकंपाकुलभर्ता । देवो तो तारि न्याया.

२

१९ [चालः—आनंदी आनंद गडे.]

काय बोलसी मृत्यूचें । नको नांवही मति कांचे धृ०
कसेंहि करुनी पोट भरूं । जशी वेळ ये तसें करूं
याची टोपी शिरिं ल्याच्या— । त्याची घालूं तिसऱ्याच्या
देह विकाया बाजारीं । मांडूं किंवा करूं चोरी
थापाथापी । कीं गळचेपी । कांपाकांपी
भयहि न यांतिल कोणाचें । नको नांव पारि मृत्यूचें !

१

२० [चालः—तुमचें शिव सदा.]

वदसी वद कसा असें । हें मज बा ! ऐकवें न, कर्णीं जणुं तीव्र
जहर आग होतसे धृ०

पासुनि या विरम विरम । पथ हा बा ! घोर अधम
होइल तुज दुःख परम । साहवें कसें !
बोलाया सहज सुकर । करूं जातां विकट फार
कृति वाणी पुढति हार । सतत खातसे

१

२

२१ (चालः—चंद्रकांत राजाची कन्या.)

१

पवित्र निर्मल परमोज्ज्वल त्या ब्रह्मकुलामाजी
जन्मुनियां मी काय करावें हीन कर्म आजी ! धृ०
नांव केवढें लौकिक किति तो बाबांचा मोठा !
काय आज मी सर्वांवारि त्या फिरवूं वरवंटा ?
अंधारांतिल कृत्यें माझीं आधिंच आयकुनी,

मैल्याहुनि ते मेले झाले तेज न लव वदनी !
 राजरोस मी वेश्या आतां झालें हें कळतां,
 जीवंत न ते राहतील कीं क्षणही यावरता !
 परम सुशीला साध्वी म.ता तशीच ती माझी,
 हाय ! जागच्या जागीं हे.इल दुःखें मृत आजी !

२

पोटीं येउनि काळ होउनी काय तया खाऊं ?
 अब्रूचा ध्वज असाच त्यांच्या सदनाला लावूं ?
 सकलांसाचि ते आज सुखाचें किति झालें असतें ?
 गर्भच जिरलें असते किंवा वालियच जरि मरतें
 जन्मतांच कीं मतेनें गळिं नख दिधलें असतें,
 झालें असतें किती वरें पारि कुठुनि व्हावया तें !
 विधिचें लिहिणें परंतु कैसें हाय टळावें तें ?
 ' परंतु ' चेंही पारि रामायण काय कधीं टळतें ?
 त्रिकालदर्शी आदर्शा । स्थिति पूर्वभावि माझी,
 सद्यास्थितिसन्निकट मांडुनी कारिणी स्मृति ताजी !

३

बालपर्णीचें खऱ्या सुखाचें चित्र मनोरम तें,
 डोळ्यापुढती उभे ठाकतें मन तन्मय करतें ;
 खावें प्यावें सुखें हंसावें यथेच्छ विहरावें,
 किंवा होतां न मनाजोगें अश्रुजलीं न्हावें !
 चित्तें मुळिं जातक नाहीं एक मात्र ठावें,
 मनास जें प्रिय तेंच करावें उजवें कीं डावें !

काव्यरत्नावली.

जो गुण बाळा असें उपजतां तोचि जन्मकाळा,
 चरित्र माझे सुंदर साधन ध्याया पडताळा !
 लाड भयंकर केले मम जे बालपणामाजी,
 त्यांचें फल हें चाखितसें मी मूर्तिमंत आजी !

४

दुदैर्वें पति मला मिळाले परम दुराचारी,
 ' रुद्रिदिविघातक ' जे हणवीती अपणा व्यवहारी !
 बुद्धि राक्षसी स्वयंप्रकाशी डोकें भलतेंच,
 हृदय साहसी पारि न ठाउकी व्यवहारी पेंच !
 अफाट शिक्षण अचाट कल्पक पारि या सगळ्याची
 माती झाली कारण नव्हती जोड विचाराची
 जे जे जनता म्हणेल त्याच्या विरुद्ध जायाचा
 हटातटानें बाणा जणुं कीं होता हा त्यांचा !
 विवाह होता अशी विलक्षण झाली स्थिति माझी,
 हासूं किंवा रडूं कळे ना स्मृति चित्ता भाजी !

५

' रुचेल तितुका मधु प्राशितो मधुहर नवकमलीं—
 बसुनी निर्भय—निर्भयता ही प्रणयाची खोली !
 ' तशीच मनुजें प्रणयलोलुपें रुचेल ती वस्तु,
 खुशाल घ्यावी मुळीं न धरतां मनामधें किंतु
 ' सोंग कशाला कशास किंवा बंध विवाहाचा ?
 काय अजवरी कुणीं मांडिला विवाह पक्ष्यांचा ?
 ' वल्कवासिता विपिनवासिनी विमला वधुवल्ली,
 वयोविचक्षण वर्जुनि वरिते विटपी वनमाली !

‘ मनुजलतांनीं तशी वरावी वस्तु रुचे जी जी, ’
विचार त्यांचे असे पारिसुनी भ्रमली मति माझी !

६

विकलविचारप्रवाहपतिता पतिता मी झालें,
त्यांच्या एक्या मित्रें मन्मन हारिलें ! चळवीलें !
परम नीच त्या कैवर्ताच्या रम्यरूपजालीं,
सांपडला मम मनोमीन हा मोहुनि त्या कार्ळीं !
नयविनयाचें हृदयावरचें दडपण मग निघुनी,
अनयपथाच्या उतरंडीला गेलें घसरोनी !
गेला गेला पाय घसरला ! खोल खोल गेलें
कैचें वरतीं येणें खचलें पंकीं मी रुतलें !
संजीवन मम करील तुजविण कोण असा गाजी ?
दयामृताचा करुणासिंधो ! बिंदु एक पाजी.

७

अनुतापें मी तापुनि जारिही उभी जळत आहे,
कोण मानितो दयादृष्टिनें कोण मला पाहे ?
कितिहि वागतां पाय फुंकुनी नाथा ! मी आतां,
डोळे मोडित बोटे दावित निरखिल मज जनता !
काय पाप कीं केलें न कळे अह्नीं योषितांहीं
सदा सर्वदा पापदृष्टिनें जग आह्मां पाही !
नको जिणें हें प्रभो ! अमंगल आला मज वीट—
आला पुरता तार तार ये धांवत बा ! नीट !
दीनदयाळा ! करीं तांतडी धीर न मज आजी,
आग लागली भडका झाला करुणामृत पाजी !

२२ (चालः—प्रेमभवे जीव जगिं या.)

तूँचि जागा एक अससी । सदया । मंगल यदुराया ! धृ०
मम या परम शांती जीवसि द्यया । नवघनकाया ! १
चरणीं शरण तारीं दीना पापशमना ! अग्नि जितमाया ! २

२३ [विनयहीन वदतां नाथा.]

मुळिं न धीर मजला श्यामा ! येइं वा पावननामा ! धृ०
निजजनविश्रामा ! आरामा ! गुणधामा ! कारिं न मला--
हतकामा ! श्यामा ! १

२४ [चालः—दासी ऐसे मानुनियां.]

येइं येइं यादवभाई ! वाट तुझी किती पाहुं,
शोधुं कुठें कुठें पाहुं जाउं कुठें किती साहुं;
बाहु किती बाहुं किती कोठवरी अशी राहुं,
घालशील सांग कधीं प्रेमरसीं मला नाहुं ? १

२५ [चालः—या हो सज्जनजन हो.]

आला । कृपासिंधु हा आला । दीनबंधु हा आला !
पाउल वाजे कर्णीं गाजे भाग्योदय कीं झाला ! धृ०
प्राण । झाले जणुं गतभान । आनंदांत विलीन
कारितां प्रेमें विमलमनानें नामसुधारसपान
बाष्प । झरती झरर अपाप । प्रशुनि ते निष्पाप
नाचूं लागे प्राणमयूरी विसरुनि चेतस्ताप
धाला । जीव शांतिरस प्याला । ताप लयाला गेला
वाटे जणुं कीं शीतल मंगल सुधास्यंदनीं न्हाला ! १

x

x

x

(मंदाक्रांता.)

आला तेव्हां द्रुतपदि युवा त्या स्थलीं एक कोणी,
हास्या लास्या कारित जवळीं जाय जों त्या बवोनी—
पश्चात्तापें तनु तनु जिची जाहली फार होती,
किंकाळोनी सभय पडली भामिनी भूमिला ती. १

ज्यानें केलें तिज अपथगा तोच तो दुष्ट जार,
आला होता विरचुनि नवे अन्य पापप्रकार;
गेला वेगें परत फिरला पाहतां मूर्च्छिता ती,
सौख्याचे कीं सकल असती सोबती लोकराती ! २

शुद्धी बुद्धी सकल सरली मूर्च्छना तीव्र झाली,
प्राणज्योती त्वरितचि तिची त्याच जागीं निमाली;
नीतीभ्रष्टा चटुलवचनी भृंगवृत्ती नराच्या,
झाली कामानलिं हुत अहा ! भंग त्या काय नीचा ! ३

× × ×

मोहोनीयां मनुजफणिच्या शीतलालिंगनास,
झाली जी का विषकलुषिता आंचवें जीवितास;
केली सत्त्वच्युत नवकळी चुंबुनी दुष्कुमारें,
होई अंतीं मृतिवश अहा ! साधिला डाव मारें ! ४

ऐसे भुंगे विषधर फणी गृध्र ज्या ज्या समार्जीं,
नीती भीती पिउनि कुशली हिंडती स्वैर आजी;
साक्षेपें त्या हुडकुनि करा स्पष्ट लोकीं फजीत !
धिःकारोनी निशिदिनि तसें त्यां मृतप्राय चीत ! ५

× × ×

काव्यरत्नावली.

[स्रग्धरां.]

हा ! हा ! ज्या बंभरानें प्रशमित अपुला कामदावा कराया,
होमीयेली अहा ! ती अभिनव कलिका कीं मृगीचोरुकाया;
ऐशा त्या राक्षसा तन्त्रव कृतिफल हें अर्पितों तें बघोनी,
पश्चातापें जळो तो जळुनि झुरुनी शुद्ध होवो निदानां !

x

x

x

[अभंग.]

आधिल्या भ्रतारें काम नव्हे । म्हणोनी व्यभिचारा टेंकलीये १
रात्रंदिस मज पाहिजे जवळीं । क्षण त्या निराळी न गमे घडी २
नाम गोष्ट माझी सोय सांड आतां । रातलें अनंता तुका म्हणे ३

x

x

x

x

हाचि नेम आतां न फिरे माघारीं । बैसलें शेजारीं गोविंदाचे १
घरारीघी झालें पट्टराणी बळें । वरलें सावळें परब्रह्म २
बळियाचा अंगसंग झाला आतां । नाहीं भयचिंता तुका म्हणे ३

x

x

x

x

सर्व सुख आम्ही भोगूं सर्वकाळ । तोडियलें जाळ मोहपाश २
याचसाठीं सांडियलें भरतार । रातलें या परपुरुषाशीं २
तुका म्हणे आतां गर्भ नये धरूं । औषध जें करूं फळ नव्हे ३

अनंततनय.

भग्नप्रलाप.

पद.

प्रखर भानुकरगत तनु व्हावी
दवानलीं वा दग्ध करावी

ज्वलन्गगाच्या मुरवत घ्यावी

कातावून उडी

१

शांत किती तारि सागरवारी

विश्वासावे जरी त्यावारि

न कळे केव्हां घेइल उदरीं

क्षोभित होउनिया

२

दुरून मधुतर वाटें गायन

परी भास तो शंका यांत न

समीप येतां दीर्घ क्रंदन

ये ऐकायाला

३

स्वर्गगाजलमज्जित तारा

तेजस्वित या परी भयकरा

एकवटोनी कारितिल मारा

एकदाच साऱ्या

४

नको करा जा सर्वहि काळें

कज्जलनग हो या या सगळे

पसरा अपुलें कराल जाळें

या ताऱ्यावरुनी

५

शीतल कर हे घेई परते

भडकाविणारे—हृदयाग्नीते

सत्वाविहीना चंद्रा मुख तें

भूमाजी लपवी

६

असह्य रविची किरणशलाका

बोचबोचुनी उडवी भडका

काव्यरत्नावली.

पुरे हाल हे एकदाच कां--

ध्याना सूड पुरा

तप्तसमीरा जाळपोळ यां

काठिण नगांनो एकवटुनिया

या हो या हो उडवा ठिक-या

घाला पातालीं

पंचमहाभूतांनो वाटे--

अपापले. ध्या काटुनि हस्तें

घटकाणूंनो सत्वर मातें

मुक्त करा आतां

————— महादेव भिमाजी कुळकर्णी.

सुभाषित.

श्लोक.

गड्या ! गणेशि काज-यासम कडू भवासी परी

अहा ! मजसि तत्फलें रुचति दोन ज्यांची सरी

सुधेहुनि उणी नसे किमपि तींच हीं तत्वता

सुभाषित, सुसंगती; सुख मिळेल यां सेविता;

सुभाषित धनार्जनीं विमुख तो प्रसंगाध्वर

कसा कारिल दक्षिणा वितरुनी पुरा सत्वर

मखीं जारे न दक्षिणा वितारिली तरी निष्फळ

सुभाषित न ये तरी वटुं न ये प्रसंगीं वल;

————— विश्वनाथ नारायण रडे.

अनुक्रमणिका.

फेब्रुवारी १९१६

पद्यसंख्या

पृष्ठे

६४ करुणातरंग

२५

१९ कुलान्तरिता

३१

२० विरहदुःख !

४०

९ जिवनकलह व कविता

४३

१६ एका विधुराचे उद्गार

४४

५ मानवजीवित

४६

२ दैवाचा खेळ !

४७

३ मातृमहती

४७

३ ईशवंदन

४८

१४१

भिषग्विलास.

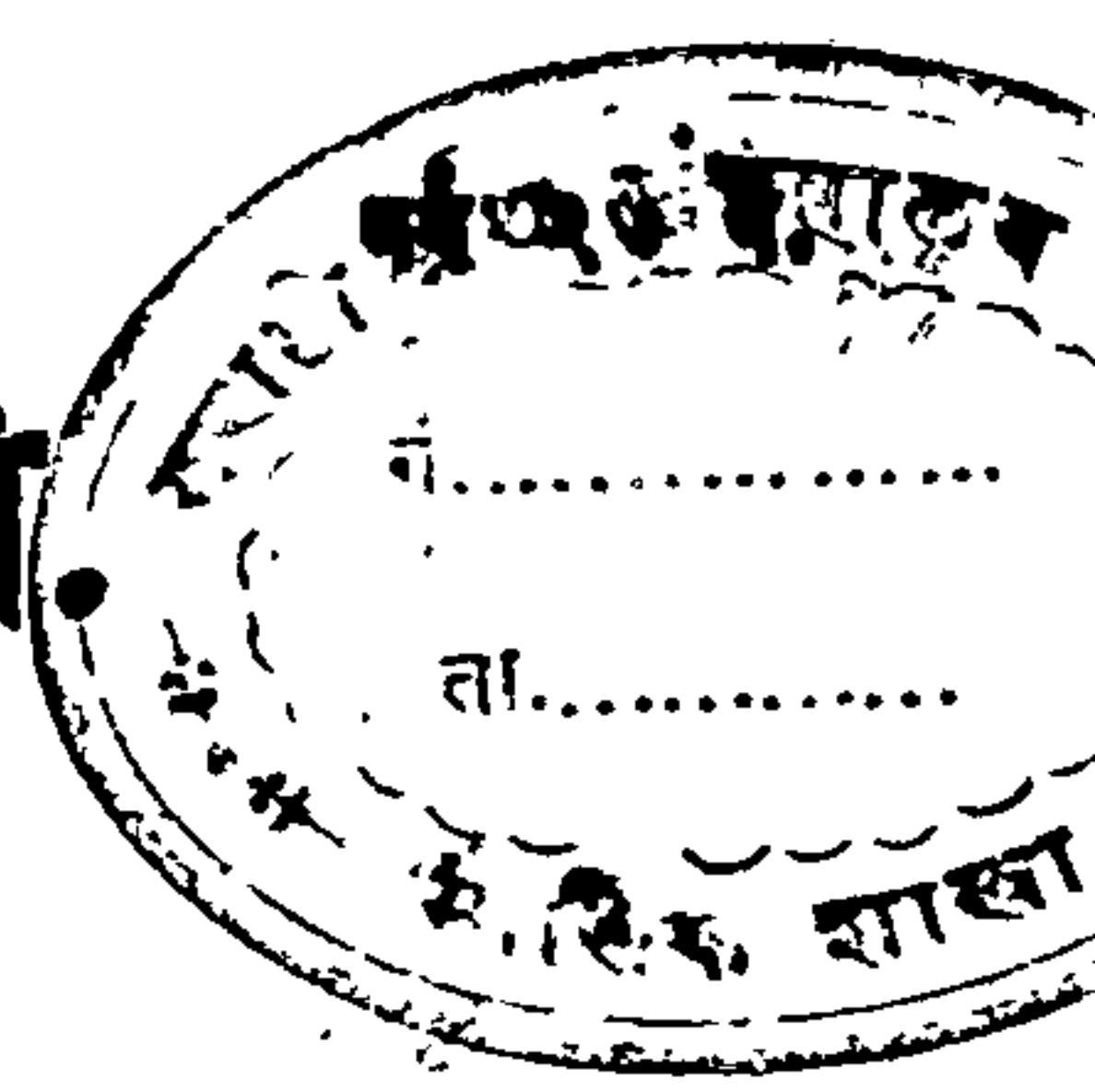
आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे भासिक पुस्तक सुरू हेऊन २२ वर्षे पुरीं ज्ञाळीं ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यावर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुटभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणी आगाऊ. टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास'—सोलापुर.

काव्यरत्नावली.

अंक २ रा.
करुणातरंग.

श्लोक-पृथ्वी-वृत्त.

भवाब्धि नच हा प्रभो ! जणुं विषाग्निची पेटली
भयंकरचि होलिका ! सकलदुःखभू वाटली
तिथें जळतसे परी कुणि न तारिता भेटला
पदावारि तुझ्या विभो ! ह्यणुनि देह म्यां लोटला ! १

भवानल धडाडला ! गळुनि धैर्य भांबावलों
त्वदंघ्रिविण आसरा नच ह्यणूनि मी धांवलों
भयें किति थरारलों ! बघुनि दुर्दशा ही हरी
दयामृतनदीश्वरा ! तुज रुचेल तें तूं करीं २

“ कलत्रसुतआदि, ह्या मृगजला पिऊनी कमी-
तृषा कारिन ” हेतु हा धरुनि मारवाडांत मी-
समूळ फसल्यावरी तृषित मन्मनाचा मृग
दयाब्धित तुझ्या बुडों बघतसे प्रभो ! दुर्भग ३

प्रफुल्लित अशा तुझ्या चरणपंकजाआंतला
गळे मधु मरंद जो, अति तथास सोकावला
मदंतरमिलिंद हा चपलता पुरी टांकुनी
जडे तव पदांबुजीं तृणचि अन्य तें मानुनी ४

काव्यरत्नावली.

जगत्त्रयसुरक्षणीं कटि जयें स्वयें वांधली
 जया शरण जाति त्यां सकल सिद्धिही लाधली
 अशा तव पदांबुजा त्यजुनि जे कुणी शाहणे
 दुज्या हुडकितील ते यमगृहांतले पाहुणे ५
 रमावदनपंकजा फुलविण्यास मार्गें न घे
 जगत्त्रय विबोधनाविषयिं जो सदा ब्रीद घे
 असा दृगरुणोदय प्रमुचरा तुझा जागता !
 कधीं मम तमोनिशा हारिल ? सांग उत्कंठिता ६
 तुक्षी वदनचांदणी हारि समस्त तापांस ती
 चकोर बनुनी जिला असुर देवही चाखिती
 जिथें तिमिर सांचलें निबिड मध्यरात्रीपरी
 अशा मनिं कधीं ? तुझा उदय आननेदू करी ७
 गुलाब फुलल्यापरी मृदु छवीहि गालावरी
 सुयौवनभरें बरी तुकतुकी दिसे त्यावरी
 सुरेख किति कुंडलें हलति, बिंब त्याचें खुलें
 मुखांबुज असें कधीं उमललें पहाया मिळे ? ८
 सुरासुर जिच्यामधें निजललाट कीं घांसती
 जिला सुरनदी बरी लहारे सर्वदा वाहती
 अशा तव पदांबुजस्खलित धूलि ज्याभीतरी
 दयामृतनिधे ! कधीं वद लुटेन ? मी श्रीहरी !
 मर्दिद्रियतुरंग हे मदभरांत शेंफारले
 विवेकमय तोडिले दृढ लगाम ज्यांहीं बळें
 समीरण तसे पहा उधळले न आटोपती
 तयां अडवुं दे तुझी चरणरूप पागाच ती १०

पुरातन सुनीसही मुळिं न वर्णनीं अकळे
श्रुतीहि थकल्या तयां न महिमा जयाचा कळे
अशा तुज महेश्वरा ! पतिस लाधुनी मन्मती
विलज्ज, दुसरा कसा वरिल ? ती असोनी सती

११

कर्धीं तव कृपेविणें मुळिं न वांच्छिलें स्वप्निं तें
कशास मग जागृतीविषयिंची हवी गोष्ट ते
खरे गमति बोल हे जरि तरी जगन्नायका !
मला पदारीं घेउनी कारिं सनाथ या बालका

१२

अगा सद्यता घना ! सकल दारपुत्रादिहीं
तसेंच मज जालत्यासमयिं नागवीलें जिहीं
अहा त्यजियलें ! प्रभो कितिक दुर्दशा ही पहा
नये अजुनियां दया ! हृदय काय पाषाण हा !

१३

अनंत भुवनें प्रभो ! धरिसि पुष्पमालेपरी
नसे श्रम तरी तुला तिळहि भासला कीं हरीं
असें असुनि मी अणूहुनि अणू ; तिथें कायसा ?
मदुद्धरणिं भार ? तूं मग पराप्त सर्वां कसा ?

१४

खिनघ्न अति होउनी तुज विचारितों आयकीं
विचार करुनी पुरा मग तदुत्तरा सांग कीं
गिरीहुनि गर्जाहुनी जडचि भासलों कीं मना ?
मदुद्धरणिं आजुनी करिसि “ होय ना होय ना ” ?

१५

नको धन, नकोच तें विभव, राज्य तेंही नको
न पंडितपणा जनीं ? मजसि वाग्मिताही नको

प्रभो ! तुजसि एवढें मम असेच गा ! मागणें
कृपांतरलक्ष्मिनें मजसि एकदा पाहणें

१६

महा अधम मी जरीं विगुण-खाण आहे जरी
दयेस तव योग्य कीं बघ दयानिधे अंतरीं
फणी धगधगीत ते गरळ-इंगळे ओकिती
न चंदन परी तयां हुसकुनी कधीं लाविती

१७

कशास मज लाज ? मी क्षुधित रे ! भिकारी ! जनीं--
कणां टिपुनियां सदा भटकतोच मार्गातुनी
प्रकार तव वेगळा ! पसरिला त्वदन्याकडे
जरी कर तुझ्या जनें; तव सुकीर्तिला वांकडें

१८

असें वतनदार मी नरकगाविंचा श्रीपते !
विलज्ज, कुजणार कीं, पारि न कांहिंही वेंचतें
परी तुजसि लोक हे पुढति बोलती काय ? हे
विचार करुनी बरा बघ जरा, वदें आग्रहें

१९

स्वकर्मविहितव्यथा नरकिं भोगितां फारसें !
असह्य नच वाटतें, पारि मनांत हें खातसें
“ अहा कटकटा ! कुणी नच जनीं उरे नाथ या ”
मला बघुनि बोलती ! रुतति काळजा ह्या सुया

२०

भवाटवित सारखे अडकलों तिघे वांगुरीं
कैरी, मकर आणि मी, दुरित तुल्य तेंही तरी
करी मकर दोन हे झडकरी तुवां तारिले
मला बरिके टाकिलें ! हृदय कां न तें फाटलें ?

२१

“ उपाधि धुइकावि जौं कमललोचन ! मानव
तदीय झट संकटें हरिषि, तू तू मधव ”
स्वभाव तव जाणुनी सकल-घाश मीं तोडिले
न पुण्य गणिलें मुळीं ! मग न कां मला रक्षिलें ?

२२

तुझे “ पतित तारणें व्रत असे ” असें मीं हरी
अगा वरद ! ऐकिलें श्रुतियुगीं कितीदां तरी
खरें गणुनि मी करीं करवतील तीं पातकें !
त्रिशंकुसम ‘ हें न तें ’ गत घडे पहा हें निकें

२३

कधींमधि चुकूनही सुकृत तें न संपादिलें
सुपीक जमिनींत मीं दुरित बीज कीं पेरिलें
कसा अति निलाजरा बनुनि तोंड दावूं तुला
न तोंड वदण्या मला न नशिवास माझ्या तुला

२४

सुदर्शनगदादि तूं धरुनियां जपोनी करीं
स्वभक्तरिपुशासना सतत जागसी कीं हरी !
असें असुनि आज हे तुजसमोर या ओढिती
मदादिक रिपू; कशी तुज न वाटली लाज ती

२५

हळूं हळुंच बाळ ये विहिरिच्या कडेला जरी
धरी पथिक मागुनी हळुंच धांवुनी त्या करीं

१ पापाप्रमाणें पुण्यही बंधास कारण होतें अर्थात् तो पुण्याचाही उपाधी ईश्वराच्या व आपल्यामधें पडदाच असल्यामुळें तो काहून टांकावा ह्मणून मीं पुण्यही आचरण केलें नाहीं हा भाव. २ तूं पतितत्वाचा ल्हार कितोस हा तुझा लौकिक स्वरा मानून पतितपणा येण्याकरितां पापेंच करीत गेलों पण सपशेल फसलों हा भाव.

काव्यरत्नावली.

- प्रभो ! मग भवार्णवीं पतन पावता पोरगा
 वधूनि पितया कसा नच निवारिसी ? सांग गा ! २६
- “ बरी कृति रुचै ” भले सुयश गाति लोकांतरीं
 प्रसंग न तयां घडो उलट वोलण्याचा हरी !
 तुवां न मज पोशिलें तरि तुला न विश्वंभर
 हणेल कुणि; लाजही तुज, मला न, मी पामर २७
- कठोर मम भाषणें हृदयिं झोंबलीं फार कीं
 हणोनि रुससी प्रभो ! मजवरी तरी आयकीं
 जगांत नव्हताचसा कारिं दयार्णवा ! माधवा !
 कशास अति पातकी अधम बोलका हा हवा ? २८
- कृती मम वधूनियां मजसि द्यावयाचें जरी
 असेल तुझियां मनीं मज नकोच तें गा ! तरी
 मदाशय वधूनियां प्रभुवरा तुवां अल्प ही
 दिलें तरिच तें शिरीं धरिन, होय संतोषही २९
- असे मुलखिंचा जरी पतित आणि लाचार हा
 अघोर पुतळा जरी सकल पातकांचा महा
 कृतघ्निहि जरी असे, समज आपुला अंतरीं
 दया करिं तयावरी तुजसि लाज वाटे जरी ३०
- जयें सुकृत सांचलें कृपण मानवाचे परी
 कृपा करुनि त्यावरी सुफल कायसें ? श्रीहरी !
 दया कारिसि तूं जरी मजसमान पाप्यावरी
 किती मग तुझी जगीं दुमदुमेल कीर्ती तरी ३१
- पिता शिशुपणीं मुला करुनि लाड गोंजारितो
 शहाणपण आलिया अनय पाहुनी ताडितो

तुवां पुरविले न कीं कधिच लाड माझे हरी !

कसा मजसि ताडिसी ? बघुनि कर्म खोटें, करी

३२

अहा ! उगिच रे ! प्रभो ! तुजसि पामरें निदिलें

महा अधम मीच कीं, कृत कुकर्म ना जाणिलें

वियोगदहनज्वरें रमणिच्या जसा भासला

सुधांशुप्रति निदितो कुमति, तेवि मीही खुळा

३३

कशी विकल, दुर्दशा मज दयाकरा ! ही करी

असे दुरितपांजरा, पतितनाथ तूं कीं हरी

“ महाज्वरचि हा असे, मजसि ताप देईल ! ” हा

न हो भ्रम, न सोडिं गा मज, सुधांबुधी तूं महा

३४

प्रभो ! कटुकटू असें बरळलों ! न रागें भरीं

न भान मज राहिलें ! बहकलों तमोऽभ्यंतरीं

अजाण शिशु आणखी बहुत गांजले जे रुजें

तसे कुपित, तद्वचा धरिति ना मनीं, थोर जे

३५

तुझ्या पदरिंचा प्रभो ! गरुड; मी तरी पोरका

कसे मग कुवासना भुजग वेढिती बालका ?

भयंकर महेश्वर—ज्वरकरीस तूं अंकुश

न सोडिं मज, संसृतिज्वरसुतत मी पाडस

३६

प्रभो नच वदेन मी “ मुळिं न पाप केळें ” असें

करुनि “ न करीं ” असें वितथ तें वदावें कसे ?

तुझे, पतितपावना ! विमल नाम भीती हरी

हणोनि वदण्या मला तुजसि धाष्टर्य झालें हरी !

३७

शिवादिक सुरांसही भजनयोग्य जो आदरें

तयास अधमाधमें अहह ! निदिलें पामरें

काव्यरत्नावली.

‘ धिगस्तु मम ’ ‘ धीसही मम धिगस्तु ’ जी ना बरे
कशी न जिभली गळे ! चरचरा न कां ही चिरे !

३८

नकोच घरदार हैं, झट मरोच ती बायको
नको धन, सुमूर्त हैं मरण; नांवही नायको
न पोर, धनचेर हे; इतुकि एकची वासना
सुगूढ तव रूप हैं कमलनेत्र ! लाभो मना

३९

निळे वसविले खडे जमिनीला जिथें पावन
विलासरसं वाहती ह्यणति ज्यास वृंदावन
तिथें सुमणिमंडपीं सुरतरुतळीं वावरे

स्वरूप तव तें मनीं अचल बा वसो गोजिरें

४०

हिरे झळकती, पिसें चमकती, शिखीचीं बरीं
असा मुकुट तो शिरीं, कुरळ केश जो आवरी
अली उडति त्यापरी रुळति बालभालीं त्वरें
स्वरूप तव तें मनीं अचल बा वसो गोजिरें

४१

न हे नयन, पाकळ्या उमलल्या सरोजांतिल !
न हें वदन, चंद्रमा ! शरदिंचा, गमे केवळ !
न हा अधर, तोंडलें ! नव्हत दांत, हे कीं हिरे !

स्वरूप तव तें मनीं अचल बा वसो गोजिरें

४२

किती मधुर बाळसें मृदुल लाल गालावरी
तिथें सुमणिकुंडलें कारिति नृत्य तालावरी
हिरे गरुडपांचुंचे चमकतात कानीं तुरे

स्वरूप तव तें मनीं अचल बा वसो गोजिरें

४३

अदावत सदा धरी जणुं सुनीलरत्नाचलीं
रमा निजगृहीं तशी सतत ज्यावरी रंगली

असें हृदय शोभलें ठळक मौक्तिकांच्या सरें
स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें

४४

भुजंगसम दों भुजांमधिं सुरेख जी लोंबते
प्रफुल्लवनमाळ; जी पदनखांवरी लोळते
ढगांत चपला गमे ! किति वदूं ? न वाणी पुरे

४५

स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें
हिरे जडितकंकणीं चमक ही किती फांकते
जयें उमळतें जणों कमलसेंच कीं भासतें
करद्वय असें धरी, पतितरक्षणीं जें झुरे

४६

स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें
अमूल्यमणिमुद्रिकायुत करांगुलींनीं नवी
मनोज्ञ मुरली धरी मधुर गोड कीं वाजवी
मनें श्रवण धांवती सकल जंतुंचे त्या स्वरें
स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें

४७

जणो उदरकांतिच्या नदित रोम-लाटाच ह्या,
जणों तरल गोपिका-नयन आंत ओढावया
धरी अति गभीर कीं गमत नाभि; ऐसें हरे !

स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें

४८

सुवर्ण रससा कटीं लखलखीत पीतांबर
प्रभांकुरहि फांकले, ठरत दृष्टि ना त्यावर
यदीय छवि जानुंला फुलविते अशी नूपुरें
स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें

४९

गिळी मगर जेधवां करिस, सोडवाया त्या
अपूर्व गमनत्वरा प्रकटि ती ! न जोडा जयां

काव्यरत्नावली.

- असे विलसती जिथें भुवनपूज्य ऊरु बरे
स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें ५०
ध्वजादिक सुलक्षणें किति जयावरी शोभती
अशीं पदतलें ! किति मृदु ! ! किति किति लाल तीं ! ! !
छवी बघुनि जेथली मदन कां न लाजे ? झुरे ?
स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें ५१
विधि प्रमुखदेवता—मुकुट कांतिचा झोत रे
जयां विकसवी, अशीं धरि पदांबुजें सुंदरें
नखेंदुकिरणांमधे विविध ताप सारा जिरे
स्वरूप तव तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें ५२
पथावरुनि चालतां स्वप्नदनांत खातां पितां
कुठेहि वदतां, हरे ! सतत झोंपतां जागतां
जगांतहि रहाटतां,—हृदय तें जरी पाझरे
स्वरूप तारि तें मनीं अचल वा वसो गोजिरें ५३
नवीनघननील जो, पदयुगीं श्रुती लोळती
निरंतर जयाचिया; भुवननाथ तो श्रीपती
असह्य नरकामधे बुचकळे अशा पामरा
मळा झट बघेल कीं ? चटक लागली अंतरा ५४
गरीब दुबळा असा करपुटास कीं जोडुनी
नमूनि तुज एक मी विनत मागतों मागणी
सुखें कुळमटांत दे जनन, मात्र ऐसें करीं
त्वदीयपदपंकजीं अढळ भाव राहे हरी ५५
तुवां शिकविलें, सुधागधुर वेदवाचें मळा
परी बघुनि मीपणें अति निलजरा आंधळा

स्मरें न; असल्या शठा निजजनांत कीं पाहसी
दयःविध न तुझ्याहुनी, मजहुनी नसे साहसी

५६

समुद्र तर जा नरा ! चल वसा महीखालतीं
सुमेरूशिखरावरी चढ, तथापि आशा न ती
निवेल; विविध व्यथा तुजसि गांजिती वा जरी
नको भटकुं, “ कृष्ण ” हें अमृत पी, धरीं खातरी

५७

पर्वी दुरितपर्वतां, भवंगतास सिद्धौषधी
वृथ.नुभव तांमसीनिशित सूर्य, तेजोनिधी
असह्यविविध व्यथावनतरुंसै जो दाव रे !
कव.डहि विमुक्तिचें खचित “ कृष्ण ” हीं अक्षरें

५८

प्रदीप्त वणव्यांत मी विषयकाननीं सांपडें
अहा ! मन भयें भ्रमे ! हरिल कोण ? तें सांकडें
जिथें विलसते छवी. अमृत पाझरे ज्यावरी
अशा हरिमुखेंदुशीं मन जडे, चकोरापरी

५९

कधीं ? मी गंगेच्या विमलपुलिनामाजि बसुनी
बरी अंतर्दृष्टी करिन; विषयांला पळवुनी
मनःशुद्धी होतां मधुर शरदभ्रासम निळें
अतर्क्य ज्योतीतें रमविल कधीं ? हेच न कळे

६०

शार्दूलविक्रीडित-वृत्त.

कोठें ? पंडितमत्तकुंजरहरी ऐसा जगन्नाथ तो
कोठें मीं ? कविपादधूलिकणिकासूक्ष्मणुसा भासतो

काव्यरत्नावली.

- केलें साहस भालचंद्रकविच्या सत्प्रेरणेनें जरी
 “ थोरांची कृति यामिषें तारि कवी पाहोत ” आशा धरीं १
- यथामति मुळांतुनी सुरसबिंदु मीं गाळिले
 मराठिकवितामिषें कविपदांवरी ओपिले
 कट्टू मधुर पाहुनी रसिक दोष ते झांकित्ती
 उमेद मज यावया गुणलवास वाखाणित्ती २
- संसारसंकटसुकंटकिं पादपांत
 जें फाटलें हृदय; घोर अशा स्थितींत
 आरंभ होय करुणालहरीस; आजी—
 आपत्ति संपवुनि पूर्णचि जाहली जी ३
- अश्वर्तुत्रिमितांकपंज कारितां बाणघ्न, जी होय, ती
 संख्या, हा शक; आद्यवार, दुसरा कीं पक्ष, गौरीतिथी
 होता पंचम याम, मास चवथा, तें पूर्णता पावली
 दत्तात्रेयकृती मुकुंदचरणीं मालेपरी वाहिली ४

— — — — — दत्तात्रेय तुकाराम पणशीकर.

कलहान्तरिता.

श्लोक.

- मना वेड्या आतां हळहळ वृथा काय करुनी
 घडी त्या प्रेमाची विघडिलि तुवां रोष धरुनी
 कशाला गे मान प्रियजनमनस्तापकर हा
 कशी सोसूं ऐशा निशिदिनिं महाघोर विरहा १
- “ प्रिये, भार्ये, आर्ये भयचकित सारंगनयने
 क्षमाशीले बाले उचित तुज कां रोष धरणें

वळो स्नेहस्निग्धा सतत लहरी सद्गुणखने ॥
 मना पाषाणा तूं विसर असलीं गोड वचनें २
 महत्वस्त्रीगोत्र स्वलनविषया देउनि अहा !
 वृथा रेषावेगें हटुनि वारिलें आजि विरहा
 प्रसन्न प्रेमा मी मुकुनि, भरले अश्रु नयनीं
 अहा ! गेली गेली झुरुनि झुरुनी घोर रजनी ३
 जशी स्नेहाभावे हळुं हळुं विज्ञे दीपकालिका
 तशी स्नेहाभावे अहह ! मुकलें प्रेमळसुखा
 वृथा उत्कंठेनें तळमळुंनिया शून्यहृदया
 कशाला चिंतीशी प्रियपतिस तूं त्यागुनि दया ४
 सुखें निंदा, आह्मीं सकल अबला कोपचपला
 दयामेघामाजी सकल अमुचा दोष खपला
 कलंकी हा दोषी, अरसिक वदो, काय परवा
 प्रभायोगें मानी, प्रियजन, शरच्चंद्र बरवा ५
 गुणस्थानीं दोष प्रणयसमयीं प्रेमळ पति—
 गणी, झाल्या नाना प्रणयकलहीं धन्य युवति
 रुसावे, जिंकावे अनुनय—परा प्राणदयिता
 सुहास्यें घालावी प्रणयिजनकंठीं भुजलता ६
 अशा उल्हासें जों प्रणयकलहीं दोष वारिला
 कसा माझा फांसा मजवारिच दैवें उलटला
 कधीं आनंदाचे दिवस मज येतील न कळे
 अहा ! उत्कंठेनें स्मरुनि अदया व्यर्थ शिणलें ७
 कुठें पाहूं ऐशा, अदय परि त्या प्रेमळ-शठा ?
 कुलस्त्रीच्या जीवा, समयचतुरा कीर्तिशकटा

- “ प्रसाद प्रेमाचा मजवारी करीं मंजु वचनें ”
 वदे तो, मी मौना धरुनि बसलें धिक् मम जिणें ८
 विनंति प्रेमार्द्रा, सुमधुर गिरा, जी मज तदा
 गमे रोषावेगें, परुष परि ती आजि सुखदा
 अहा ! पश्चात्तापें मन तळमळें निर्दय खरें
 उलों पाहे आतां हृदय मम हें अश्रुनिकरें ९
 दिशा प्रची झाली अरुण, कळलें सत्य मजला
 पतीच्या प्रेमानें सकल ककुभप्रांतं सजला
 पहा आतां होतें विमल पतिचें दर्शन मला
 ह्मणे मी तो भासे त्रिभुवन पुन्हां शून्य मजला १०
 झरे हे दुःखाचे सतत पळती हो निशिदिनीं
 प्रिया तारुण्याचे दिवस पळती त्यांसह झणीं
 गुलाबार्चीं पुष्पें उमळुनि पुढें हाय गळती
 तयासंगें होई अहह ! तुमची क्षीण युवति ११
 वसंताचे गेले स्मित कुसुम रम्यें प्रिय दिन
 स्मरे संध्यारागासमचि अनुराग प्रियजन
 हृदीं जों स्नेहाचा अहह ! उठला प्रेमळ ठसा
 धुतें मी अश्रूनीं परि नच हले होय सरसा १२
 अहो ! आशा वेडी, सतत पतिचें चिंतन करीं
 पुन्हां भेटूं प्रेमें, करुनि गुजगोष्ठी वारिवरी
 वरूं आनंदानें; अहह ! परि तें व्यर्थ गमतें
 जधीं गेले मातें त्यजुनि पति तैं स्वप्न नव्हतें १३
 धडाडा या खालीं गि वरुनि ओलांडुनि कडे
 नद्यानीं, आनंदें, क्षितितलवटे फेन धवले

करा; या सिंधूशीं सुखकर सदा संगम जडो
मिळी, सिंधु स्वांगीं विरह न तुह्यातें कधिं घडो

१४

लतानों पुष्पांचे निकर गळती अश्रुपरि जे
स्वजाति प्रेमाचे उगमचि खरे धन्य समजे
अधन्याही राहो, परि निज जना कल्पतरुला
तुह्मी आलिंगा हा सुखकर गमे संगम मला

१५

पहा संध्या झाली अरुण, अनुराग प्रियजनीं
करी प्रेमें साऱ्या, पतिस गणिती प्राण, रमणी
क्षणामध्ये जेव्हां अधम रवि जाईल निघुनी
कळे ना ! होईल प्रिय भगिनि अंधारचि जनीं

१६

अहो, माया कैची ? अरसिक जना प्राण रमणां
कळे ना ज्यां स्त्रीचा गुणगण; तसा सुंदरपणा
विकार प्रेमाचे अदय हृदयीं यावारि अहा !

कशाचे ? भार्येतें त्यजिति, ह्मणुनी हे शठ महा

१७

अहा ! वेडी गे मी अरसिक, घडे दोष मजला

वृथा रोषावेगें प्रियतम अहा ! म्यां दवडिला

अधन्या हे माझ्या विमळ हृदया शल्य सलतें

अहो ! या दैवाचे अनुपम खरे खेळ नसते

१८

निखंदोनी बोले ह्मणुनि मुकलें नाथचरणा

रणामध्ये माना वजन, नच हो प्राणहरणा

प्रियप्राणा माना परिस पुरुषा प्राणरमणी

उपेक्षा कां ऐशी मग करितसां हे नरमणि

१९

काव्यरत्नावली.

विरहदुःख !

श्लोक.

अमृत वर्षि न कां तव कोकिले !
 वरुत ये श्रयगायनिं नःकळे
 सुरभि तो अजुनी नच पातला
 द्रुम--रसाल--विकस्वर जाहला
 मुदित चक्रवधू बहु जाहल्या
 कमलिनी सकलाहि विकासल्या
 अयि चकोरि तरी रटसी वृथा
 छळि मला शशिची विरहव्यथा
 कमलिनी फुलल्या वनिं दीसती
 निजविलास तरी किति दाविती
 दिसशि दुःखित कां धवलाब्जिनी
 विरह जाळि मला शशिचा मनीं
 श्रुतिमनोहर बाइ मरालिके
 कारेशि गीत न कां नुमजे निकें
 मुदिर भूवरि या जल वर्षती
 अजुनि झालि नसे शरदागति
 विपिनलक्षिमलताभुज सूकले
 तव दिसे न सुमस्मित फाकलें
 अधरपल्लव निष्प्रभ कां दिसे
 सुधव माधव तो दुरि कीं दिसे
 घनतमोसितचैलसमावृता
 सकल तारक भूषणवर्जिता

१

२

३

४

५

अशि उदास बहू गगनशि ये	
दिसशि कां न शशी उदयास ये	६
कारशि नर्तन कां न कलापिनी	
गमसि गे ! निजभर्तृविलापिनी	
प्रिय असे वधिला वर धीवरें	
करुं कसें वद लास्य सधी बरें	७
हरिपुरीहुनि वैभवशालिनी	
बहु भयाण दिसे पुरि कांचनीं	
अहह सोडुनि मायिक विग्रहा	
हारि असे पवला अपुल्या गृहा	८
रसरिते सरिते तव गात्र हें	
कृश दिसे बहु जीव तृषाप हे	
रस घनप्रिय वर्षिल जेधवां	
रसवती तनु होइल तेधवां	९
तिलकहीन तुझे नव सुंदरी	
• अलिक--आनन पांडुर कां तरी	
असमये समये हरिला जन	
प्रिय असे विरहार्ति सभाजन	१०
निखिल पांडवसीरधरानुजा	
मलिन--वक्र सरोरुज कां अजा	
करुनि संगारिं या अरिसंक्षया	
मदनुजा--जनु जाय सुरक्षया	११
दिसशि तप्त बहूत चकोर कां	
विपदपण्डुति वा कारितोस कां	

काव्यरत्नावली.

- अजि विधुतुदवक्त्रिं पडे शशी
स्थिति न तापद होइल ही करीं १२
करिशि केकि विलापन हा ! कसें
रसिकहत् श्रवतांच उलेलसें
त्यजुनि कोक दया मजला त्वरें
कुणिकडे तारे जाय कळे न रे १३
अहह ! नीतिसती--मुखमेचक
दिसतसे मज फार अहेतुक
समजलें प्रिय इचा वरधर्म रे
कुतलें संतत या नच तो स्थिरे १४
मति मलीमस होउं नको उगी
भ्रमसि कां विषयांतरिं वाउगी
निज विवेकसखा त्यजुनी मला
अहह ! खास लयाप्रति पावला १५
वितत ही असुनी वनवीथिका
अशिव शद्ध शिवा करितात कां
असल निद्रित तो गिरिगव्हरीं
मदकटी कटपाटपट्टू हरीं १६
सुकविते सुकुमारि कुमारिके !
भटकसी वनिं कां नच ठाउकें
हुडकिते पितया ? रसिकावरा
जशिं विदर्भसुता नलयावरा १७
वाग्देवते ! भटकसी कशि रानिरानीं
आश्चर्य हें तुजकडेस बघे न कोणी

मी शोधितें काविवरान्वयभूषणाते
आहे परंतु नियति प्रतिकूल मातें

१८

राज्याभिषेकसयींहि पुरी उदास
कांहीं दिसें न कळेचि निदान यास
श्रीरामचंद्रविरहानलतापतप्ता
केली असे नियतिनें सकला अनंता

१९

कां दीसती जन सुदीन सुदुर्बलांग
तेजोविहीन मतिमंद अनीतिमग्न
स्वातंत्र्यदेवि ! तुझिया विरहप्रभावे
झालेत दुःखित असें मजलागिं भावे

२०

धूर्जटी

जीवनकलह व कविता.

आर्या.

मित्रा ! क्षमस्व झाल्या अजुनि न कविता लिहूनि मम सकला
जीवनकलहगता मज दुर्लभ अजि होय सरस कवनकला १
संस्कार तयां द्याया जातों, येतो तयांस जो रंग
तों जीवनकलहकली येति करिति मम समाधिचा भंग २
प्रतिभा प्रियाहि रुसली, करितों बहु जरि तदीय मन--धरणी
कीं दुर्लक्ष करीं मी कविता--तनयांचिया सुसंस्करणीं ३
तारा, उषा, तशाच प्रतिभाजन्या मदीय ह्या कन्या
सर्वांची सम चिंता वाटे, निपजोत ह्या जर्गीं धन्या ४
टोंचिति मज याविषयीं प्रेमं अन्यहि सुमित्र मम सारे
कांहीं परिस्थितीचा दोष असे कांहीं आळसाचा रे ५

काव्यरत्नावली.

प्रतिभे ! देवि ! जवें ये कवितांच्या आजि संस्करणकार्या
 तारा उषा--सुतांच्या संस्कारीं मम झटे जशी भार्या ६
 संस्कारहीन जगिं ह्या राहोत न लेश आपुल्या दोषें
 ना तारि गुणदोषांचे ज्ञाते देतील दूषणें रोषें ७
 श्रमुनि दिवसभर होतों जीवनकलहांतुनी जरा मुक्त
 स्मरतों तुज तें येशी, कधीं न येशी, न हें तुला युक्त ८
 कविता--सुता दिल्या ह्या तूंच विभो ! ही कृपा असामान्या
 तूंच अतां मम हस्तें उजवुनि यातें करीं रसिक--मान्या ९

— — — — — केशव विश्वास फणसे.

एका विधुराचे उद्धार.

[मृत भार्येच्या दहनप्रसंगीं तिला उद्देशून (इंग्रजीवरून) :—]

साक्या.

मृत्यू येइल तुजला कातें ! कळलें आर्वीं असतें १
 मज तूं टाकुनि जातां इतुकें दुःखचि झालें नसतें °
 तुझ्या सदोदित समागमानें विस्मृति मजला झाली
 मर्त्य अससि कीं, मनांत कधिंही शंका नच ती आली २
 क्षणिक असे हें जीवित, जाते क्षणांत निघुनी वेळा
 विचार ऐसा मनांत माझे कधिंही नच तो शिवला ३
 शेवटचें तुज पाहिन येइल वेळ अशी नच गमलें
 न कधीं हें तव सुहास्य पुनरपि दिसेल, नच मनिं आलें ४
 अजूनि कातें ! मुखाकडे तव आशेनें अवलोकीं
 वाटे तेथें दिसेल पुनरपि मधुर हास्य तव तें कीं ५
 परि हा ये जो विचार चित्तीं तोंचि निराशा गांठी

कीं हैं सारें व्यर्थ असे; ही लागे आशा खोटी	६
वदतों पारि तूं प्रत्युत्तर त्या देसी नच हैं कैसें	
पूर्वीं कांहीं वदलिस नाहीं, झालें कधिंहि न ऐसें	७
मूकस्थिति ही बघोनि ऐसें गमतें माझ्या चित्ता	
कीं, प्रिय कांते ! खरोखरीं तूं स्वर्गीं गेलिस आतां	८
हिमतनु निश्चल अशिच वसशि तारि कवटाळिन हृदयाला	
पूर्वीं जेथें हास्य खेळलें चुंबिन त्या सुमुखाला	९
माझ्यासन्निध जों तव आहे प्राणरहित जारि काया	
तोवारि वाटे मजजवळी ही आहे माझी जाया	१०
परंतु आतां तव तनु टाकीं स्वकरें अग्निमुखांत	
एकाकी मी झालों आतां ह्या विस्तीर्ण जगांत	११
जासी येथुनि पारि तूं मजला विसरशील नच वाटे	
तुझ्या चिंतनीं मन रमतें पारि दुःखें कंठचि दाटे	१२
प्राण नसे जारि, मुखावारि पारि विलसे अनुपम कांती	
शुद्ध शरीरीं शुद्धचि आत्मा ऐसें दावीं जणु ती	१३
मलीनता तव तनुची जाई तनुसंगें आजि जळुनी	
विशुद्ध आत्मा स्वर्गीं राहिल दिव्यरूप तें धरुनी	१४
चिरसुखशांती भोगित राहीं आनंदानें तेथें	
येतों झडकारि यात्रा क्रमुनी उरली जीं मम येथें	१५
भेटूं पुनरपि, ईशा प्रार्थूं जेणें विरह घडो न !	
समागमें गे ! राहूं होउनि चरणीं प्रभुच्या लीन	१६

काव्यरत्नावली,

मानवजीवित

पद.

ज्ञेतिमिरांतुनि ज्ञे तेज हैं,
 दृश्याः दृश्यांतून,
 अज्ञेयांतुनि ज्ञेय ये
 मानवजीवित जाण
 निद्रैतुनि ये जागृती,
 सगुण निर्गुणांतून
 मूकत्वांतुनि गानं ये
 मानवजीवित जाण !
 निष्कर्मांतुनि कर्म ये,
 व्यक्ताः व्यक्तांतून
 निष्प्रेमांतुनि प्रेम हैं
 मानवजीवित जाण !
 अवधे जीवन साच ये
 त्याः कैवल्यांतून
 केवलता कैवल्याची
 सार्थ करी तो जाण !
 ज्ञान जागृति गुणगान
 कर्म प्रेम मिळून,
 सार्थ करी केवलता ती
 मानव साचा जाण !

काव्यरत्नावली.

१७

दैवाचा खेळ !

पद.

पहुंडतां निशिराकाठीं— पुष्पांच्या शय्येवरतीं ॥ ४० ॥

खग कोमल किरणीं रमतीं—बागडती—क्रीडा करिती;
गुंजारव मधुकर गाती; मधुर स्वर कोकिल घेती;

एकाकी क्रंदति वारे

कृष्णवर्ण नभ हो सारें

तें सकल शांति सौख्य सरें

भूतें मज खाया उठती

१

मजीवन प्रभातीं जीं सौख्यें मज शाश्वत गमलीं
माध्यन्हीं दिनमणि येतां—सारी ती भ्रांती ठरली;
दुर्दैव समोरण सुटला ! सुखपुष्पें विलया गेलीं !

मूक हो गीत आशेचे

कृष्ण तसें नभ संसृतिचें

मावळती क्षण सौख्याचे

भूतें मज खाया येतीं !

भालचंद्र.

मातृमहती.

श्लोक.

माते ऐसी जगतितलिं या कोण हो ! प्रेम—मूर्ती ?

माता आहे शिशुतनयसंरक्षका सर्व पूर्ति;

माताचिंता तनय—सुहितीं मग्न हो जीव-चित्त,

आहे मातेप्रति जगिं शिशू सार, सर्वस्व, विद्य.

१

काव्यरत्नावली.

दुःखी प्रेमी—शिशु निरखुनी दुःख मातेस फार,
 नेत्रीं अश्रू धिर न धरिती पाहुनी दुःख—भार;
 मोदी आहे शिशु तारि तिला खूप आनंद होतो,
 मातेलागीं प्रिय न शिशुसें अन्य, संताप जातो.
 ऐशा माते अनृण जगतीं कोण होतो सुपुत्र ?
 मातेहूनी गुरुतर कुणी श्रेष्ठ ना प्रेमपात्र !
 माता साक्षात् प्रिय भगवती जन्मदात्री भवानी,
 मातेची न स्तुति करुं शके पुत्र अत्यल्प—वाणी !

— — — — — विष्णु बाळकृष्ण जोशी.

ईशवंदन,

पद.

त्रिविट (चालः— नजर तुझी गहिरी.)

मनुजा ! शरण जाइ प्रभुला ॥ धृ० ॥

विषय--दुःख हरुनी सुख दे जो

तारक जगताला

सत्ता पूर्ण जयाची जगतीं

रवि इंद्रु--ग्रह ज्या आराधिती

पंच तत्व त्रिगुणांचा अधिपति

सकल ध्याति ज्याला

सोडुनि चिंता सकल बापुडी

त्या भगवत्पदीं त्वरें घे उडी

सफल करुनि घे अमोल ही घडी

तरीच जन्म भला ॥ मनुजा० ॥

— — — — — कालिकीकर.

श्वस्ररररु.

शररररुन दशर, खुकलर, कफ व लरररररुन उशर, अरुचर, नरदुररनरश, शलरवरुध, अरुचने वुगुरे वरकर हुतरत लरवर ततकरल गुण येतु. १ वर ॡ१२ अ. ट. ॡ अ.

एजंत-गुगटे अररर कंरनी सुंवरुई.

रतुतर-ऑी. डी. शरवे वैच, रुरुणे.

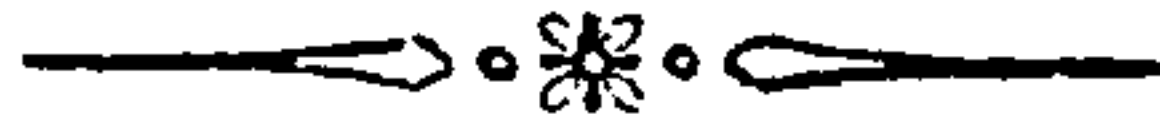
अनुक्रमणिका

मार्च १९१६

पद्यसंख्या

- ५० वीर--दुहिता
५० शतश्लोकां
१२ ऋतुचक्र
१० फुल्ले
४ मृत्यूचा इशारा
१३ क्षणिकता व कर्तव्य
८ ईशस्तव
४ वसंतकाल
९ तारापतन
३ प्रेमप्रतिज्ञा
६ सुभाषित

काव्यरत्नावली.

अंक ३ रा.

वीर-दुहिता.

कथासूत्र.

सुमारे पांचशें वर्षापूर्वी हांक-ठोडा नामक नगरामध्ये शिवरतन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. एकदां शिला नामक बलाढ्य अफगाण सरदारानें शिवरतनावर स्वारी करून त्याचा पूर्ण पराजय केला व त्याला सिंहासन भ्रष्ट करून नगरांतून हुसकावून लाविलें. विचारा पराजित शिवरतन आपल्या परिवारासह अबू पर्वतावर येऊन राहिला. या वेळीं त्याची पत्नी गरोदर होती. अबूपर्वतावर येतांना त्याचे अत्यंत हाल झाले ! योग्य वेळीं राजाची पत्नी प्रसूत होऊन तिला कन्या झाली. तिचें नांव तारा असें ठेविलें. राजानें तारेविषयीं पूर्ण काळजी घेतली. तारा अलौकिक रूपसंपन्न होती तशीच असामान्य शूर असून चतुर असल्यामुळे ती अल्प काळांत वीरकन्येस उचित असणाऱ्या सर्व विद्येंत प्रवीण झाली. तारा नेहमी शिकारीस जात असे शिकारीस जाते वेळीं ती मर्दानी वेषधारण करीत असल्यामुळे ती स्त्री आहे असें कोणासही कळून येत नसे. अशा या वीर-दुहितेनें आपल्या सामर्थ्यावर शिवरतनाला त्याचें राज्य पुन्हां कसें मिळवून दिलें हें पुढील काव्यांत निवेदन केलें आहे.

सर्ग १ ला.

स्तवन-नृपगुणवर्णन-राज्यस्थिति-नृपद्वेष-नृपशत्रु अफगाण शिला त्याचा हेतु-शिलाची शिवरतनावर स्वारी-शिवरतनाची तयारी-त्याचा पराक्रम-शत्रु विजय-नगरवियोग.

काव्यरत्नावली.

आर्या.

राधाधरपदपंकजलोलुप मी संस्मरोनि वाग्देवी.
 रचितों तिच्या प्रसादे नूतन काव्या, जरी विमूढ कवि !
 फुलतां सरसीं कमलें, मधुकर ते प्राशितात मकरंद,
 काव्यांतर्गत रस या बुधजन सेवोत नित्य सानंद !
 काव्येच्यानीं या नव विविध फुलें गंध, हीन असतील,
 आशा करी परी तीं विद्वज्जन गोड करुनि घेतील.

जो होय हांक—थोदानगराधिप, ज्यास नाम शिवरतन,
 धार्मिक, प्रजानुरंजक, तैसा नीतिज्ञ सद्गुण—निधान,
 दुःखग्रस्त न दिसती कोणी नगरांत सत्य त्या कार्णी,
 नांदाया चिर भवनीं कमल—भवा मूर्तिमंत जणुं आली.
 अधिपति शिवरत्नहृदीं स्वजनप्रीती सदैव फार वसे,
 निजजनसुखतीरतनृप होतिल कैसे प्रजेस अप्रियसे ?
 नरपालें या सौख्यें अनुभविलीं सर्व अल्प काळांत,
 सहन न झालीं काला, सहसा त्या ओढिलें कुचक्रांत !
 अनुकूल काल असतां, वैसे नर विभवपर्वतीं जगतीं,
 तद्दृष्टि वक्र होतां, सुस्थिति होते क्षणांमधें उलटी !
 स्वातंत्र्यसौख्यसागरगत—भूपाचे सुदीन मावळले !
 आवेशें नक्रोपम रिपुबल त्यावरी तुटोनियां पडलें !

अफगाण वीर कडवे राजाचे शत्रु होत बहुत दिन,
 प्रतिपक्षाचें स्वमीं उभयांहीं अल्प चिंतिलें हित न !
 सुहृदांसम ब्रह्मांगीं वर्तन ते ठेविते सदा नृपती,
 रक्षाच्छादित पावकखंडोपग हृदिं अपार परि जळती

नयनांत लोह--कण लघु सलतो जैसा प्रवेशतां फार,
तद्वत् अफगाणाला तापद झाला नृपाल तो वीर.

१२

‘ शिवरत्नाचा समरीं कदा लढूनी करीन मीं घात, ’
अफगाण वीर चिंती ऐसें रात्रंदिनीं स्वचित्तांत.

१३

अफगाण वीर आला अनेक वेळां ससैन्य चालून,
पारि नृप शिवरत्नानें परतविलें त्या करून बहु दीन !

१४

रिपुराज्य ध्यावयाचा संकल्प न सोडिला मुळीं त्यांनीं;
सुटतां वैर्यनगाश्रय अंगीकृत कार्यसिद्धि ये कुठुनी ?

१५

निज रिपु वश होई ना, हस्तीं लव राज्यभाग येई ना,
अवलोकुनी असें हें चटका लागूनि राहिला त्यांना.

१६

‘ जिंकीन मी नृपाला, किंवा मीही मरेन समरांत, ’
पण शीलानें ऐसा केला एके दिनीं स्वसैन्यांत.

१७

करुनी पण ऐसा तो मिळवी निजवल समस्त बाहोनी,
गेला शिवरत्नावारि वेगानें वीरपुत्र धांवोनी.

१८

वसुनी अश्वरथांवारि, हत्तींवारि बैसुनी किति जाती,
पादाति चालती किति, सैन्या नव्हती खरोखरी गणती.

१९

वेगानें किति पळती वहनें सैन्यांमधील तीं सर्व,
निस्तुल वायु गती, पारि हरिला त्यांहीं समूळ तद्गर्व

२०

झाली सकंप धरणी, झाला नच सहन भार तो तीस,
पाहुनि कृतांत--बल तें वारिलें बलयुत मनेंहि भीतीस

२१

भीषणबलकोलाहल परिसुनि भयभीत सर्व पशु पक्षी,
पळती सैरावैरा, ओरडती ‘ ईश ! तूं अह्मां रक्षीं ! ’

२२

आकाश--मध्य--भागीं आला रवि चंड तेज पाडीत,
यद्विंबदर्शनांहीं दृष्टि दिपे, गमत सर्व ध्वांतयुत; २३
दिवसेश्वर--प्रकाशें लखलखती आयुधें सुवीरांचीं,
तत्प्रतिबिंबें द्विगुणित झालीं श्री वीरपुरुषवदनांची; २४

अफगाणसैन्य येतां नृपगृहशिखरावरून देखिल्लें,
परिचारिकें, नृपाला सभय ह्दें वृत्त पूर्ण तें कथिल्लें. २५

राजा शिवरतनाला वच दासाचें खरेंहि वाटे ना,
अवलोकिल्लें स्वनयनें दुरुनी रिपुबल सवेग येतांनां २६

स्थिरधीरवृत्ति ज्याची तो होई धीरभग्न त्या स्थानीं,
तन्मति विवेकशून्या होई तें प्रबल सैन्य पाहूनी २७

येउनि भानावरती नंतर त्यानें विचार लव केला,
निश्चल बसणें होतें कारण अपुल्या समूळ नाशाला ! २८

क्षण लागतां न भूपें राजद्वारांत मिळविली सेना,
' मस्तक हातीं घेउनि शत्रूसह रण करा ' वदे त्यांनां. २९

नरपतिची ती आज्ञा परिसुनि ह्णती समग्र ते वीर,
' आह्मी रिपूस जिंकू ' देती ते वदुनि नृपवरा धीर; ३०

भूपालाश्रित नर जे, त्यांहीं आज्ञा तदीय मानावी,
निजजनहिताभिलाषी नृपठायीं प्रीति कां न ठेवावी ? ३१

परिसुनि निज वीरांचें धीरद वच, मुदित भूपमन झालें,
भीरुत्व नष्ट करुनी वीरश्रीनें तयास फुगवीलें. ३२

एकाएकीं आली ती रिपुसेना समीप नगराच्या
देउनि पुरास वेढा, दारीं, बसली सशस्त्र, वेशीच्या. ३३

- रणवाद्यघोष झाला माद न मावे तंदीय गगनांत,
स्फुरले वीरश्री बहु परिसुनि ख हाच पूर्ण देहांत. ३४
- मदमस्त फार रिपुबल, बोकड कीं माजले जणूं वाटे,
व्यवहारशून्य सारे, सन्मार्ग न ठाउका मुळीं त्यांतें; ३५
- हृदयविदारक शब्दां करुनी सरसावले पुढें नगरीं;
शिवरत्नवीर त्यांनां बद्ध करूं लागले पुरद्वारीं; ३६
- प्राणांवरती झाले उदार ते सर्व वीर रजपूत,
द्वारीं आडविलें त्या नच करूं देती प्रवेश नगरींत; ३७
- स्वबळें यावनिबल तें, गेलें निज देहभान विसरोनी,
' माखूं वा सर्व मखूं ' इत्येतर हेतु नाणिती स्वमनीं; ३८
- झुंझति अरि निकरानें, जैसे मदमस्त महिष समरांत,
करकौशल्या दावुनि, सुटती रिपुमस्तकास कांपीत. ३९
- शत्रूंनीं शत्रूंच्या रुधिरें संमर्जिला रणप्रांत,
रणयज्ञ पेटवीला, वीराहुति टाकिल्या किती त्यांत ४०
- शस्त्रांच्या संघातें झाले हतवीर कितिकसे वीर,
धरणीवर पडलेले उडुनी शत्रूस मारिती तीर; ४१
- कित्येक वीर पळती दावुनिया पाठही स्ववैच्याला,
लपुनी किति बसती ते, फसविति कपटें अनेक शत्रूंचा, ४२
- अफगाणवीर गेले सरसावुनि शत्रु—सैन्य हांकीत,
रजपूत वीर गेले हर ! हर ! ! ते यमपुरीं असंख्यात. ४३
- भूमीवर रुधिराचे अगणित निर्बध चालले पाट,
नरछिन्नभिन्नकाया शीर्षेही वाहुं लागलीं दाट. ४४

शिवरतना शत्रूनीं जिंकियलें सर्व सैन्य मारून,
घालविलें नगरांतुनि तद्राज्या घेतलें हिरावून; ४५
अफगाण राज्यकर्ते त्या समयीं होति त्या प्रदेशांत,
सिद्धीस हेतु गेले, पाहुनियां तोषले स्वचिंत्तांत; ४६
अगणित धन धान्यांतें स्वच्छंदें भोगण्यास सांपडलें
गर्वानें बहु फुगले, स्वधर्मव्रीजास तेथ पोरीयलें ४७

शिवरत्न भूप झाला हत दैवी राहिला पहाडांत,
गर्भवती पत्नीसह बसला तेथें स्वचिंतना करित. ४८
दुर्दैवाच्या फेऱ्यामध्ये काढी कुदीन तो नृपती,
कन्याबलप्रतापें फळलें तदैव कथिन तें पुढती; ४९

कथिलें हें मी थोडें सरस्वतीच्या प्रसाद वचनानें,
तीच ' जगन्नाथा ' च्या करवीं वदवील शेष लीलेनें. ५०

‘ आनंदी-रमण. ’

शतश्लोकी.

आर्या.

घेई अनंतरूपें इंद्र श्रुति सांगते, तरी जाण-
मतिरूप उपाधींत ब्रह्म प्रतिबिंबतां घडे प्राण १०१
सबला मायामोहित जीवातें मानितात मतिमंत
आत्मकिरण झालेले प्रतिबिंबित बुद्धिरूप जलधींत १०२
वदनीं भेद न पारि तें प्रतिबिंबे आरसा जसा तैसें
जितकी उपाधि तितकें ब्रह्म-प्रतिबिंब तेथ पडत असे १०३

* दिजेवर सन १९१५ अंक १२ व्या वरून पुढें चालूं.

एक रवि प्रतिबिंबुनि बहु जल—पत्रां अनेक रवि दिसती	
पावे उपाधि—घर्म स्थिति—गति; नीचेच तेविं या भूर्तीं	१०४
परमात्मा प्रतिबिंबित झालासा भासतो अविच्छिन्न	
जेवीं उपाधि तेवीं स्वभाव त्याचा असे जरी जाण	१०५
चंद्रां प्रतिबिंबुनि रवि—किरण तमेनाश जेविं करतात	
गृहगत तम वा नाशिति प्रतिबिंबुनि किरण कास्य पात्रांत	१०६
मर्तित प्रतिबिंबित जी प्रसृत इंद्रिय-मुखीं असे सत्य	
परमात्मद्युतिनें त्या रूपादिक विषय भासती नित्य	१०७
पूर्णात्मानात्मासें त्रिविध असे ब्रह्म पूर्ण मर्तियुक्त	
बुद्धिप्रतिबिंबित, नभ जेविं दिसें विप्रकार उदकांत	१०८
उदकांस वेढणारें, तत्प्रतिबिंबित जलप्रवेष्टित तें	
तेथें अभेद कळतां क्षणीं अविद्या स्वकार्यसह जाते	१०९
जेविं कलासूत्रानें काष्टाच्या बाहुल्या फिरत दिसती	
लोक—व्यवहृति करुनी संगीतातेहि त्या जशा गाती	११०
अतर्क्य सर्वव्यापक, जो निजकर्मानुसार देइ फल	
भू—स्वर्लोकीं प्राणी सूत्रात्म्यानें विहारती सकल	१११
दिग्ब्योमप्राणादिक सत्य जया नाश न त्रिकालांत	
तें ज्या ब्रह्माधारें सत्याचें सत्य त्यास हणतात	११२
ब्रह्मासमान अथवा ब्रह्माधिकसें मुळीं नसें काहीं	
सत्यत्भूर्तीं शबलब्रह्म त्याचेंहि सत्य तें होई	११३
अहिमृगजलसर्पादिक मिथ्या व्यवहारिं भासती विषय	
सत्याश्रय परि त्यातें प्रसिद्ध लोकीं असा नियम होय	११४
हें सत्याच्या सत्य ब्रह्माधारें असें जग व्यक्त	
मिथ्या-विषय-प्रत्यय जेणें तें सत्य लोक वदतात	११५

जेथें गगन समावे काल कलेपारि असे गमे जेथें दाही दिशाहि वसती वैराज ब्रह्मही नवें दिसतें	११६
पूर्ण विराडात्म्याहुनि सूत्रात्मा अधिक पूर्ण तें जाण एका जलधि-जलाहुनि बहुनिधिचें जल जसे अधिक पूर्ण	११७
सर्वौषधींत जेवीं नानारसगंधवीर्यपाकांहीं युक्त जसे मेघोदक आत्मा तेवीं, जयामुळें पाही	११८
नानास्वभावयुत हीं भूतें पृथ्वीवरी विहरतात तो परमात्मा जेणें जल वर्षे जलद अग्नि तो दहत	११९
आत्मा अनेक भूतीं एक तयीं भूतजात भरलें. हें उदकामाजी जेवीं तरंग, आत्मा असे सकल पाहे	१२०
श्रुतिनें कथिलें एक ब्रह्म तरी पाहि जो जगीं द्वैत मृत्युंत सांपडे तो, अनेक ऐसें मुळीं न जगतांत	१२१
नभ, घट होण्यापूर्वीं तदनंतरही प्रतीति जारी येई घट होतां नभ होई, घटनाशें नभ लयाप्रती जाई	१२२
नेतां घट अन्य स्थलें होय तदाकार गगन हें तेथें मिथ्या प्रतीति तेवीं विश्वीं आत्मप्रतीति मनुजातें	१२३
जितका पिंड गुडाचा तितका माधुर्ययुक्त तो असतो कर्पूर-खंड जितका तितका गंधें सदैव दरवळतो	१२४
दुमनगनगरारामीं सुंदर जें प्रत्ययास जग येई चैतन्य स्फुरतें तें आत्म्याचे अंश सर्वही पाही	१२५
नाद निघे वाद्यांतुनि पारि आघातेंच तो समुत्पन्न प्रत्यय त्यांचा तत्क्षणिं वाद्याघात ध्वनी जरी भिन्न	१२६
मायाद्रव्यविनिर्मित जग हें ब्रह्मासवें असें भासें हा मम आत्मा ब्रह्मप्रत्यय येतां न अन्य विषय दिसे	१२७

सर्वात्मा जगदीश्वर विज्ञानस्तंभ एक या देहीं	
ज्ञानस्वरूप नभसम सर्वव्यापक समक्ष मी पाहीं	१२८
ब्रह्मावांचुन हें जग केवल आभास शून्य मजसि दिसे	
मी शुद्ध ब्रह्म, गमे निष्क्रिय यथे सदा वसावेसें	१२९
सुषुप्ति, हरि-हरि-दयिता-रतिसौख्याच्या समाप्तिचा समय	
आनंद सांद्र गहन स्थल तींतेल मोद--कोश तो होय	१३०
सौख्यां लीन प्राणी निद्रेमाजी न जाणतो काहीं	
दुःखी होतो क्षणुनीं उठवुं नये निद्रितांसि सूझाहीं	१३१
सर्वोपकार-कारी-व्यापी नेत्रांदिकांस जें आंत	
संप्राप्त ब्रह्मानें आनंदति जीव जेविं निद्रेंत	१३२
उदरभरणास्तव जे होति बहिर्वृत्ति त्यांसि दुःख जडे	
त्वक्चक्षु-कर्ण-नासा-रसनाधीनांस शोक-मोह पडे	१३३
जागृतिमाजी प्राणी विषयमुखास्तव अनेक यत्न करी	
होतां श्रांत सुखातें विसरे श्रम वारण्या सुषुप्ति वरी.	१३४
लीन स्वरूपिं होई, क्षणुनि अतींद्रिय सुख-प्रवह सुकर	
उत्तम इंद्रिय-सौख्याहुनि जें परिणामिं फार दुःखकर	१३५
उत्पन्न करुनि मारुत पंखांनीं खग उडे वरी गगनीं	
मोठा वायू मिळतां श्रम घालवि तो स्वपक्ष पसरोनी	१३६
दुःसंकल्प विकल्पीं विषयांनीं दीन खिन्नसें चित्त	
विश्रांत्यर्थ पसरुनी करपद तें गाढ होय निद्रिस्त	१३७
ग्रामाहुनि सद्नागत कामी आळिंगि जेविं कांतेतें	
अंतर्बाह्य न जाणुनि आळिंगि जीव तेविं आत्म्यातें	१३८
तेव्हां लोकव्यवहति नष्ट तसें बंध पापपुण्यांचे	
भय-शोक-मोह यांचे सम-विद्यमांचें न भान त्यां साचें	१३९

इंद्रियशांति सुखाप्ती सूक्ष्मस्थूल प्रपंचलय तीन	
मुक्तिसुषुप्तीमाजी सम, कांहीं भेद त्यांत परि जाण	१४०
जागृतिसंस्कारानें जागृति येई पुनः प्रसुप्तातें	
संस्कारनष्ट मुक्त ज्ञानी परि ये न देहभानातें	१४१
सकल सुखें भोगी नृप धनाढ्य, आनंद एक तो त्याचा	
त्याच्या शतगुण जो तो होई आनंद एक पितरांचा	१४२
आदेव ब्रह्म असे वाढति आनंद शतगुणें अधिक	
अंतर्भूत सकल हे ब्रह्मानंदीं यदंश विषयसुख	१४३
मोद प्रमुद मुद असे जेथें आनंद सर्व हे वसती	
कैवल्य कार्य-विलयीं जेथें परिपूर्ण कामना होती	१४४
त्या आनंद-स्थलिं हे सोम करी मृत्युरहित मजसि चिर	
भ्रूस्थित जीवात्म्यातें, श्रुतिहि कथीं, देई अमृत धार	१४५
आनंदरूप आत्मा अचल असे प्रकृति त्याहुनी भिन्न	
तत्स्थिरता चंचलता परिणत होती मनांतरीं जाण	१४६
लाभार्थयत्नखेदित मानस—चांचल्य दुःखमूल असे	
चित्त-स्थिरता तोंवरी इष्टार्थ प्राप्त सौख्य होत असे	१४७
संभोगांतीं जेवीं क्षण सुख एकाग्र चित्त तें होतां	
किंवा निद्रिमाजी सुख हो जितकी मनांतली स्थिरता	१४८
सौख्यस्थिरता सहचर, मुक्तित तेवीं मिळे चिरानंद	
नित्यानंदांश असे विषयोद्भव सौख्य वचन हें युक्त	१४९
बाह्य व्यवहृति—योगें श्रान्त परावृत्त होतसे चित्त	
व्यवहृति सोडुनि, होई तत् तत् संस्कार युक्त तें शांत	१५०

अपूर्ण.

अनंत विडल चित्रे.

ऋतुचक्र.

पद.

जडलें कसलें मज वेड--ठावें नच तें पारि गोड
 खराखुरा मी पुरापुऱा--वेडा नच पारि असे जरा
 वर्णन किंचित् वेडाचें--कारितों ऐका वेड्याचें
 वृत्ती माझी आनंदी--जसें पाखरू स्वच्छंदी
 उंच मनोरीं--रम्यनिर्झरीं--गिरीकंदरीं
 नादलहरिवरि बसुनीया--स्वैर रमावें जीवें या
 चित्त कोकिळा आनंद--वसंत त्याचा हो छंद
 अनुभवही ना त्या कैचे--दुःखशोक नव्हते साचे
 ठावें मधुर फळें खाणें--स्वच्छंदें गावें गाणें
 काळ लोटला--वसंत गेला--ग्रीष्म पातला
 हाय परी दुर्दैव्याचे--दिवस पातले दुःखाचे
 होतें पूर्वीं जें गोड--स्मृति लावी त्याचें वेड
 भेसुर रूपा सृष्टि धरी--रखरख धगधग सर्व करी
 ग्रीष्मभुजंगमफूत्कारें--उष्ण वाहती ते वारे
 चित्त करपलें--व्याकुळ झालें--अर्धें मेलें
 भयाण भेसुर ओरड--झाले निर्झरही रोड
 काकांचेंही ओरडणें--ब्रह्मरंध्र फुटलें तेणें
 " त्यांची' पोकळ ओरड ती--एकपणाची करि माती "
 गरिब विचारा कोकिळ तो--आर्त होउनी तळमळतो
 काय हरपलें--काय लोपलें--कुणी दडपिलें
 समजे ना उमजेनाही--रडवेला झाला तोही

१

२

३

४

काव्यरत्नावली.

संधि साधुनीही गगनीं--डाव साधिला मेघांनीं
 काळे काळे डोंगर ते--पाहुनिया चित्त भ्रमते
 रातकिड्यांचें किरकिरणें--भेकांचेंही आरटणें
 सुरू जाहले--कानहि किटले--डोकें उठलें
 नको स्थिती ही कवणातें--याहुन मरण वरें गमते

५

इंद्रधनुष्यहि इतुक्यांत--वर्षाकाल करीं घेत
 धाराशरवर्षावानें--जर्जर केला पिक तेणें
 घेउन चपला तर्वार--भोसकिलें त्याचें ऊर
 सुटले वारे--डोंगर सारे--विरले; तारे
 दिसूं लागले गगनांत--जिकडे तिकडे सृष्टींत

६

तारे दिसले वाऱ्यांत--तेवि पिकाच्या चित्तांत
 शरत्काल आनंदाचा--बाल वसंतहि तो साचा
 काकदंडुरांच्या संगें--गाई पिकरंगीं रंगे
 बालवसंता--गाता गाता--हर्षोन्मत्ता
 चित्तकोकिळा नच दिसले--हर्ष खेद यांचे चाळे

७

पुढें पातला हेमंत--आनंदा लागे शीत
 पावक घाबरला शीतें--शीताचीं फिरतीं भूतें
 शीत लागलें सृष्टीला--झपाटिलेंही सूर्याला
 सूर्य विचारा--क्षीण जाहला--चुकवी वेळा
 उदयाची; उशिरा येई--येई पारि लवकारि जाई

८

वृक्षाचीं पर्णें मेलीं--सृष्टी पांडुरही झाली
 प्रेत जाहलें वृक्षाचें--प्रेत जाहलें चित्ताचें
 शिशिरहि पंचाक्षरि आला--ताडे तोडे मंत्राला

तेणें केले--काहीं न झालें--उलटें दिसलें
 अनल जसा तो अनिलानें--वाढें तैसें हो तेणें
 वसंत आणि संजीविनी--शीत भूत गेलें पळुनी
 सृष्टी आनंदें हसली--नवी छवी तिजवारी आली
 संजीविनी जों मंत्र ह्मणे--चोहिकडे गाणें गाणें
 प्रेतें उठलीं--नाचुं लागलीं--गाउं लागलीं
 आला गाण्याचा पूर--वृक्षवेलिमधुनी धोर
 वृक्षाचें गाणें झालें--चित्तपिकाचेंही झालें
 श्रोते जमले जे भंवती--स्वयेंच गाणें ते ह्मणती
 आनंदाचा जो कंद--वसंत नांदे स्वच्छंद
 कर्णी पडले--सूर निराळे--जे नच कळले
 पूर्वी चित्तपिका; गाई--तेच, त्यामधें रत हेई
 चित्तकोकिळा आनंद--नसे ठावुका त्या बंध
 वसंत नित्याचा फुलला--बहर सदाचा त्या आला
 सर्व जगांतिल दुर्गंध--झाले त्यातें सद्रंध
 तीं काटेरीं--झुडुपें सारीं--आम्रमंजरी
 सम भासे त्या आनंदा--वसंत त्याचा हो बंदा

९

१०

११

१२

के. ल. टेंभुर्णीकर.

फुलें.

पद.

फुलें उधळावीं--जनमनें सकल हर्षावीं

वाद्देवीच्या उद्यानांतिल

मधुर शब्द तीं फुलें मनोहर

चोहोंकडे फेका जगतावर

काव्यरत्नावली.

- फुलांची वृष्टी--देईल मना विश्रांती १
- भूतकालचे कंटक विसरा
भविष्याकडे फेका नजरा
वर्तमान हा जागृत झाला
- नव जगताला--आरंभ आज जणुं झाला २
- प्रेमाच्या वातावरणांत
संसाराच्या चित्रपटांत
आनंदाच्या कलिका हंसत
- हुलतिल वार्ते--कारितील रम्य लीलांतें ३
- मनोवृत्तिच्या लतिकेवरतीं
आनंदाच्या कलिका येती
क्षणीं उमलती सुगंध देती
- हा संसार--नव सुमनांचा बाजार ४
- परागकण त्या नव्या फुलांचे
दया रसाचे निर्मलतेचे
कोमलतेचे दिव्य गुणाचे
- या विश्वांत--वर्षाव अखंड करोत ५
- फुललीं पुष्पें कधीं न सुकतिल
मधुर सुगंधा कधीं न मुकतिल
सकल जनमनें त्यां बिलगतिल
- दिव्यानंद-- भोगितील सर्व अखंड ६
- मी तूं किंवा अमुचें तुमचें
कंटक गळतिल संसाराचे

कारण सरलें माग दुःखांचें
राज्य फुलांचें - पसरलें पहा सौख्याचें

७

फुलेत कलिका हंसोत तारा
करो सुगंधित गंधें वारा

दाहि दिशा या भरो भरारा

स्वर्ग सुखाला - आणुं दे मर्त्य लोकाला

८

त्या पुष्पांचे अंतर्यामीं

शांति रसाचे निझर नामी

हृदये रमतिल मधुरसपानीं

लाभते अंतीं - सकलांस अमोलिक शांती

९

त्या शांतीच्या दिव्यत्वानें

शुद्धत्वानें नव तेजानें

विश्व निर्मिलें परमेशानें

त्यांत मिलेल परमेशरूप होईल.

१०

ग. म. वैद्य.

मृत्यूचा इशारा.

पद.

मृत्यु जर्गी बलवान् । एक मी ॥ कुणा न माझी

सरी येइं, परि देती सकलहि मान

मी ख्यात जर्गी या स्वैरवर्तनी मुळीं

आनंदें विहरें विशाल या भूतळीं

कोणी न शक्त मज अवरोधाया बली

मोठा मज अभिमान । असा हा ॥ कुणा न०

१

तिळ मात्र न मजला काल स्थल-मर्यादा
वेळिं वा अवेळीं हिंडतसें मी सदा
वरितसें कधीं गिरि गव्हर, कधिं प्रासादा
भीति न मज लवमान ॥ कुणाची ॥ कुणा न०

२

मी कधीं न जाणें वृद्धचि हा, हा तरुण
हा शूरवीर, हा अबल, सुजाण अजाण
भूप हा प्रजाजन, कुबेर हा धनहीन
लेखितसेंचि समान ॥ सकला ॥ कुणा न०

३

ह्यणुनि मी मृत्यु देतसें इशारा सर्वां
वाटे न मला किमपीहि कुणाची पर्वा
मम स्मृती असूं द्या, सोडुनिया निज गर्वा
भीति सदा मम मान ॥ नरा रे ॥ बनवील तुला मी
सुमार्ग गामी सत्य सत्य हें जाण

४

रमाकांत.

“ क्षणिकता व कर्तव्य.

पद.

अंधाराच्या घोर पटान्तीं
विश्व खेळतें कारिते केली
गुंगुनि मायापाशें भूतें
शिताकरीतां कलह करुनी, वावरती या जगतांत
“ मीं केलें तें, म्यांचि जाणिलें - ”
तत्व न त्यां जरि त्याचें, कळलें

१

- अहंभावयुत वदती भूते
 अज्ञानतमीं चिरदुःखाच्या लहारे सेवुनि रडतात २
 निजकर्मनें स्वर्गा ल्यजुनी
 कृष्णकर्मरत जगतां मोडुनि
 अंधःकारीं उडि घेवोनि
 स्वैरगतीनें “ दिव्य ” विसरुनी तनुप्रेमि ते बनतात ३
 चिर स्वर्गाला क्षणिक मानुनी
 विश्वाला चिर सौख्यद गणुनी
 “ तमोपटान्तीं न बघे कोणी— ”
 जाणुनि, षड्पुपाशीं गुंतुनि कृत्यें भलती करतात ४
 “ ईश स्थिरचर व्यापुनि उरला ”
 साधुबोल हा काय तयाला
 नेणति भूतें विमल प्रेमां
 सत्य सुखाचा मार्ग सोडुनी, स्वार्थसाधु ते रडतात ५
 देह—क्षणता नेणति अंतरिं
 विरत होउनी क्षण—संसारीं
 मुकती स्वार्थीं कर्तव्यापारिं
 “ चिर आयुक्रमिं करूं ” वदुनि ती मोडुनि जगतीं फसतात ६
 “ परम मानिती निज—चित्ताला—
 पामर ते ” नच कळते ल्याला
 अहंकार ने पार ल्याला
 असारभव—रत होउनि सत्सुखशांती नच ती वरितात ७
 “ हा गेला !! तो मेला परवां ”
 वदति मुखें, पारि करिति न परवा

काव्यरत्नावली.

- विलंब कारिती निजकर्तव्या
अंधःकारीं अज्ञानतमें खचित अंध ते होतात ८
- सौख्य वसें तें निजहृदयान्तीं
तमोयुत जर्गीं पाहति भोवति
हीच असे कां सत्पथ-रीती
भास नेणुनी धडपडति तमीं; काय सुखी ते होतात ? ९
- मंगल मंगल पवित्र पावन - !!
सत्प्रेमाचा निर्झर छान-
चिरशान्तीचें उगमस्थान-
दिव्य अशा तारका, पाहुनी जगत्कोलिला, हंसतात १०
- तमोयुतावनिवारि वावरुनी
साधुवचानें " दिव्य " होउनी
रम्य तारका नभीं विहरुनी
चिरसुख सेवुनि मधु मंदस्मित-लहरीनें सुचवितात ११
- " दिव्यवियुत नच स्थिरचर " वदती
" विहार करिशी जारि भूवरती "
" दिव्यामर्घ्यें विलिन होउनी, "
" प्रेमरसानें स्नात होउनी, मन्त्रिकटीं ये स्वगार्त " १२
- " सत्प्रेमानें " दिव्य " भू करीं "
" अज्ञान-तमा दूरचि सारीं "
" ऊठ ! ऊठ, निजकर्तव्य करीं "
" प्रेम मूर्त हो. " ऐसें मधुवच निनादती कवि चित्तांत १३

काव्यरत्नावली.

६७

ईशस्तव.

पद.

भवनिधितुनि मजसि तार तार शंकरा ! ध्रु०

मंदमती विषय छंद -
धरुनि मनीं, होय धुंद !
त्या योगें सौख्यगंध.

नच मिळे जरा ! भव०

१

धनदारा यांत फार -
जीव भुले; करुनि वार--
षड्पु हे छळिति; तार--

मजसि पामरा. भव०

२

परनारी बघुनि नयनिं,--
मदनानल पेटुनि मनिं,--
तव चरणां मी विसरुनि,

जाइं ईश्वरा. भव०

३

दुरितजाल कारिति हाल !
विषयिं सरे सकल काल !
भवरूपी अहि जलाल--

गिळि जडा नरा. भव०

४

भजन तुझे कधिं न करीं;
संत समागम न वरीं;
द्रव्याशा सतत परी--

छळि मदंतारा. भव०

५

काव्यरत्नावली.

असुखजनक कनक नको,
गृह, युवती, तनय नको;
ध्रुवपद तें अढळ नको;

मज कृपाकरा ! भव०

६

भक्ति जडो तव चरणीं,
याविण नच आस मनीं;
ऽयंबकसुत तव भजनीं--

रत असो वरा ! भव०

७

रत्नावलि धरुनि कास,--
सेवी तव पदयुगास;
अखिल जगतिं दे यशास

तिस उमावरा ! भव०

८

ऽयंबकसुत.

वसंतकाल.

पद.

[चालः— तरुण कुलिन०]

आनंदें खुलली, सृष्टि ही, आनंदें खुलली;
या वसंतकालीं खालीं वरतीं मनीं फुलें फुललीं. धृ०

करमणूक असली, खरोखर करमणूक असली,
जी वर्षारंभीं, मध्ये अंतीं मिळते ती कसली !

नच रंगवल्लिकां, सुमवल्ली ह्या द्वारीं;
ध्वज तोरणें न, हीं विचित्र पुष्पें सारीं;
ग्रह तारा भूवरि चमकती, न नरनारी;

बाळें हीं सगळीं, जनांची, बाळें हीं सगळीं,
प्रिय भूषणेंच तीं मूर्त बोलकीं दिसती त्यांजवळी.

१

तरुवह्नी भरली, वनोवनिं, तरुवह्नी भरली !
फलपुष्पदलीं; ती वेळ जयाची, दैन्याची सरली
खग वातरथांतुनि गातचि फिरती गगनीं;
रसपीयूषासम मधुर कोकिला - कवनीं;
नच मयूर, नाचुनि भूषविती सुर अवनी !

पवनें तनु शमली, सुगंधित, पवनें तनु शमली
तीं अन्य सुखें या सौख्यापुढतीं तुच्छ मुळीं गमलीं ! !

२

निशावधू नटली, मनोहर, निशावधू नटली !
विधुरमणागमनीं प्रणयगीत नव वदनीं पुटपुटली.

नच शुक्र, कोहिनुर रत्न विराजे भाळीं
उडुजडित शिरींचा टोप स्वकिरण ढाळी !
पट धवल चंद्रिका वपू शोभवी काळी !

विलासांत रमली, प्रियासह, विलासांत रमली !

मृदु हास्य प्रणयि प्रणयिनिच्या त्या उमटे मुख कमलीं ! !

३

कविमति विश्रमली, वसंतीं, कवि मति विश्रमली;
जी भ्रमवी रसिकां अरसिकांसि परि गमे स्वयें भ्रमली.

ती स्फूर्ति तयाची मूर्तिमंत ये उदरीं;
धनवंत पुरा तो धन नाहीं जारि पदरीं;
त्या वसंत संतत, सोडिल गायनलहरी;

ईशकृपा घडली, जयावरि, ईशकृपा घडली;

बहु कष्ट जाहले तरी तयाची कवण गोष्ट नडली ?

४

तारापतन.

श्लोक.

होत्या खेळत तारका विधुसर्वें प्रेमें नमःप्रांगणीं
वाटे चंद्र न नंदनंदन रमे सानंद गोपांगणीं
कांहीं त्या जलकेलि फार करिती आकाशगंगांतरीं
तज्जोत्स्नापट घेउनी विधु परी राहे उभा तो दुरी

१

कांहीं पोहति हांसती चमकती लज्जान्वती लाजती
दे ? दे ? दे ? निजवस्त्र हस्तकिरणें संप्रार्थुनी मागती
म्यां तो पाहु नये विहार परि ही मत्कल्पना दूतिका
गेली घेउनि मीहि दृष्टि वळवी अन्यस्थलीं सर्वथा

२

संख्यातीत कितीक त्या विलसती तेजान्विता मानिनी
स्वर्गाच्या रमणीय कां विहरती देवांगना काननीं
हांसे एक पळे दुजी अडखळे हा खेळ चले झणीं
तों ताराच्युत एक त्यांतुनि अहा ! झाली पहा ? त्या क्षणीं

३

झाला एक गर्भीर आर्तरव जो दिग्मंडलीं व्यापला
हा ! हा ! तत्पति मुक्तकंठ कारि कां शोकामुळें आपला
कीं गेली सखि हाय ! काय रडल्या तन्मैत्रिणी सर्वही
मृत्यूचा समय प्रकांपित करी सर्वासही या महीं

४

गेली हाय ! धरा धरा ह्यणुनि कां ती दीनवाणी वदे
सांगावें कुणि कोण काय सहसा बोलील दुःखें मदे
व्हावी कांहीं तरी परोपकृति ती मी याच अर्थामुळें
जाऊं जों ह्यणतों मधें बघितली नष्टाचि म्यां व्याकुळें

५

जी येथें रमली तिथें विहरली नानास्थलीं खेळली
लजेनें लपली निशीं स्वपतिच्या मांडीवरी लोळली
नेत्रें झांकुनि पाहतां मजसि ये थोडी तरी कल्पना
नाहीं स्पष्ट परी अहा ! दिसतसे तन्मूर्ति मच्चक्षुंना

६

सारे वांच्छिति यावयास बरती हे मर्त्य स्वर्गांतरीं
तूं खालीं वद ? दिव्यता त्यजुनिया आली वये ! कां तरी
कीं तो स्वर्ग नको मुळीं महि नको आली प्रतीती बरी
मुक्तीचा पथ नव्य शोधुनि असा तूं काय त्यातें वरी

७

पाहे जी क्षणि मंदमंद सुपदन्यासा मनोमोहिनी
वाटे राहुनि राहुनी नवल कीं गेली कुठें मानिनी
आयुष्यांत असाचि सुज्ञ जन हो ! येईल एक क्षण
कालव्याघ्रमुखीं पडूनि तनु ही होईल तद्भक्षण

८

कांही खेद करूं नका जग असें सारेंच हें नश्वर
उत्पत्तिस्थितिनाश हा क्रम असा तो चालवी ईश्वर
• तेजानें चमका ? जगांत विलसा ? सोडूनिया आळसां
गातील स्मृति होउनी कवि असे त्या दिव्यतेजोरसा

९

दु. आ. तिवारी.

प्रेमप्रतिज्ञा.

श्लोक.

उडुगण सखे ! हा होओ गे ! प्रभोज्झित निश्चये
सकल भुवना जाळो तापें सुधांशुकला प्रिये !
मृदु कुसुम तें काठिन्यानें करो मणिभेदन
तारिहि अचल प्रीती माझी ! विशंक करीं मन !

१

गगन न पुरें मोजायातें मम प्रणया खरें !
 खचित लिहितां माझी प्रीती महीतलही भरे !
 अचल चल ते सारे ! प्रीती प्रिये अचला असे !
 विफल मनिंचे सोडीं सोडीं कुतर्क गडे कसे ! २
 चपल चपला नाचे व्योमीं परी स्थिर राहिली !
 पवनलहरी गंधोदामा उभी वध राहिली !
 सुमुखि ! तुझिया प्रेमोत्कर्षें प्रभाव घडे असा
 कमलिं अलिसा झालें बद्ध त्यजीन तुला कसा ? ३

रेंदाळकर.

सुभाषित.

आर्या.

चित्तीं झुरे दारिद्री, परमुद्रा नाद ऐकुनी कानीं
 गृहपति रति मिलितेच्या कंकणनादेंचि जेविं जार मनीं १
 दान प्रियवाक्सहित; ज्ञान विगतगर्व; शौर्य, ही सदय;
 वित्त, त्यागनियुक्तचि; दुर्लभ हे चार योग भद्रमय. २
 दुःसाहचर्ययोगें स्त्रीच्या चित्तीं शिरेचि दुश्चरित
 विषवृक्षाश्रययोगें मधुरा वल्ली जशी करी घात ३
 जोंवारि दाता देतो कल भाषाघोष तोंचि सकलांचा
 विरतां घनपटल जसा शमतो ध्वनि हो मयूर केकांचा ४
 व्यसनीं मित्रपरीक्षा, शूरपरीक्षा रणांगणीं होई
 विनयें भृत्यपरीक्षा, दानपरीक्षा दुकाळच्या समयीं ५
 आलस्य, स्त्रीसेवा, सरोगता, जन्मभूमिवत्सलता,
 संतोष, भीरुता, प्रड्व्याघातहि महत्वकार्यरता ६

विठ्ठल भगवंत लेंभे.

भिषग्विलास.

आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक मुरु हेऊन १२ वर्षे पुर्ण ज्ञाळी ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यावर सविस्तर माहिती, आपल्या व रंजनी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुळभ
भाषेत दिली जात वार्षिक वर्गणां आगाऊ. टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास' — सोलापुर.

श्वासरिपु.

यापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून ज्वर, अरुचि,
निद्रानाश, मळावरोध, अपचने वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
येतो. १ वा ६१२ आ. ट. ४ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

अनुक्रमणिका.

पद्यसंख्या

एप्रिल १९१६

पृष्ठे

५६ वीर-दुहिता (सर्ग २ रा)

७१

२१ गोपीची भक्ति

८३

४९ वात आणि तैलबिंदु

८९

८ उमळलेल्या फुलास पाहून

९०

४ आईचे चित्र

९२

२ दिव्य स्थान

९४

२ माझा सवंगडी

९५

९ सिंह, गाढव आणि कोंबडा

९४

४ आहे आणि नाही

९५

काव्यरत्नावली.

अंक ४ था.

वीर-दुहिता.

सर्ग २ रा.

अबूपर्वतावरील वसंतवर्णन-शिवरतनाचे पर्वतावर आगमन-याची पराजयाबद्दल तळमळ-शांतवन.

श्लोक.

होता करीत शिशिराधिप राज्य शौर्ये,
पृथ्वी--तल--स्थ--विविधाकृति--सौख्य--कार्ये--
केली दया न लवही जगती नृपाने !
सारेच जीवगण दुःखित तत्कृतीने !

१

नाना लता-मृदुल-पल्लव ते गळाले,
सौंदर्य सर्व तरुंचें विलयास गेलें,
प्रत्येक वस्तुहृदिं रक्षपणा भरून--
राहे, मिळेल सुख या समयीं कुठून ?

२

प्राणी समस्त मधु-मासयशास गाती,
सारे तदा-गमन सोत्सुक ते पहाती
जावो निघोनि शिशिराधिप दूर देशीं,
ते याचिती सतत यापारि ईश्वरासी.

३

भूपासनीं बसुनि राज्य सदा करीती--
जे स्वप्रजेस सुख अल्प न नित्य देती,

काव्यरत्नावली.

त्यांची प्रजा काधि न तुष्ट मनीं रहाते
भूपालनाश करण्यास्तव सिद्ध होते.

वृक्षीं ध्वजा फडकती मधुच्या सतेज,
मागोनि चालतहि येत वसंतराज,
प.होनि त्या शिशिर होय अशक्त भारी,
आला जिथें समय कष्टद कोण वरी ?

केलें तयें तुमुल युद्ध, हताश शीत--
झाला, पळें त्यजुनि दूर वनें समस्त;
झाला वसंत नृप तोषद सर्व ठायीं,
आदित्यफुल्लकमलापारि विश्व होई.

आला अबूगिरिवरी मधुराज जेव्हां,
साराच नूतन दिसे गिरिराज तेव्हां;
वृक्षावरी नव सुकोमल वर्ण आले
आदित्यतप्तकरमुक्त जनांस केलें.

होत्या अनेक तरुपंक्ति गिरिप्रदेशीं,
अत्युच्च तोळुनि जणू धरिती नभासी;
झाले समस्त तरु पुष्पित योग्य कालीं,
सारी सुसौरभयुता गिरिभूमि झाली.

पुष्पान्विता नव लता मृदु बाहुपाशीं--
वेटाळिती, करुनि विभ्रम, भूरुहांसीं;
शृंगारयुक्त बनूनी जणुं कामिनी या--
आळिगिती प्रणयपूरित नाथकाया.

पुष्पें अनंत गळीं तरुचीं प्रभातीं,
पुष्पांजली जणुं तरु जननीस देती

काव्यरत्नावली.

७५

पाहोनि तो कुसुमसंचय गाढ, वाटे,
पुष्पायुधार्थ करिते रति आसनाते

१०

वारिप्रवाह--जलसंग--सुशीत वात--
नाना लता विटपपल्लव हालवीत;
आमोदयुक्त सुमगंध हरुनि घेई
वारुनि ताप पथिकांप्रति सौख्य देई.

११

गुंङ्गुळ् करीत फिरती किति भुंजावृंद,
पीती फुलांवरि बसून कित्ती मरंद,
आकंठ सेवुनि तयांतिल सदरसा, ते--
गुंजारवें ध्वनित त्या करिती स्थलाते.

१२

बैसूनि वृक्षविटपीं द्विजवृंद गाती--
गाती मनोहररवें जणुं ते स्तवीती,
“ ईशा ! अह्नां सतत हाच वसंत देई.

१३

रात्रंदिनीं कारितसो नत शीर्ष पायीं
आमत्त कोकिल करी तरु--पर्ण--लीन
होवोनि गान सुमनोहर; तृप्त कर्ण--
होती कित्ती श्रवण ते कारितां जनांचे,
वाटे, “ न ” हे पिकचि भाट वसंत याचे

१४

हे आम्रवृक्षनवपल्लवयुक्त झाले;
मोहोर ये मृदु मनोज्ञ वसंत कालें;
शाखाकरां पसरुनी सकलांस देती,
छाया सुसौख्य, समता सुधि दर्शवीती.

१५

गोपाल गोकुलसवें तृण चारण्याते
येती करीं धरुनि सुंदर पाडसाते

काव्यरत्नावली.

- पावें मुखीं धरुनि मंजुल वाजवीती,
वृक्षीं बसूनि किति सुंदर गोप गाती. १६
- गोपाल ते न नृपवादक सत्य सर्व,
वर्णीत ते नृपयशा फिरती सगर्व,
ऐकूनि तो मुरलिनाद सहर्ष मोर
नृत्यास होति नटुनी नट ते तयार; १७
- सर्वत्र ती हस्तवर्ण धरा विराजे,
वामस्थलीं विमलनिर्झरसंघ साजे,
सव्यस्थलीं धवलपर्वतपंक्ति राही,
सर्वाप्रती धनि बने मधु जीवदायी. १८
- कित्येक भिल्ल फिरती मृगयेस रानीं;
शस्त्रें सतेज अति तीक्ष्ण करीं धरूनी,
पाहोनि ती जलदकृष्ण तदांगकांति,
वाटे जनां बनविल्या जणुं लोहमूर्ति. १९
- होवोनियां द्विरद सर्व मदांध जाती,
गंडस्थलीं मद गळे, अलि लुब्ध होती;
गंडस्थलां मृगपती किति फोडिताती,
जेरीस त्या हरिभयें बहु येति दंती. २०
- येती अनेक तरुमूलिं कुरंगपंक्ती,
रानीं कित्तीक दडती मृग पाडसें तीं;
कांहीं जलार्थ फिरती, चरती वनांत
निद्रा सुखार्थ रमती पडुनी गुहांत. २१
- पाहूनि ते हरिण मारिति भिल्ल बाण,
त्यांचा कठोर हृदयें हरितात प्राण !

सांनंद भाजुनि तदीय शरीर--भाग,
खाती सहर्ष मृदुमांसक सानुराग.

२२

कित्येक मारिति करी, हरि, व्याघ्र, पक्षी,
बैसोनिचां लपुनि सांद्रतृणांत, वृक्षीं--
कित्येक ओरडुनि, धावति सावजातें--
मारावया पडति व्याघ्रमुखीं किती ते.

२३

ऐशा वसंतसमयीं गिरिराज यातें--
चैतन्य येइ जणुं जीवरवेच वाटे;
सौंदर्यदेवि जणुं येउनि तेथ बैसे,
राहे तमीं कृपणवित्त लपून जैसें

२४

चित्तीं शिलां--जित करी नृप तो विचार
जावें कुठें तरि अतां वसतीस दूर ?
येणार ना लवहि शांतपणा पुरांत,
जावें निघोनि बरवें अबुपर्वतांत,

२५

ऐसा विचार करुनी नृप तो निघाला,
येई स्वसैन्यसह घेउनि या स्थलाला;
जेव्हां त्यजूनि नगरास निघे नृपाल,
झाले तदीय तनुचे किति हालहाल !

२६

होती गरोदर तदा शिवरत्नकांता,
झाला तिच्या बहुत दुःसह ताप चित्ता;
' ऐश्वर्य सर्व विलयाप्रत आज गेलें !'
येतां विचार हृदयीं मुख होय काळें !

२७

काव्यरत्नावली.

होतां समस्त गिरि हा शिवरत्नहस्तीं,
केली तयें ह्यणुनि येथ तदा स्ववस्ती;
होता मनोहर गिरी मधुमासकालें;
भूपास सौख्य तिळमात्र परी न झालें !

२८

युद्धीं पराजित यदा शिवरत्न होई,
त्याचा सुसौख्यनिधि नष्ट समूळ होई !
चिंताग्नि तो बसुनि नित्य तदंतरांत,
आत्मा विदग्ध करण्या सजला प्रमत्त.

२९

“ जिंकीन मी आरि कधीं रण माजवून ?
केव्हां स्वराज्य हरुनी प्रभुं मी बनेन ?
शत्रूस ठार समरांत करीन जेव्हां
शांती मिळेल मजला मग खास तेव्हां. ”

३०

सिन्धूजलीं लहारे नित्य अनेक जैशा-
येती, विचारलहरी नृपचित्ति तैशा;
रात्रंदिनीं तळमळे, न मनास शांती !
दुःखाग्नि तो भडकला अनिवार चित्तीं.

३१

एकाकि एकदिनिं तो नृप बैसलाहे
येती विचार वरचेवरि तन्मनीं हे;
‘ दुर्दैव-योग-बल-कु-स्थिति आज आली,
माती सुग्रांत मम मिश्रित खास केली,

३२

निःश्वास टाकुनि सुदीर्घ नृपाल बोलेः--
“ हे पार्वतीरमण ! मी अघं काय केलें--
आह्मी ? असें ह्यणुनि योग्य दशा अह्मांलां,
होई प्रसन्न मजला काथिं हें दयाळा !

३३

काव्यरत्नावली.

७९

होते जरी मज जगांत रिपू अनेक,
माझ्यापुढें न टिकला समरांत एक;
जे येत राज्य मदमस्त हरावयाला,
गेलों न हार लवही गिरिजेश ! त्याला

३४

होती शिरीं तव कृपा अनुरागयुक्त,
झालें न आजवारि हें मम राज्य नष्ट !
चिंता कशी न लव उद्धवली मनांत
सेवीतसें सतत राज्य-सुखा नितांत

३५

माझे न पूर्वज कुणी पदनष्ट झाले,
त्याहीं बलें समर जर्जर शत्रु केले;
चालून त्यावारि अरी कुणिही न येती,
नामा तदीय परिसून सकंप होती !

३६

गाती सदा विमल कीर्ति कवी पदांत,
ऐकूनि ती स्फुरण खास चढे तनूंत;
त्यांच्या कुलीं अधम हा निपजून खास--
झाला कसा न अजुनीहि तदीय नाश ?

३७

झालों रणीं न विजयी, पळुनीहि येई,
वस्ती करुनि मग येथ गिरींत राही !
नीचा कृती करुनि पूर्वज भूमिपालां,
लावी कलंक ! मज नष्ट कसा न केला ?

३८

झाले सदा विजयि ते रणधीर वीर,
शत्रूस मारुनि रणांत असंख्य तीर;
त्यांनीं कधीं रिपुंस दाखविली न पाठ,
गेले निघोनि यश मेळवुनी जगांत.

३९

काव्यरत्नावली.

- देतील द्योप मज ते मृत भूमिपाल !
मी भीरु हाय ! समरीं, फुटलें कपाळ !
केला असे तरि तुझा अपराध काय ?
ऐशी दशा ह्यणुनि लब्ध मलाच होय ? ४०
- घेई विशंक हृदये सुखलाभ लोकीं,
दुःखानलानुभव मात्र मिळे न तो कीं;
तन्मूल्यबोध लव मात्र तरी असावा,
ऐशी दशा ह्यणुनि कां मज देशि देवा ? ४१
- किंवा सदा नृपसुसौख्यविलासमग्न--
झालों जनांत, ह्यणुनी मज सौख्यभग्न--
केलें तुवां ? लव तुझी नच भक्ति केली
योग्या ह्यणून मजही स्थिति आज आली ? ४२
- रात्रंदिनीं करितसें सुविचार चित्तीं,
झाला प्रमाद तरि काय असेल भक्ति--
माझी परीं मजसि कांहिच आठवे ना,
कोपूं नकोस, करि मुक्त उमेश ! दीना. ४३
- द्यावां तुला फुकट काय ह्यणून दोष,
दुर्दैवि मीच, मज दैव बघे सरोष;
भाळीं मदीय विधिनें लिहिलें असेल,
होणार लभ्य मज तें, न कधीं चुकेल ! ४४
- आहे तरी नियम हा भुवनांत सत्य,
दुःखोदधीलहारि येति असह्य नित्य;
हा स्वप्रजा-विरह-पावक देह जाळी !
कोणी नसे तुजविणें व्यसनांत वाली ! ” ४५

ऐसा विलाप नृप तो असतां करीत,
आले सुहृद्-सचिव वृंद तदीय तेथ;
तेव्हां नृपाल निजशोकजलौघ सोडी,
दुःखार्णवांत सकलांप्रति पूर्ण ओढी !

४६

ते बोलले. 'नृपति ! आवारिं शोक आतां
गेल्या असे समय तो नच येत हातां
त्याचा वृथा करुनि शोक न कष्ट वाहीं,
स्त्रोत प्रवाह न कधीं परतोनि येई.

४७

वज्रें अनेक पडतां गिरिमस्तकांत,
केव्हां न ते गलित धैर्य हृदीं न होत.
ज्यातें विवेक लव, त्या जारि दुःख झालें,
तो पर्वतासम सुनिश्चल नित्य चाले.

४८

संसारमंडल खरोखरि मोहजाल,
त्यांतील दुःखसुखखंड सदैव फोल !
भाळीं असे नच टळें लव तें धरेश !
आनंद दुःख घडतां न ढळे कवीश.

४९

भूपें कधींहि हतधैर्य मनीं न व्हावें,
वज्रापरी हृदिं कठोर सदा असावे;
होती पराजित कधीं, जयप्राप्ति होते,
येतें सुवैभव कधीं, विलयास जातें.

५०

चक्रापरी फिरतसे स्थिति मानवाची,
जी आज दे सुख, उद्यां बहु त्यास जाची;
सारेच संतत तर्गीं जन सौख्यपूर्ण
ऐसें घडेल न कधीं हृदिं जाण खूण.

५१

काव्यरत्नावली.

तेव्हां तुला विनवितों कर जोडुनीयां,
रे ! आवरीं सकल हा तव शोक राया !
सध्यां जरी विभवनष्ट समस्त झालें,
येईल राज्य सगळें स्वकरीं सुकालें

५२

धीमान् नृपें विगतवैभवशोक केला
बैसूनि नित्य जर, त्या अबला जनाळां -
होईल दुःख किति ? हें कथिं लोकपाला !
देईल कोण वद धीर तरी स्त्रियांला

५३

आहेत येथ किति भिल्लु गिरिप्रदेशीं,
योजूनि युक्ति वश रे ! करुं या तयांसीं;
येतां करीं सकल चालुनि सर्व जाऊं,
शत्रूसि जिंकुनि पुन्हां निजराज्य घेऊं. ”

५४

ऐकूनि नित्य उपदेश नृपालवृत्ति-
भिन्ना बने, उगवले सुविचार चित्तीं;
शोकप्रवाह सुकला, मन हो प्रसन्न,
झालें तदीय मन भावि-विचारमग्न.

५५

आर्या.

राज्य पुन्हां मिळवावें कैसें भिल्लास वश करुंनीयां,
रात्रंदिन मंत्रीसह नृप ऐशा गुंतला विचारीं या
वाद्देवी तर मजला समयीं या सुप्रसन्न होईल
‘ वामनसुत ’ कृतकाव्या अल्पहि गोडी न काय येईल !

५६

आनंदी - रमण.

काव्यरत्नावली.

गोपीची भक्ति.

श्लोक.

माझ्यावरी किति तुझी ममता असे तें
बोली कुठें तारि अतां वद कृष्ण ! मातें
दुःखांत का कळवळा मम ये न तूतें
कां बोलशीं न मजशीं किति आळवीतें

पोटांत घाल अपराध मदीय सारे
प्रत्यक्ष तूं असुनिया लपशी कसा रे !
तूझीच मी असुनि तूंच मदीय देवा
कां दुःखिं लोटिशि धरुनि मनांत हेवा

सन्मार्ग तूं निजजनाप्रति दावणारा
संसारनिम्नजलधींतुनि तारणारा
जे कां असत्-पथिक दापिंशिं दुर्मतीतें
प्रेमातुरा वितारिशीं हारि ! सद्गतीतें

तूं माउली मम सख्या ! पितयापरीस
संगोपिसीं, असशिं मद्रति रे परीस
साक्षीध्वनी असशिं तूंच मदीय भर्ता
आराममंदिर समस्त विपत्तिहर्ता

कैवारि तूं असुनि वारीशिं ना कशीही
आपत्ति सांग यदुपा, न मदंत पाहीं
कारुण्यसागर तुला ह्मणतात विंदू
तें व्यर्थ, कारण दिसे न दयाल्पविंदू

आधार तूंच मम शेवटिचा विसावा
जाणूनि किंतु तुझिया न मनीं वसावा

काव्यरत्नावली.

हे प्रेमगम्य तुझियाविण लेंकरा या	
सामर्थ्य नाहिं असु—धारण हें कराया	६
हे भक्तवत्सलदयोदधि ! सर्व पूज्या	
सर्वांग सुंदर वरा ! सगुणा ! वदान्या	
तूं श्रेष्ठ कारुणिक सदुण रम्यधामा	
आहेस गा परम पूत पवित्रनामा	७
अव्यक्त निर्गुण अचिंत्य असें स्वरूप	
आम्नाय वर्णिति तुझे चिर विश्वरूप	
तूं एकला असुनिया विभु धाकुला कीं	
झालासि भक्तिसुलभ प्रभुराय लोकीं	८
आर्तासि रक्षिन अशी तव जी प्रतिज्ञा	
कां भंगिशीं तिस मुधा श्रुतिशास्त्रविज्ञा	
दीना तदाकलनिं मी न समर्थ योषा	
कां गा उपेक्षिसिं धरूनि मनांत रोषा	९
नेत्राश्रुनीं स्तिमित सर्व पटांत झाला	
माझा रडोनि बहु जीव दमोनि गेला	
ऐसा कसा कठिणचित्त महानुभावा	
झालासि ! औषध नसे ह्मणती स्वभावा	१०
तूं नीतिधर्मज्ञ असूनि देवा	
कां हो वृथा हा छल वासुदेवा	
अन्याय माझा तारि काय झाला	
काना धरोनी पदरांत घाला	११
पतिसुतधनगेहत्याग सर्वस्वि केला	
भजन तव कराया लागलें; काम गेला	

काव्यरत्नावली.

८५

तुंजविण मज देवा ! चैन कांहीं पडेना

तळमळ करितें मी लाभ तूझा घडेना

१२

तूं कीर्तिहोत्र तव दाहकत्राशिखा मी

तूं भोगिवर्य तव जिम्हगती असे मी

तूं कामधेनु कमलाक्ष ! तवानुगामी

मी वत्स तूं पय तुझी सितता खरी मी

१३

तूं माधवा माधव माधवी मी

राकेंदु तूं मी शशिकांत नामी

मी होय कासायस लोहकान्त

तूं स्पर्श किंवा भुवनैकनाथ !

१४

स्वर्गदु तूं निजपदाश्रिततापहारी

मी होय कल्पलतिका, घन तूं मयूरी

तूं सूत्रधार पुतळीच अलंकृती मी

तूं स्वर्ण उत्तम तुझी कमनीयता मी

१५

तूं भानु मी सुंदर चक्रवाकी

कासार तूं मी तारि अब्जिनी कीं

तूं होस कृष्णा मृगकस्तुरी मी

तूं हंस तूझी सितताच नामी

१६

तेजोराशि दिनेश तूं प्रियकरा ! मी तूझि दिव्यप्रभा

तूं पीयूषनिधान तारकपती मी चंद्रिका तारका

पारावार गभीर तूंच सरिता मी वर्षनीलाढ्यभा

भृंगी मी असिताब्जचारु मज तूं दे भेट सत्तारका

१७

श्रीनाथा तनु कान्तिरूपिं तुझिया सूर्यात्मजेच्या ज्हदीं

मी न्हाईनचि, धेनु वा वनूनिया धारूनि मोदा हृदीं

मी पीईनचि कान्तिरूप सलिला तापिच्छ तूं, मी तुशा तोडोनी सुमगुच्छ लेइन शिरीं स्वीयीं हलध्रानुजा	१८
त्वद्विप्रयोग मजला नच साहवे हा म्या त्यागिलें सकल ही निजजीवितेहा निर्धार हा तुज जरी नच ये पटोनी फोडीन हें शिर शिलेवारि आपटोनी	१९
देशीं न दर्शन जरी शुभधाम राया मी सज्ज आसडुनि ही रसना मराया देऊनि टक्कर महीजविशालबुधा प्राणां तुला स्मरत सोडिन रे अधघ्ना	२०
डोहांत टाकिन उडी दृढ पाश कंठीं लावूनि सोडिन असू जगदेकजेठी कंठीन एक पलही न अतां प्रिया मी हा भस्मसात् करिन देह असे निकामी	२१

धूर्जटी.

वात आणि तैलबिंदु.

साकी.

तेल-वात ह्या दोघांचें जें भाषण कांहीं झालें एक कवीला सर्व शब्दशा कानीं ऐकूं आलें.	१
कोळी जमला, स्पष्टपणानें जळतां कांहीं वेळ तेव्हां बोले वात, जाहला प्रतिहत जीचा खेळ !	२
“ कष्टी होतो जीव मीच कीं, घाया तुमचे प्राण कारण होते; खरें सांगतें; वाहें तुमची आण.	३

- ल्यांतुनि तुह्मी भाव ठेवुनी मम साहाय्यें चढता,
 त्याच लोटता काळमुखीं, कां दुःख न होइल चित्ता ? ४
- पाहा ! पाहा ! वायु पहा ! हा काय सांगतो मजला
 “ बळी दुज्यांचे घेण्या तव गे ! हात कसा तारि सजला ? ” ५
- असो, जाहलें आजवरी तें चुकूनि घडलें हातीं;
 पुढें न तैसें होवो; सोडुनि संगत माझी घा ती. ” ६
- असें बोलतां त्या वातीचा कंठ दाटुनी आला;
 अश्रु वाहिलें नयनांतूनी. शोक असा तिस झाला ७
- तें पाहोनी तैलें तिजला काय उत्तरा देतीं:—
 “ काय असें हें भलतें आलें आज तुझ्या गे ! चित्तीं ? ८
- कधीं न केला अव्हेर, परी आज कोठुनी आलें
 किंविष मनिं ? कां विपरीत तरी हांतुन चुकूनी घडलें ९
- त्वत्साहाय्यें जीवित अमुचें असार झालें सार,
 तींच तूं अह्मा सोडुन जातां होइल जग निःसार १०
- काय आमुचे देह ? आमुची बुद्धी तैसी सान
 तुझ्या कृपेचें फळ, मान मिळें जगिं सुरलोकसमान ११
- तीं जातीचीं होति वानरें ज्यांना हातीं धरितां--
 श्रीरामानें, देवकार्यही आलें त्यांना करितां १२
- ह्मणशी जाती प्राण आमुचें, त्याचें ऐसें जाण;
 प्राण आमुचें प्राण कशाचें ? किंतु मनीं हा नाण १३
- तूंच घातला, सत्य सांगतो, अमुच्या प्राणीं प्राण
 तुझ्याह्नि त्या अन्य कशाला शोचूं आह्मी जाण ? १४
- परोपकारा मरतो आह्मी, ह्मणोनीच त्या पाही
 ‘ प्राण जाति ’ जें असें बोलसी, किंमत येई कांहीं १५

तुला सोडुनी खरें खरें हें जगती दोन दिसाला-- अधिक; राहुनी साक्षी होतें काळाच्या ठिपक्याला	१६
लाभ त्यांना काय जगोनी अधीक वर्षे थोडीं परोपकारव्रतिं ज्या लागे अशी एकदा गोडी	१७
विनाश हा तो ह्या कार्याला जन्मापासुनि लागे; व्यर्थ कलाला दो दिवसांच्या लागू फरकामार्गे	१८
आजहि आहे वानरसेना, होतिल, कितिकहि झालें; पडोनि मरतीं, रोगें मरतिल, असेंच काहीं मेले.	१९
श्रीरामाच्या वेळीं झाले धन्य धन्य ते धन्य कीर्ति पुराणीं त्यांची. काळें विस्मृत केलीं अन्य	२०
ज्यानें प्रेमें इतुकी जगतीं कीर्ति पसरली ज्यांची त्या श्रीरामा विसरतील कां, सान मनें तारि त्यांचीं ?	२१
कधींच नव्हतें असें बोल तें आज अशानें आलें ? प्रमाद घडला किंवा काहीं अन्य तसें का झालें ?	२२
जरी न कळतां अपराध असे घडला काहीं हातीं अल्पबुद्ध हीं सर्व लेकरें चुकलीं पाया पडतीं	२३
वात त्यावरी बोले " येणें अधिकचि माझे चित्त होइ लाजलें, स्मरतां इतुकें वाहुनि जीवित--वित्त "	२४
स्मरतों इतुकें ! ह्यांत काय तें ? जरि तुजला विस्मरतों कृतघ्न आह्मी खरेंच होतों; पातक मोठें करतों	२५
ज्या श्रीरामें दिव्य अमृतता थोर आणिली कामीं हनुमंतानें वर मागितला वास त्याच्या पायीं	२६
होउनि ज्याच्या स्पर्शचि केवळ सोनें होतें काय त्या परिसाला चुकुनी तारि ही आयस विसरिल काय ?	२७
मतिचें तम यत्प्रसाद घडतां सर्व मावळुनि गेलें,	

काव्यरत्नावली.

त्या गुरुतें कुणि शिष्य विसरला ? कोण असे तो बोले	८९
स्वयें जड परी संबंध जिच्यासह पडुनीया सूर--	२८
मंजुळ निघती, त्या तारेला काष्ट न ठेविल दूर	२९
ज्याच्या यत्नें जड कायाला देवकळाही येई,	.
मूर्तिकार तो पाषाणाच्या मनिं कां विस्मृत होई ?	३०
ज्याच्या योगें खुलुन दिसे तीं गूर्त वनश्री, त्याच	
काय वसंता विसरिल वन तें, सांग अह्माला तूंच	३१
स्मरतों आह्मी ह्मणुनि लाजणें थोरपणा तव उचित	
अमुच्या मनिंचा पूज्यभाव अति वाढे येणें खचित ?	३२
“ बाबानो जें ! रुचेल तें तें बोला; माहित तुमची--	
प्रीती माझ्यावरची, तेणें वच हें येतें साची.	३३
लोकोपकृतीस्तव जरि माझा यत्न सर्वही आहे,	
नित्य आहुती देणें तुमची दुःखद मजला हो हें	३४
त्यांतुनि भारी खेद असा कीं, मना सर्वदा जाळी	
कर्हीं न देतां येऊं मजवर तुहि मरणाची पाळी.	३५
‘ उपकाराचें व्रत हें हीचें अन्या मारुनि ठार !	
ही न आपुल्या काया देई लागू धक्का फार	३६
स्वयें मराया प्रसंग येतां होते हाका हाक ’	
असें लोक मज ह्मणतिल याचा वाटें चित्तीं धाक ”	३७
“ लोक बोलतिल ! करणें नाहीं स्वयें, ठेवणें नांवें	
परि अन्यांना सत्कार्यीं ही ! काय त्यांना भ्यावें ?	३८
कारिता स्वार्थाच्या कार्याला जसे निंदिती लोक	
तसें परार्थाच्या कार्यीं ही कशास त्याचा शोक ?	३९
थोर शिवाजी राजा; त्याचा यत्न कशास्तव होता ?	
त्यास निंदिती लोक किती तरि त्यांच्यास्तवही झटता	४०

काव्यरत्नावली.

पुढें लागतिल जनांसि ह्मणुनी आधी भरुनी ठेवी कुंभ जलाचें आकाशीं जो धोर धोर जन-सेवी	४१
त्याच उन्हाळ्या तापद ह्मणुनी निंदिति लोक कितीक जाणुनि हें तूं जननिदेचें भय सोडाय़ा शीक	४२
‘ अन्य जिवावर उपाकाराचें व्रत ’ हें त्याचें ह्मणणें त्यासच शोभें; चितीं तें तूं कदापिही नच गणणें	४३
खर्च आमुचे प्राण कार्या ह्या होतात खरे जरि तें ताप अखंडित सहन करावा लागे तारि कोणातें ?	४४
एका क्षणिं तो अंत आमुचा ! किती वेदना त्यांत ? बाइ ! चतुर तूं एक सारखी तारि पीडा सहनांत	४५
तुझ्या व्रताचें दुःख आणखी थोरपणं, असें दोन्ही ठाउक आह्मां निंदितिल तुज लोक एक अज्ञानी	४६
अखंड दुःखा सहन करोनी लोकां कार्या लाव; व्रत हें केवळ तुलाच साधे आह्मा त्याचि न हाव	४७
लोक निंदितिल, निंदेत परी काय त्याचें तुजला जी तूं येतां वेळ, सर्वदा अनुसरतेस अह्मालां	४८
ऐसें बोलुन तैलें उगळीं; वाहुनि वायू, त्यांत कोळी झडला; फिरोनि झाली तेजें मोठी ज्योत.	४९

ग. स. जोशी.

उमललेल्या फुलास पाहून.

श्लोक.

उमलल्या कुसुमा ! तव दर्शन
बहुत मोदवितें जन-सन्मन

काव्यरत्नावली.

९१

तुजसि दैविक सौख्य जणूं मिळे
क्षाणिक जीवन हें सुख चांगलें

१

बघुनि गोंडस रूप तुझे असें
मुदित हें मम मानस होतसे
सुहृद तूजसमान जरी मिळे
तारि सुसंगतिनें कुमती झडे

२

तरुण, बालक, रंकहि, राव ते
युवति, दुर्बल, दीनहि तूज ते
बहुत वाञ्छति; संगतिलाभ तो
परमनासिहि सद्गुण दावितो

३

तरुण हर्षति गंधभरें तुझ्या
तुज किशोर गडी करिती सख्या
प्रिय तुला स्वसुखां-परि मानिती
परमनास सदा सुखवी गती

४

तव समागमिं मानिति रंक ते--
सुख; तुला किति इच्छति प्रेमि ते ?

धनभरें जरि नांदति राव ते
तुजविणें नच वैभव शोभतें

५

युवति गुंफुनि गुच्छ सुरम्य रे !

मधुर हार तसा धरुनी करें

स्वपतिकंठ सुशोभित ती करी

उमटतें तव बिंब तदंतरीं

६

जगिं अलौकिक वस्तु अशी असे
जारि पुनीत गमे कुणि स्थान तें

काव्यरत्नावली.

तुजमधेच तयाहुनि श्रेष्ठता
 तुजसि निस्तुळ्यो जगिं दिव्यता
 मधुर गा कुसुमा । तारि थांब रे.
 त्वारित हा सविता वारै जात रे
 असुख व्याप्त करी सगळ्या भवां
 तुजसवें अति उत्सुक यावया

र. वा. जामनेरकर.

आईचें चित्र.

श्लोक.

पवित्र करुणारसा जननिचें असें चित्र तें,
 सहर्ष कुतुकें असें मजकडे अहा ! पाहतें
 प्रसन्न वदनीं दिसे रुचिर हास्य वात्सल्य तें,
 तिचीं चरणसारसें नमितसें प्रमोदें अतां
 तदा चरणिं लागलें सकल क्षुद्र माझे मन,
 स्मरुनि सगळें शणीं भरुनि येतसे लोचन;
 निरंतर मला घडो परम आस हें दर्शन,
 गुणास तव गातसा गमतसे सुखाचा क्षण
 “ चुकूनि न घडो कदा व्यसनिं वांकडें पाउल,
 तुला यश मिळूनियां प्रगति सत्वरीं होइल;
 सदा मधुर बोलणें जनहितास संपादणें. ”
 तिचें सतत सांगणें जगतिं वाग साधेंपणें. ”
 जया जननिचें मिळे सुख, सुखी असे मात्र ते,
 अभागि पुरतां खरा मज न अल्पही लाभतें;

न कार्य घडलें असें अजुनि गे ! तुझीयास्तव,
सदैव झुरलों मनीं कवनिं गातसें यास्तव.

४

मंजुबाळ.

दिव्य स्थान.

पद.

दावा दावा जन हो ! कोणी वेडा जीव असे झाला !
कोठें आहे स्थान दिव्य तें ? शोधित फिरतो मी ज्याला !

प्रेम निरंतर जेथ फिरे !

शांतीचें साम्राज्य खरें !

सुधा मधुर सर्वत्र भरे !

चिरसौख्याचें स्थान रम्य तें अझून नच गवसे मजला !

दावा दावा जन हो ! कोणी वेडा जीव असे झाला !

१

उच्चनीच हा भेद संपला समानता नांदे जेथें !

अभिमानाचें पिशाच्च नाही ! द्वेष भूत ना त्रासवितें !

औदास्य न पळ जेथ ठरे !

दुःखाचें नच नांव उरे !

उत्साहाचें स्थान खरें !

आनंदोर्मी देती जेथें स्वर्गसौख्य भोगायाला !

दावा दावा जन हो ! कोणी वेडा जीव असे झाला !

२

पारुजी नारायण मिसाळ.

माझा सवंगडी.

पद.

सद्सद्विवेक वाणी दैवी--बंदी जो आवडीं,

साच हो तो माझा सवंगडी

काव्यरत्नावली.

सत्यप्रीती नीति ह्या वरुनि--कुरवंडी सुखघडी,
 तोडि जो दुष्टरूढि तातडीं
 दुःखपीडितां मुक्त कराया--घेत संकटीं उडी,
 नडि न ज्या भीति कोणत्या घडी
 जो उक्तिकृतीचा मेळ ठेवितो पुरा
 जो उन्नतिपथ दावितो बांधवा खरा
 जो परार्थ शडकारि स्वार्थाचा करि चुरा
 व्रत हें धरि जो आणि उद्धरी--भारति ही बापडी,
 साच हो त्याची माझी गडी

भालचंद्र

सिंह, गाढव आणि कोंबडा.

गीति.

मित्रत्व गाढवाचें होतें बहु दिवस कोंबड्यासगें;
 सहवासें संलापें त्या दोघांचें सदैव मन रंगे. १
 एके दिवशीं दोघे गेले असतां चरावया रानीं,—
 भक्ष्यार्थ सिंह आला क्षितिचा तल हालवीत चरणांनीं. २
 सिंहास कोंबड्यानें बघतां क्षणिं, शद्ध परुषतर केला !
 तो ऐकतांच तेथुन भीतीनें सिंह तो पळून गेला ! ३
 सिंहास कोंबड्याचा घाबरवी शद्ध; हें न जाणून,—
 गाढव फुशारला कीं गेला मज बघुनि तो पशु पळून ! ४
 मग मुख तो जवानें सिंहाच्या मागुती पळत सुटला;
 तन्मनिं विचार कीं मी जिंकुनि सिंहास, दाखवीन बला. ५
 सिंह पुढें हा मार्गें गेला धांवत सुदूर तेथून;
 सिंहास कोंबड्याचा शकला भय शद्ध तेथ देऊं न. ६

मग मार्गे सिंह वळुन, तुटुन त्या गाढवावरी पडला !
 त्याच्या शक्तिपुढें तो गाढव एकहि पळार्ध नचि टिकला ! ! ७
 बल सर्व गाढवाचें, अवसानहि त्या क्षणीं विरुनि गेलें !
 एकाच तडाक्यानें सिंहानें ठार गाढवा केलें ! ! ८
 चिंत्तीं धरा मुलांनों, ह्या गोष्टींतून बोध जो निघतो;
 स्वपरबलाबल नेणुनि, सजतो युद्धास मूर्ख तो फसतो ! ९

सौ. स. भि.

आहे आणि नाहीं !

पद.

(चाल अंबरगत परि०)

आहे ऐसें काल बोललों तुजला मी प्रियकरे !

ह्मणतों नाहीं अजि तें बरें ॥ ध्रु० ॥

राग त्याचा तरी मजवरी धरीं न गे ! अंतरीं;

चिंत्तीं विचार कांहीं करीं

सत्य समजतां, तुझी खिन्नता जाइल बघ सत्वरीं;

ह्मणशिल तूही माझ्यापरीं

ये ऊठ, नको मुळिं रुसूं; गे !

मज दूर सोडुनी बसूं.

फसवायाला नाहीं तुजला सांगत; तव हा बरें--

मन हें व्यर्थ जाण बावरें.

चंद्राचा जो प्रकाश रात्रीं पडे नभीं भूवरी;--

दिवसां नुरे रवी तो हरी !

काळोखीं जी धूमकेतुची दिसे भव्य साजिरी--

लोपे चंद्रिकेंत मंजिरी.

काव्यरत्नावली.

जो रंग दीप दाखवी; गे !--
तो छटा उन्हीं घे नवी.

गोरें गोरें भासे जें तें; काळें आहे खरें !
मृगजळं पिउनि तृप्त कां सरे ?

२

मोल जयाचें नाहीं, ह्मणती; हिरा न तो कोळसा
मातिस गणिती सोनें मृषा ! !
बाप असे हा, पुत्र बंधु ही माता, कन्या स्वसा;
कांता कीं पति हा प्राणसा.

वढुं फार काय बापुडी, गे !
ही नोहे आपुली कुडी !

जोंवारि करितो वृष्टि जलाची संमयीं जलधर धरे;
तोंवारि धान्यकोश ती भरे.

३

नाहीं जें, परि वेडें करितें, हरितें मन मोहुनी;
राहे त्रिभुवन हें व्यापुनी.
त्यापासूनिच सृष्टि सर्वही झाली; तिज पासुनी;
घेई आत्मतृप्ति पावुनी.

सुप्रेम आमुचें जडे, गे
तें कारण त्याला वडे;

तेंच शेवटीं उरे एकटें निश्चय माझा ठरे;
भव हा भास सुखाचा, सरे.

४

सुमंत.

भिषग्विलास.

आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हें मासिक पुस्तक सुरू होऊन २२ वर्षे पुरीं झालीं. ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचें निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुळभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणी आगाऊ. टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास'—सोलापुर.

श्वासरिपु.

थापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उवर, अरुचि,
निद्रानाश, मलावरोध, अपचनें वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
येतो. १ वा ४१२ आ. ट. ४ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

काव्यरत्नावलीची किंमत किती कमी आहे ?

एकाच नांवावर एका प्रतीस टपाल व्हीपीसह किंमत १। रु. दोन प्रतीस १।। रु. तीन प्रतीस १।।। रु. चार प्रतीस २ रु.

रत्नावलीची मागील बाईड केलेली पुस्तके रद्दीच्या भावाने विकण्याचा प्रसंग आला आहे. ही सर्व अनुक्रमाने घेतल्यास प्रत्येक पुस्तकास आठ आणे. फुटकळ पुस्तकास दहा आणे. टपाल व्हीपी खर्च मुळीच नाही ज्यास ही पुस्तके एकदम घेण्यास सवड नसेल, त्यास प्रत्येक महिन्यास एक एक पुस्तक पाठविण्यांत येईल.

संपादक काव्यरत्नावली जळगाव

संकल्प.

(WLL POWER.)

हे एकच अशा धर्तीचे मराठीत नवीन मासिक आहे. ज्यांनी ज्यांनी हे एकदा वाचल त्यांना तर पसंत पडेलच व इतरांनी पाहून अभिवंदन पत्रे पाठविली ज्या स्त्री पुरुषांना मराठी वाचता येते त्या सर्वांनी आपल्या सौख्य व अभ्युदयासाठी हे अवश्य वाचाव

कारण

ह्याच्या वाचनाने, परिशीलनाने, व ध्यासाने अगणित लाभ होतात. जसे मानस शक्तीचा विकास होणे, व्यवहारांत उच्च सुख व कार्य करिताना शांति अनुभव, शास्त्रीय बाबतीचे खरे रहस्य समजणे, आत्मीयगुप्त शक्तीचा अंदाज कळणे, आहार विहाराचे ज्ञान, ज्ञानेश्वरी सारख्या सर्वमान्य ग्रंथातील उच्चतत्वे समजणे वगैरे. इतक्या प्रकारचे उपयुक्त ज्ञान पैका टैप पृष्ठे ४८ वर मिळते. आकार क्राऊन कव्हर सचित्र वर्गणी वर्षा वी रु. १।। ट. ख त्यांतच आह्मी रु. १।।= चे व्ही पी. ने प्रकाशित झालेले अंक पाठवू नमुनाच हवा असल्यास ४= ची टिकिटे पाठवावी.

पत्ता-मंत्री संकल्प कार्यालय (K.) मुंबई नंबर ९

॥ श्रीः ॥

काव्यरत्नावली

आर्लीकाडील कविमंडळीने चालविलेले

कवितेचे मासिकपुस्तक.

श्लोक.

तीं तीं पदे नित्य फिरुनि येती । त्या त्याच अर्थाप्रति दाविताती
वौशल्य मोठे रचनेत आहे, । सत्काव्य तेणे नव वाटताहे.

वर्ष २७ वे)

मे सन १९१६

(अंक ५ वा.

हे मासिक पुस्तक नारायण नरसिंह फडनीस याणीं
जळगांव जिल्हा पूर्वखानदेश येथे बालाजी पेठ म्युन्सिपल घर नंबर
१३५ मध्ये आपल्या बाबजी प्रिंटिंग छापखान्यांत छापून जळगांव
येथे प्रसिद्ध केले.

वार्षिक वर्गणी ट. व्ही. पी. सह १। रुपया.

बाबजी प्रिंटिंग प्रेस जळगांव

अनुक्रमणिका.

मे १९१६

पत्रसंख्या

पृष्ठे

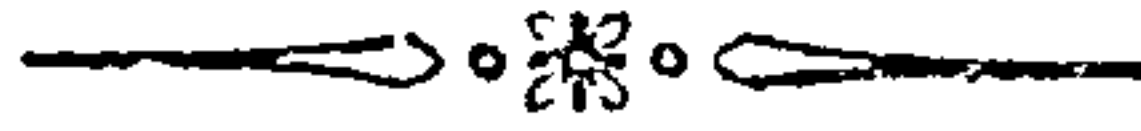
३३	तापी नदी	२७
१११	श्रीहनुमच्चरित (नवम शतक)	१०३
१७	माधुकरा	११४
३	सुंदर प्रतिध्वनि	११८
३	सुखाचा शोध	१२०

१६७

काव्यरत्नावली.

अंक ५ वा.

तापी नदी.

प्रसंग पहिला.

ह्या कवितेस संस्कृत किंवा इंग्रजी लेखाचा मुळींच आधार नाही. ह्या नदीचा जो बराच भाग पाहण्यांत आला त्याजवर ही कविता रचली आहे. हिचे पांच प्रसंग ह्यणजे भाग करून त्यांत निरनिराळ्या स्थळांचें साद्यंत व सविस्तर वर्णन केलें आहे. ह्यांतील पहिली पांच पद्ये नमस्कृतिपर आहेत; त्यांत पहिल्यांत शिवाची, दुसऱ्यांत गंगेची, तिसऱ्यांत सर्व नद्यांची, आणि चौथ्यांत व पांचव्यांत वर्णिलेल्या “तापी नदीची” स्तुति करून नमस्कार केला आहे.

श्लोक.

जयाने वामांगीं सकलगुणसौंदर्यभरिता -
 अपर्णा प्रेमानें धरिलि, तरिही देवसरिता
 गुणें रूपें मान्या ह्यणुनि निज शीर्षीं धरियली
 शिवाच्या त्या पावो नमन मम हें पादकमलीं
 कर्पदीं शंभूच्या तव भगवैती ! वा हरिपदीं
 नभीं पातालीं तें^१ मनुजभुवनीं वा सुरनदी !

१

१ सर्व गुण आणि सौंदर्य ह्यांनीं युक्त अशी. संबंध अपर्णा शब्दाकडे. २ पार्वती. ३ गंगा. ४ जटेंत. ५ गंगेचें विशेषण. ६ विष्णुपदाच्या ठायीं. ७ ह्याचा संबंध पुण्यस्रोत शब्दाकडे. ८ मृत्युलोकीं. ९ हे गंगे !

असो पुण्यस्रोत त्रिदिशमनुजां वंद्य असुरां
 तयाला सद्भावे नमन कारितों जोडुनि करा २
 नैदीन स्वीकारें जलधिस जयांच्याचि वदती
 पवित्रा तीर्थांची सतत असते जेथ वसती
 सुधातुल्यें तोयें सकल जगता ज्या जिवविती
 सरित्पादीं पावो स्तवनपर अल्पा मम कृती ३
 तुझ्या स्नानें होई—मलिन तनु ही निर्मल, मन—
 प्रसन्नत्वा पावे; सहज घडतें पापशमन.
 तृषा वारी वारी, सकल भवदुःखेंदि हरितें;
 ह्यणोनी सद्भावे तुजसि नमितों पुण्यसरिते ! ४
 नैगाची तूं कन्या असुनि चपला कौतुक असे
 तशी क्षाराब्धीची प्रियसखि तरी तद्गुण नसे—
 जलीं, संगें घेसी गुणचि, न कदा दोष लव ते;
 ह्यणोनी सद्भावे तुजसि नमितों पुण्यसरिते ! ५
 जशी शालिग्रामीं कनकतनुरेषा विलसते,
 गर्जेद्राच्या गण्डीं सुवक मदलेखा चमकते,
 तशी विंध्याद्रीच्या वारि तव शरी रम्य तटिनी !
 कशी शोभे, होई बघुनि किति आनंद नयनीं, ६
 अहा ! तिथें विंध्यनगेंद्रबाले ! । कित्ती तरी वारि तुजें शळाळे
 विशुद्ध वैदुर्यमण्यासमान । बघोनि होतें मन सुप्रसन्न ७
 दोहों तिरीं सुंदर वृक्षराजी । वेष्टीयली पुष्पलतादिकीं जी
 नानापरीच्या रमणीय वर्णी । ती शोभते कोमल पुष्पपर्णी ८

१ पुण्याचा स्रोत—झरा. २ समुद्र. ३ पाणी. ४ न हलणाऱ्या अचलाची
 (पर्वताची.) ५ क्षारत्व. ६ गंडस्थलावर. ७ स्वच्छ. ८ रत्नविशेष.

जाई जशी सरल वक्र तुझी शरी ती
तीरद्वयीं तरुहि तेविं उभे रहाती
प्रेमें जणू निज मनोगत मूकभावे—
ते दाविती “ न अमुते सरिते ! त्यजावे ”

९

तूं मानिसी नच असें बघुनी निदानीं
ते वेष्टिती तरुलताहि तुला मिळोनी
बैसूनि गे ! क्षणभरीं मग कुंज--कोशीं
मंजु स्वनें गमनहेतु तया कथीसी

१०

प्रेमें जरी कथियला निज हेतु कानीं
मानीयलें किमपि त्या न वचा लतांनीं
त्या सोडुनी निज तरुप्रियवल्डुभाते
प्रेमें करीं कवळिती तुझिया शरीते

११

ही लोभवी सकल ह्या ममता जगाला
मोहांत मुख्य बघं कारण लोटण्यालां
प्रीती असे बहु हिला प्रिय--संगमाची
होई वियोग अति दुःसह फार जाची

१२

जे धीर वीर डगती न नगेंद्र--भारें
भंगे न यद्दहदय तें कुलिशप्रहारें
स्नेहें द्रवे सहज चित्त परी तयांचें
व्हावें न कां ? मग असें मृदुला लतांचें

१३

स्नेहोचिता ह्या बघुनी लतांच्या । कृत्यांस, पंक्ती जलवेतसांच्या
प्रार्थावयातें तुजला, स्वभावे । ज्या नम्र त्या पावति नम्र भावे

१४

१ वृक्षावरून उतरून प्रवाहांत पसरतात. २ पर्वताच्या भारानें.
३ वज्रप्रहारानें.

- तूं तार कीं संहर वा दयाळे ! । लोटूं नको दूर परी कृपाले !
 मानूं तुझ्या शर्म सुसंगतींत । राहूं सदा त्वद्विमला जलांत १५
- पाहोनि त्यांचाः शुचि नम्र भाव । तैसा अति प्रेमलही स्वभाव.
 देसी तयां ठाव निजोदरांत । तूं दाविसी सज्जनलोकरांत १६
- नगोच प्रांतींही मधुनि दारिच्या खेळुनि जरा
 लतावृक्षाएशी विपुल जलदात्री सुखकरा
 नदी ! होसी, तेथें प्रवहतटिचीं कोमल तृणें
 सुखें भक्षोनीया किति विहरती स्वैर हरिणें १७
- सैलील क्षामांगी भुजगगतिवक्रा गिरिवरी
 तखंतूनी वाहे पवनचपला ते तव झरी
 बघोनीयां बाले ! तुज कुतुहलें तात नग हा
 गमे सोडोनीया निज पॅरिसरीं खेळवि पहा १८
- तुझा ज्यापासोनी अति विमलपूतोद्गम असे
 प्रभातीं त्या भास्वानू तव जनकशीर्षीं सुविलसे
 तयाची दिव्या भा वसन जणुं तूं तेंच कंसुनी
 मुहूर्तानें या या निघसि गमते नाथसदनीं १९
- बघोनी पौरस्त्याऽनिष्ठ निज गती मंद करुनी
 तुझ्या संगें येई तव जनक-सन्मित्र ह्यणुनी

१ पुष्कळ उदक देणारी. २ लीलेंनें युक्त असून कृशांगी. ३ सर्पाच्या गतीप्रमाणें वांकडी तिकडी. ४ असमंत भागीं. ५ स्वच्छ आणि पवित्र असा उगम. ६ सूर्य. ७ मस्तकावर. (शिखरावर) ८ प्रभा--प्रकाश. ९ नेसून. १० पूर्वेकडील वायु-ह्याला पर्वताचा मित्र कल्पून तो आपल्या मित्र कन्येस पतीच्या घरीं पंचविण्यास जात आहे अशी अल्पना केली आहे.

करीती पुष्पाञ्ची तट-तरुलता वृष्टि जज्जनी !
 प्रयाणीं व्हावें तें तव शुभ असा हेतु धरुनी.
 निघालीसी तूं हें वधुनि दुसऱ्या शैलतमया
 तुझ्या संगें या या निघति नगराया लज्जुनिया
 परी वाटे त्यांना तव पथ बहू दुर्गम असा
 दुजा मार्गी जाती हणुनि मग घेवोन वळसा
 अशा रीती तेथें सुखवुनि नगस्था स्थिरचरां
 क्रमें वाढोनीया हळुच पुढतीं निरक्षर जरा
 प्रपातीं येताना प्रबलतर तच्छुद्ध निघतो
 दरींतूनी तैसा गिरिकुहरिं जाऊनि रिघतो
 अत्युत्कंठा जरि तुज गमे नाथसन्नास जावें
 पाहोनीया स्वजनममता चित्त तें मोह पावे
 धैर्यें त्यातें दृढ करुनि तूं-पर्वतांकावरोनी
 मोठ्या कष्टें निघसि सकलां दीर्घ शब्दें पुसोनी
 दे आमंद्रें तुज अनुरवें शैल आशिर्वचाते
 गाती पक्षी वसुनि विटपीं कूजितें त्वदुणाते
 प्रेमें नृत्या करिति सवधू मेघनादानुलांसी
 शाखाहस्तीं अनुमत तरु देति ते जाक्यासी
 अशी शैलोत्संगांवरुनि अति वेगें अटुपनी
 गमे मातें जाई प्रवह तव पाताल भुवनीं

२०

मार्तिक शाखा

२१

२२

२३

२४

१ पर्वताला. २ पर्वतावरील वृक्षलता पशू आदिकरून ह्यांस. ३ जेथून तिचे पाणी खालीं पडतें तें स्थान. (ध्रुवधवा.) ४ चित्तातें. ५ गंभीर. ६ प्रतिध्वनीनें. ७ मधुर शब्दांनीं. ८ मयूर ज्यांना मेघाच्या शब्दाची प्रीति आहे असे. ९ पर्वताच्या अंकावरून (कड्यावरून.)

सुशीता सुस्वादा विमल रुचिरा पाप शमना
अशा ये घेऊनी पुनरपि वरी सुंदर गुणां

२५

“ मी पावना गोड विशुद्ध वारी, । माझे असे शील परोपकारी
‘ तापी ’ मला कां वदतात लोक, । माते ! जरी तूं ह्यणशील, ऐक ”- २६

निदाधीं मध्यान्हीं प्रखर किरणीं वासरमणी--
तपे, तूंही माते ! तपसि बहु तेव्हां स्वपुलिनीं
अनायासें तेव्हां नच तव जल प्राप्त पथिकां
अशा हेतूनीं ते वदति तुज ‘ तापी ’ न अणिका

२७

दयालुत्वे चित्तीं सुजन खल कांहीं न बघतां
दिला सर्वा ठावो धरुनि उदरीं थोर मनता
स्वदुष्कृत्यां लावी परि खल तुझ्या दूषण मुत्रा
अशा ह्या हेतूनीं वदति तुज ‘ तापी ’ न अणिका

२८

बहू वर्षाकालीं प्रवह तव वाढोनि लटिनी !
तटस्था ग्रामांच्या अवचित शिरे रम्य सदनीं
तयां विध्वंसोनी जलमय करी तो सकलिका
अशा ह्या हेतूनीं वदति तुज ‘ तापी ’ न अणिका

२९

तिरीच्या क्षेत्रीचें सुपिकपण तूं निर्दयपणें
ल्या नेवोनीया सकल करिसी तेथ पुँलिनें
करीसी क्षोभानें सहज निमिषीं रंक धनिका
अशा ह्या हेतूनीं वदति तुज ‘ तापी ’ न अणिका

३०

प्रचंडा लाटांचा भयकर असा जो ध्वनि निघे
निशीथीं येवोनी पुरयुवतिकर्णीं ज्ञाणिं रिघे

भिवोनी त्या नाथा कवळिती तदा, जेवि लतिका—
दुमा, ह्या हेतूनीं वदति तुज 'तापी' न अणिका

३१

होती जनास अपकार तुझ्या मुळें जे
बोलावयास जननी ! मम चित्त लाजे
मी जाणतो लव न ह्यांत तव प्रमाद
वाटे परी बघुनि थोर अनर्थ खेद

३२

मी बोललों तुजसि निष्ठुर निघ फार
माते ! क्षमा करिं परी अपराध थोर
दे बुद्धि निर्मळ तुझे गुण गावयाला
दावावया सदुपयोग तुझा जनांला

३३

केशव नारायण वैद्य.

श्रीहनुमच्चरित.

नवम शतक.

आर्या.

जयजय सुर-नर--वानर--संवेष्टा ! मिश्ररूप गुणवाना !
उपजत निजावलंबन महाव्रतें स्वपितरांस शिणवा ना.

१

सद्गुरुरघुपतिचरणीं निःसीमप्रेमभावना दावा,
संकल्प भूतमात्रीं न धरावा दुष्टभाव ना दावा.

२

धर्मोच्छेदक संतद्वेषक खल दुर्जनां प्रसंगानें-
निर्दयपणें वधिसि, परि सदय मनें मुक्ति देसि संगानें.

३

संतोषार्थ गुरूच्या निज देहाचीहि सोडिली ममता,
उरला स्वार्थ कशाचा; सर्वाभूतीं स्थिरावली समता.

४

* ह्या काव्याचा अठवा सर्ग गेल्या वर्षाच्या ५ व्या अंकात आला आहे.

- निःसीमता कसातें भक्तीची लाउनी गुरु पहाती,
ठरतां बावन्न कशी देती प्रेमें स्वरूपता हातीं. ५
- कर्तुमकर्तुं रघुपति शेषास्तव औपधी तुझ्याकरवीं—
आणवुनी निजभक्तीं गौरव सद्भक्तिचा तुझ्या करवी. ६
- अविवेक दशानन हें पाहुनि झाला हताश खिन्न--मन,
ती पुढिल कथा वदवीं कारितों साष्टांग तव पर्दीं नमन ७
- भरवून सभा सांगे मंत्रि जना सिद्धता करायास,
उठवावयास यत्ने निद्रावश कुंभकर्ण रायास. ८
- दशशत घट मदिरेचे गाडे तितुकेच अन्न मांसाचे,
नित्य फलांहारास्तव इतुकें साहित्य मिळविती साचें. ९
- उकटुनि शिळा उघडिलें द्वार गुहेचें महत्प्रयत्नानें,
दोलन पावति शिरतां श्वसनाच्या तीव्र वेगपवनानें. १०
- उभयहि कर्णद्वारीं वाजविती कर्कश--ध्वनि कराया--
दुंदुभिपटहादिक बहु वाचें, पारि दे न दाद निकरा या. ११
- घण ठोकित्ती शिरावरि नेती अंगावरून मत्त--करी,
पद टोंचित्ती त्रिशूळें तरिहि न निद्रा तयास मुक्त करी. १२
- वाद्यध्वनि परिसुनि तो कपि वदति जयोत्सवीं असुर रमला,
उठला लक्ष्मण नेणे झुंजाया यास हा सुदिन गमला. १३
- जागृत दैत्य पुसे बहु कोपें जाऊन संभ्रमा चारां,
कळतां वृत्त सविस्तर शीघ्र निघे बंधुच्या समाचारा. १४
- हितवचन रावणातें सांगे अवमानितां तसाच रणीं,
स्कंधीं मुद्गर घेउनि येत, वधस्थानिं शूलसा चरणीं. १५

- तो समरपंथगामी उच्चपणें स्वशिर घनपथीं घुसवी
निज दर्शनें कपींच्या समुदायीं भीतिची कदर बसवी १६
- शिरुनि कापिदलीं स्वकरें किलेकां उचलुनी वदनिं घाली
हणती संहारास्तव रणदेवी मूर्तिमंतच निघाली १७
- उभयकरें सहज मुखीं उचलुनि कपिंचा थवाहि तो सारी
रडत वदति दाशरथे ! कपिसेना असुर मारितो सारी १८
- आक्रोश वानरांचा रणभूमीवर भयानक पसरला
तें पाहुनि कपिनायकगण असुरावारी करून हुप सरला १९
- स्वेछेनें शिरुन मुखीं उदरगत कपींस सांगती युक्ती
नासिक-कर्ण-गवाक्षें बाहेर पडून मेळवा मुक्ती २०
- तेहि असुर हृदयाचे लचके घेऊन येति बाहेर
रिपु नगरीं शिरुनि जसे गुप्तपणें वर्म आणित्ती हेर २१
- नासाग्र कर्ण ओष्ठद्वय कपिनीं छेदिलें स्वदंतांहीं
परि निद्रावशमूढा कुंभश्रवणा न दाद वार्ताही २२
- मग हनुमंतें पुच्छें बांधुन फिरवून कुंभकर्ण नभीं
दैत्यचमूवरती तो आपटिला परि त्याहि दैत्य न भी २३
- उठला सकोप घुसला विध्वंस करावया कापिदलाचा
राम वदे रे ! दुष्टा ! गर्व वृथा वाहिसी निजबलाचा २४
- यमसदनीं सत्वर जा करिल बहु तुझ्या कृतांत सत्कारा
मत्सायकचि यमें तुज पाठविलें मूळ पर्वताकारा २५
- विद्युत्पाताघातें गिरिचे जैसे तुडून पडति कडे
रामशरें असुराचे धरणीवारी पाडिले करुन तुकडे २६

भ्रातृवधकथा मूर्च्छित दशकंठा मेघनाद समजावी
 कारितों प्रयत्न जेणें चिंता रिपुसह यमालया जावी २७
 रक्तस्नात निशाचर अग्निरथास्तव करी अनुष्ठान
 जाउन निकुंठळेला वैसे पाहून निर्जन-स्थान २८
 अग्निरथप्राप्तीनें बोले होईन वीर दुर्जय मी
 विघ्नेश्वरास विनवी विघ्न न बाधो कदापि या नियमीं २९

कपिसेनापति वदती अजुन न कां ये दशास्यसुत अथवा
 त्यातें जाउनि कोणी कळ काढुनि समारिं यावया चिथवा ३०
 गेला नगरीं सत्वर वार्ता घेउन विभीषण परतला
 रामास वदे देवा ! रिपुसुत रथसिद्धिसाधनीं रतला ३१
 रामाज्ञेनें घेउनि गेला कपिसैन्य लक्ष्मणासह तें
 बोले तयास वीरा ! रिपुचें कैसें कुकर्म तुज सहतें ३२
 मलमूत्रोत्सर्जनविधि विश्वाया अग्निकुंडिं कपि करिती
 हवनीयद्रव्यांचीं पात्रें करिती कपींद्र कितिक रिती ३३
 लक्ष्मण निजशत्रूच्या क्रतुरक्षक दैत्यसैन्यपरिघातें
 रावणिला हुडकाया भेदी कालाग्नितुल्य शरघातें ३४

अग्नि सरथ मावळला उठला भग्नाश रावणात्मज तो
 घुसला सौमित्रावरि दीपावरि जेविं तो शलभ धजतो ३५
 संग्राम घोर करुनी उन्मळला वृक्षसा, पतन पावे;
 दुष्कीर्तिला भिउनि यमसदनिं तया वाटलें जणुं लपावें ३६

विजयश्रीसह लक्ष्मण गेला हें वृत्त रावणाचारीं
 काथितां सूड तयाचा ध्याया तो अहिमहींस पाचारी ३७

कोट करुनि पुच्छाचा पवनात्मज राघवांस सांभाळी
रिपु करिल घात यास्तव ठेवितसे दृष्टि तीक्ष्ण आभाळीं

३८

✽

पळवुनि तयां वधाया पाताळीं न्यावयास अहिमाहिला
मार्ग न दिसतां राक्षसमायेनें विवर पाडिती महिला

३९

होतां प्रभात कपिवर गेले रघुराजचरण वंदाया
प्रभुस न बघतां वदती नेलें कोणी सुसौख्यकंदा या
जीव विरहित कलेवर निश्चष्ट पडे दिसे न तेज वरी
तैसें कापिदल सारें शून्यमनें स्तब्धताचि सहज वरी

४०

४१

पाहुन विवर भयंकर हृदय जहालें विदीर्ण सकलांचें
श्रीरामाविण व्हावें संरक्षण केविं वानरदलाचें

४२

कोणी किमर्थ कोठें विवरांतुनि राघवात्मजां हरिलें
सहज जिहीं रणयज्ञीं दुर्जयहि निशाचरांस संहारिलें

४३

नानाविध कापिगण ते निज मनिं ऐशी विचारणा कारितां
रिपुबंधुदूत सांगे पाताळीं रघुवरांस महि हरिता

४४

नलनील वृद्ध अंगद घेउनि संगें त्रिलोकपतिदास
विवरिं शिरे आणाय शोधुनि सुग्रीवरायसुहृदास

४५

अंत न लागे न कंळे खोल किती मार्ग चालतां थकले
कासावीस जहाले दम धरवे ना जलार्थ जिव सुकले

४६

हनुमंते पुच्छानें बांधुनि विवराचिया परद्वारीं

स्वच्छ हवेंत उतरिले सत्वर सावध करून ते चारी

४७

गेला सागरतीरीं राक्षससेनेसर्वे अहिमहीच्या

झगडुनि तिला दवडिलें पाहुणचारार्थ राजभट गृहिंच्या

४८

- सेनानी मकरध्वज निजदलपतनें चढून कोपातें
समरांगणीं कपिवरा घायाळ करीत तीव्रशरघातें ४९
- तो एकलाचि पांचहि कपिना जर्जर करी स्ववीर्यानें
त्रिजर्गांचा तम जैसा हटवावा स्वकिरणेंचि सूर्यानें ५०
- वृद्ध वदे पवनसुता ! वीर्य तुझे आज मांघ कां पावें
ज्या तव नामश्रवणें इंद्रयमादिक रणांत कांपावे ५१
- युद्ध करुनि तुजसंगें मिळवीन ह्मणेल कोण गा जय मी
वळवाया रोम तुझा शक्ति लव नसेचि धर्मराज यमीं ५२
- हा कोमल दैत्यशिशू आह्मांसम तुजहि जिंकितो यानें
वाटे आश्चर्य नभा बुडवावें बिंदुमात्र तोयानें ५३
- या भाषणें खवळला अतुल जसा प्रलयकालिचा जलधी
नक्रध्वजास पाडुनि बसुनि उरिं वृदे तयास कर जलदी ५४
- त्राता कोण जगिं तुझा त्यातें स्मर रक्षणार्थ धांवाया
सद्गति साधायाची संधी दवडूं नये कदा वायां ५५
- एकीकृतस्थिरचर-सृष्टि--बल न यद्वलीं कदा सम ये
मत्तात पवनसुत मज वांचविता खचित भेटतां समयें ५६
- हनुमंत वदे अनृता ! आमरण ब्रह्मचर्य पाळावें
ऐसें दुर्धर ज्याचें व्रत तेणें स्त्रीस केविं भाळावें ५७
- मिथ्यावचनें दूषण लाविसि त्या धूत कल्मषा, नीचा
जो मानितो सकलही स्वजननिसम त्या स्त्रिया त्रिभुवनींच्या ५८

- मातृवच मला स्मरते नक्र वदे तूच मत्पिता प्लवगा !
पाचारितों जननिला सोड मला न करिं पुत्रघात उगा ! ५९
- पुत्रस्नेहे मकरी आली हांकेसवेंचि धांऊन
पाहुन हनुमंताते नमुनि वदे घ्या स्वपुत्र पाहुन ६०
- हनुमंत वदे दुष्टे ! मिथ्या भाषण नको करूं मकरी !
शपथ तुला रामाची सत्य वदे चढ्च चावटी न करीं ६१
- मकरी बोले नाथा ! जेव्हां लंकापुरी--दहन--केली
झाली संपूर्ण तदा सिंधुजळीं अग्निशांतता केली ६२
- निक्षेपिला निदळिंचा निजहस्तें स्वेद सिंधुजळिं पुसुनी
तो म्या सेवन केला वाढे गर्भाशयांत तो घुसुनी ६३
- तो हा मकरध्वज तव पुत्र तशी मीहि धर्मिणी भार्या
प्रिय तुज तेंच कराया तनुमनधन वाहिलें तुला आर्या ! ६४
- वृद्धादिक कपि हांसति वदती हें ब्रह्मचर्य उत्कट कीं
गौरव कारितील तुझा वार्ता ही पसरतां प्लवगकटकीं ६५
- वृत्तांत राघवांचा पुसतां मकरी वदे सुखी असती
परि उदयिक बलि देतिल पूजुनियां भद्रकालिका असती ६६
- शत योजन शतकाहुनि दूर समुद्राचिया पर तटाकीं
जातां रघुरायारिपु भुक्तना श्वान जें परत टाकी ६७
- मन्मुख नौकेत बसा महिकावतिला क्षणांत नेईन
श्रीरामकार्यसुयशीं तनु शिणवुनि अल्पभाग घेईन ६८
- आशाभंग मकारिचा कारिती तनुरक्षणींच सावध जे
नक्रमिठीस्तव इतर न हनुमंत परावलंबनार्थ धजे ६९

- असमर्थ अब्धितरणीं धरुनि अविश्वास तारिणीवरि ते
चौघे हनुमंतावरि संपवुनी वसति कार्यभाग रिते ७०
- अहिमहिला वधुनि तया- स्थानीं स्थापिन तुझ्या कुमारा या
ऐसें सांगुनि सतिला सजत उडी परतटास माराया ७१
- अतिसूक्ष्म मक्षिकेड्डुनि रूप धरुनि रघुपति स्मरण करुनी
महिकावर्तींत शिरला जलनिधिरिपुदुर्गरक्षकांवरुनी ७२
- देवाल्यांत शिरुनी घालुन न्हाणींत भद्रकालीस
स्थानिं तिच्या वसुन वदे खलसंगें फार दुष्ट झालीस ७३
- लावी राऊळाचीं द्वारे कपि भद्रकालि होऊनी
संतप्त क्रोधभरें भासे तो प्रलय कालचा वन्ही ७४
- बलियुग रघुवीरद्वय अर्चनसाहित्य घेउनी संगें
देवीस तोषवाया आनंदें येति अहिमही स्वांगें ७५
- छिद्रांतुनि कीश वदे पूजासंभार भीतरीं सारा
बलिही सजीव तैसे ढकलुनि मिळवा स्वकर्म--फल--सारा ७६
- मी रुद्ररूपिणी रणयज्ञीं घेउनि असंख्य बलि धावें
क्षुधित परि बलियुगा मी ह्यणुनी प्रत्यक्ष या स्थलीं धावें ७७
- आनंदले असुर ते ह्यणति भली पावली कुल--भवानी
अर्पू बली सजीवचि संतुष्ट न होय ही नर--शवांनीं ७८
- पाडुनि गवाक्ष पूजासाहित्य समर्पिती तयामधुनी
वदती संतुष्टाभव घृत--पायस--खाद्य--शर्करा--मधुनीं ७९
- षड्स अन्नांचे बहु ढीग समर्पिति किती तया न मिती
शुद्धोदक तदनंतर ओतिति तांबूल अर्पुनी नमिती ८०

- पूजा स्वीकारुनि कपि सेवी नैवेद्य जेविं अनल चरु
झाला संतोष वदे द्याया बलि सर्वथा नको कचरुं ८१
- कुंकुमवसनाभरणें लेखवुनी रामलक्ष्मणां उभयां
देवीपुढें ढकलितां वदति सकलही त्यजा कृतांतभया ८२
- त्यांतें सन्मुख पाहुन हनुमंत वदे स्मरा निज त्राता
मृतिसमयीं ईशस्मृति मुक्तिप्रद करुं नका उशिर आतां ८३
- जडली प्रीति तुह्यांवारि मन हें धांवें तुह्यांस सेवाया
पळ लाभतां त्रिभुवन श्रेष्ठ पुरुष घालवूं कसें वायां ८४
- राम वदे गे ! माते ! चुकवावा उदरवास नरजन्मीं
ऐसें असतां पुनरपि तोचि घडे चुकवुं केवि प्राक्तन मी ८५
- उदरवसति चुकवाया सुरनर मुनिगण सदा स्मरति मजला
परि एक अंजनीसुत तारिल जरि येथ यावया धजला ८६
- निजनामोच्चारक्षणिं आलिंगन पूर्वक रघुवीरमणी
न्हाणी नयनजलें कपि विरहान्तीं निजपती जशी रमणी ८७
- गुह्यपणें आणुनि दे तूणीर शरासनें उभयतांचीं
महिस तुह्मी मी अहिला वधितों ध्याया प्रसाद येतांची ८८
- पाठीशीं बसवि तयां अहिमहिस वदे प्रसाद मागा या
मिळवा, अनुक्रमें या, शुभवर यश कविकुलोत्तमां गाया ८९
- चरणावारि वांकवितां शिर ठेवाया तयावरी चरण
देउनियां कपि रगडी अहि तत्क्षणि तडफडून वारि मरण ९०
- चित्तीं मही समजला बोले रे ! मर्कटा ! दगोखोरा !
समरीं ठाक लपुं नको रामासह मारितों तुला चोरा ! ९१

- फोडुन कपाट आला गर्जत सिंहासमान बाहेरीं
पुच्छें देवालय तें उडवुनि गगनीं सुरद्विषा हेरीं ९२
- रण माजलें महीशीं रघुपतिचें चापमुक्त--शर--भालीं
सेना असंख्य वधिली रतलें शरदशक असुरवर--भालीं ९३
- शोणित बिंदु टपाटप पडतां धरणीवरी शिववरानें
उठती महीच होउन रिपु न मरे पाहिलें कपिवरानें ९४
- गेली मकरीपाशीं मरण कशानें विचारिलें महिला
नेउन पुन्हां त्वरेनें एकांतीं गांठिली असुर--महिला ९५
- रामध्यानसमाधी विघडुन तीची वदे असुरभार्ये !
कारिसी ध्यान जयाचें तो रघुवर संकटीं असे आर्ये ! ९६
- ती वदत एकपत्नीव्रत मोडुनि अंगिकार मम करितां
सांगेन मर्म पतिच्या मरणाचें व्हावया प्रणयसरिता ९७
- प्रथम--समागम--समयीं विघ्न न येतां पुरेल तव काम
देऊन वचन ऐसें प्रभुजीचें साधिलें स्वयें काम ९८
- भ्रमरगणांस शिवाच्या अमृत पातालिचें स्ववदनानें
आणुन न टाकुं देतां ब्रह्मास्त्रें घडल रिपुवध सुखानें ९९
- हें ऐकतांचि तत्क्षणिं पातालीं धांव घेत कामारी
कार्यविलंबभयें भुजदंडें पीयूष--रक्षकां मारी १००
- अमृतवाहक येती भ्रमर तयां मुष्टिनें वधी सर्वां
भ्रमरांचा नायकही आला चित्तीं धरून बलगर्वा १०१
- मिळतां येक चपेटा आपटला जाहला विकल गात्र
द्या प्राणदान बोले आज्ञा पाळिन करा कृपापात्र १०२

निज परिगणां परतवीं आटोप करीं सुधाविनिर्ग तिचा
महिभार्येच्या सदनीं सत्वर जा पोखरीं पलंग तिचा

१०३

जाउन रामासन्निध विध्यस्त्रें कपि वदे रिपु वधावा
शशिसेनेची इच्छा--पूर्ति कराया करोनि किं व धावा

१०४

श्रीराम वदे कीशा ! वद देऊं काय चंद्रसेनेला
जीच्या कृपेस्तव तुवां महिराक्षस--घात सिद्धितें नेला

१०५

हनुमंत वदे देवा ! त्वत्संगमसौख्यलाभ मिळवाया
वचनें बद्ध करी मज अन्य नुरे मार्ग तीस वळवाया

१०६

माझी घडो प्रतिज्ञा एकस्त्रीव्रत न आपुलें विघडो
इच्छा तिची न मोडो भ्रमरकरें उचित विघ्नकार्य घडो

१०७

भक्तिप्रिय रघुपति तो जातां सदनास चंद्रसेना ती
स्वागतपूर्वक पूजी निजमंचकिं बैसवी धरुन हातीं

१०८

होतां स्पर्श तयाला मोडुनि पडला अभद्र शकुन घडे
वर देत तिला रघुपति भार्या होशील कृष्ण जन्मि गडे !

१०९

महिकावती नगरिचा मकरध्वज वनविला महाराजा
स्वामीसह परत फिरे उरकुनि पाताळ--लोकिंच्या काजा

११०

सर्वोपाधि विसर्जुनि भक्ति परपदास पाववी नवमी
रामचरण दाखविले हनुमंतें कपिस या शतकिं नवमीं

१११

नवम शतक संपूर्ण.

— — — —

यशोधन.

माधुकरी.

[एक चित्र.]

पद.

गरिब बिचारा माधुकरी
दुःख तयाला जन्मभरीं !

X X X

कडक उन्हानें जीव घाबरे
रक्तमुखावारि घाम थळथळे

पायीं चटके

तापे डोकें

धांपा टाकित पळे जरी

दुःख तयाला जन्मभरीं !

१

बुरबुर लागे पाऊस धारा
पिचपिच उडतो रेंदा सारा

घट्ट तपेली

झोळी धरली

धांवत जातो घोघरीं

गरिब बिचारा माधुकरी !

२

भणभण झोंबे वारा अंगा

बधीर बोटें पायीं भेगा

हात कांपती

दांत वाजती

कुडकुडतो हा घडी घडी

गरिब बिचारा माधुकरी !

३

विटक्या अपुन्या मुकव्यावांचुनि

वस्त्र दुपारीं अंगीं कोठुनि

ही धार्मिकता

लोकांकरितां;

नित्य सोसतो कष्ट जरी

दुःख तयाला जन्मभरीं !

सण आनंदी घोघरीं जरी

नित्य कपाळीं सुटे न वारी

शिळी बुरसली

खवट आंबली

भोक्ता वस्तुस मिळे घरीं

गरिब बिचारा माधुकरी !

उशीर कोठें कुठें संपलें

मिळे कालवण भाग्य उदेलें !

नांवां धरली

करीं तपेली

अश्रू तोंडीं, घांस गिळी

गरिब बिचारा माधुकरी !

झोळी अजुनी थोडी न भरली

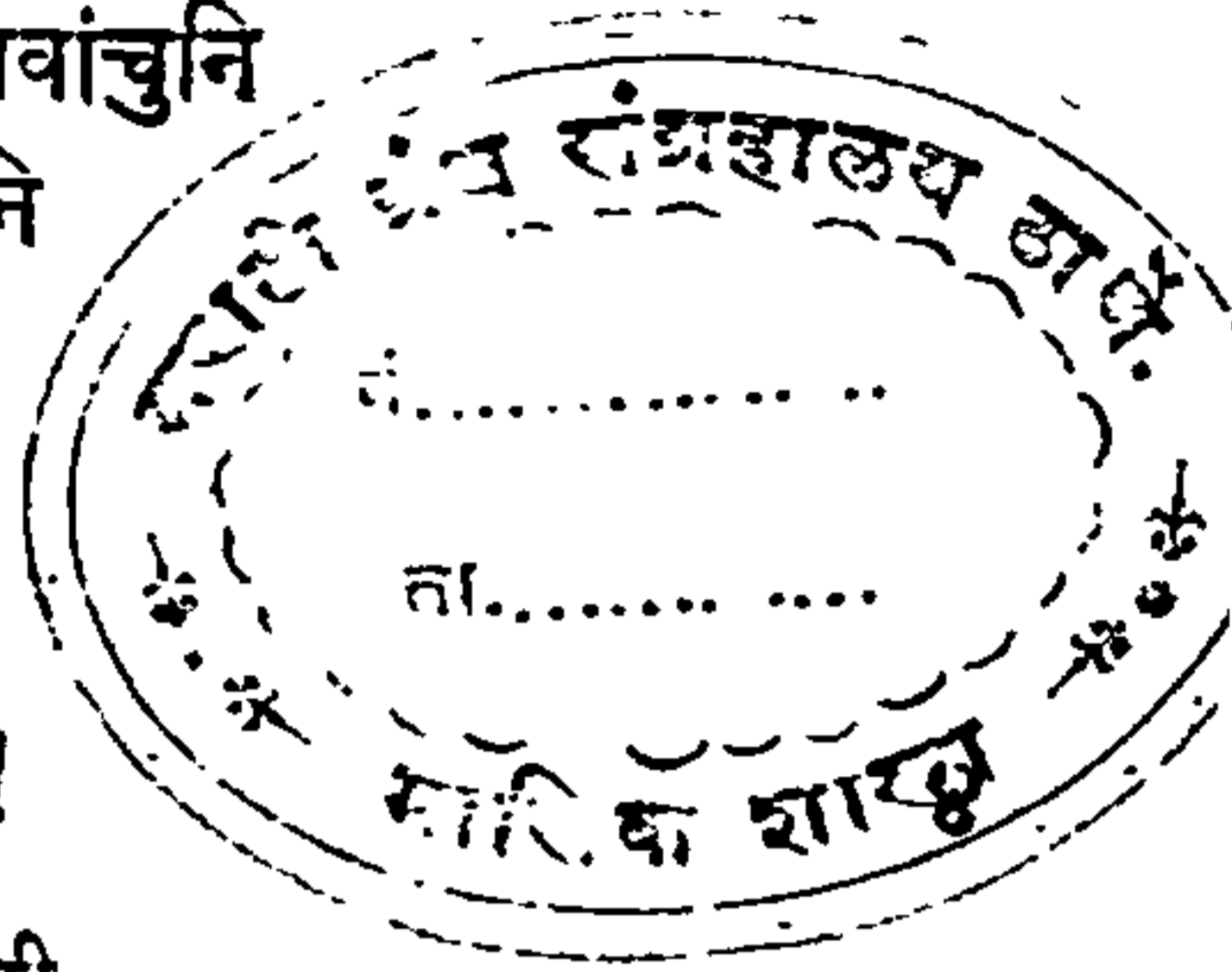
शाळेची तर घंटा झाली !!

मुख हिरमुसलें

घांस कोंबले

दस्तर घेऊनि पळे जरी

दुःख तयाला जन्मभरीं !

५

६

७

झांकुनि ठेवी रात्रीसाठी
मांजर पळवी निजे ऊपाशी

कुणा कळवळा
जेईल बोला !

दुःख त्याचें त्यापाशीं
गरिब विचारा माधुकरी !

नंबर गेला एक खालती
जेईल नादारी ही भीती

सांज सकाळीं
अभ्यासा करि

फुरसत खेळा नसे तरी
दुःख त्याला जन्मभरीं !

तापानें जरी बाळ फणफणे
कोण प्रहातो औषध खाणें

तसा उपाशी
औषधाविशीं

त्यांतुनि उठतो कसा तरी
गरिब विचारा माधुकरी !

गोसावी, भट, धन्य भिकारी
तेलंग्याचे भाग्य कितीतरी

पैसा दूरच
पुस्तक धोतर

जुनें घावया नसे घरीं
गरिब विचारा माधुकरी !

८

९

१०

११

नसे दिवाही दो दमडीचा
 उभा कंदिलाजवळ रात्रीचा
 पान न पुरतें एक उलटले
 गस्त शिपाई कुतरें आलें
 तो गुरकावुनि, देई हाकलुनि
 जरि रात्रीचा दिवस करी
 दुःख तयाला जन्मभरीं !
 निजे कुणाच्या ओटीवरती
 अर्धे धोतर खालीं वरती

१२

एकच सदरा
 तोच उशाला
 दया न येते जगा परी
 गरिब बिचारा माधुकरी !
 यजमानाला पलंग गिरदी
 आंत उकडतें, खुपते गादी ! !
 पोटीं आणिले
 पाय जुळवले

१३

कुडकुडतो हा रात्रभरीं
 गरिब बिचारा माधुकरी !
 रात्रीं परि त्या झोंप येइ ना
 गर्दी करिती मनीं कल्पना

१४

भावंडांचा
 वृद्ध आईचा
 नित्य जिवाला घोर परी
 गरिब बिचारा माधुकरी !

१५

काव्यरत्नावली.

पुण्यांत आला अभ्यासाला
पदोपदीं जग अडवी त्याला
कसाबसा तरी
जीव तग धरी
शूर नव्हे कां खरोखरी
गरिब विचारा माधुकरी !

१६

भिऊनि ईश्वरा सन्मार्गानें
वागे परि हे असह्य हो जिणे
विद्या करितो,
हाल सोसतो,
नसे भल्याचे विश्व परी
विचार करतो माधुकरी

१७

श्रीधर.

सुंदर प्रतिध्वनी.

पद.

[चालः— भूपती खरे ते०]

हें विश्व शांतलें, शांत आपुली अवनी
साम्राज्य पसरलें शांतीचें ह्या भुवनीं
हा मित्र शांतला, ह्मणुनी झोंपी गेला
रात्रीच्या समयीं जडगण सारा निजला
परि वाद्य वाजतां प्रशांत सुंदर समयीं
हलविली तार ही पृथ्वीच्या ह्या हृदयीं !

प्रेमभरें सरिता गाती । सुंदर
नाचती सूर मिळवीती । सुंदर
आनंदें पुलकित होती । तरुवर

सौंदर्य सृष्टिचें रम्य निशा समयाला
भासतें अलौकिक ऐकुनि मधुवाद्याला !

१

परि प्रतिध्वनी त्या नैसर्गिक वाद्याचा
उमटवी धरित्री दर्शक तो प्रेमाचा !
प्रेमें प्रतिध्वनी प्रेमळ हृदयीं उठती
अपवाद कशी मग राही अपुली जगती !
वर्षाव सुधेचा करी सुधाकर नित्य
आनांदित तेणें, सृष्टीचें हो चित्त !

प्रेमानें भरती येई । सागरा
रोमांचित प्रेमें होई । ही धरा
आनंदें मग ती पाही । सागरा

प्रेमाची प्रेमें फेड करी ही जगती !
या निसर्ग नियमां जन प्रतिध्वनी ह्मणती !

२

सौंदर्य—पूर्ण परि प्रतिध्वनी प्रेमाचें
त्यापुढें तुच्छ ते नाद सकल वाद्यांचे !
चंद्रमा अंबरीं, प्रकाश भूवर विलसे
कीं धवल हिमाचा पाउस भूवर वर्षे !
शुभ शुभ्र प्रकाशीं रमणीसह फिरतांना
मधुनाद प्रीतिचे श्रवणीं पडले नाना !

त्या वेळीं भरती आली । प्रीतिला !
रमणीच्या चुंबा गालीं । अर्पिला !

उलटुन मज चुंबी भालीं । प्रेमला !
वाटला प्रीतिचा प्रतिध्वनी तो मजला !
मधुनाद तयाचा मोही यां जगताला !

३

— — — — — नारायण केशव बेहेरे.

सुखाचा शोध.

श्लोक.

गेलीं सर्व सुखें लयास ह्यणुनी कां कष्टसी मानसीं
मृत्यूमागुनि जन्म त्या जागिं सदा हें वागवी मानसीं
दैवें सर्व सुखें जगीं मिळविणें आहे सदा दुर्लभ
आलेलीं उपभोगणें निशिदिनीं हें त्याहुनी दुर्लभ.

१

आकाशीं कधिं पाहतों क्षणभरी त्या इन्द्र चापाप्रती
उद्यानीं हिमविंदु शुभ्र कधिं ते पुष्पावरी शोभती
नेत्रांना दिसती, परी न पुसतों जातात कोणीकडे
जाती कां ? मिळतील कां पुनरपी ? ऐसें न कोडें पडे

२

चिंताक्रांत मनें कधीं न करितों त्या शोधण्या यत्न मी
कां कीं जाइल यत्न तो मम वृथा हें जाणतों पूर्ण मी
वस्तू रम्य जगांत या क्षणभरी झाल्या अदृश्या जरी
येथें वा इतरत्र भेटति पुन्हा हें जाण तूं अंतरीं.

३

— — — — — लक्ष्मण जगन्नाथ अकूत.

भिषग्विलास.

आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू होऊन १२ वर्षे पुरी झाली. ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होता इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणी आगाऊ. टपाल ह सह अवघी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास'—सोलापुर.

श्वासरिपु.

यापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उग्र, अरुचि,
निद्रानाश, मलावरोध, अपचने वगैरे विकार होतात त्यांवर तत्काळ गुण
येतो. १ वा. ४१२ आ. ट. ४ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

काव्यरत्नावलीची किंमत किती कमी आहे ?

एकाच नांवावर एका प्रतीस टपाल व्हापीसह किंमत १। रु. दोन प्रतीस १।। रु. तीन प्रतीस १।।। रु. चार प्रतीस २ रु.

रत्नावलीची मागील बाईड केलेली पुस्तके रद्दीच्या भावाने विकण्याचा प्रसंग आला आहे. ही सर्व अनुक्रमाने घेतल्यास प्रत्येक पुस्तकास आठ आणे. फुटकळ पुस्तकास दहा आणे. टपाल व्हापी खर्च सुळीच नाही ज्यास ही पुस्तके एकदम घेण्यास सवड नसेल, त्यास प्रत्येक महिन्यास एक एक पुस्तक पाठविण्यांत येईल

संपादक काव्यरत्नावली जळगाव

संकल्प.

(WLL POWER.)

हे एकच अशा धर्तीचे मराठीत नवीन मासिक आहे. ज्यांनी ज्यांनी हे एकदा वाचल त्यांना तर पसंत पडेलच व इतरांनी पाहून अभिवंदन पत्रे पाठविली ज्या खो पुरुषाना मगटो वाचता येते त्या सर्वांनी आपल्या सौख्य व अभ्युदयासाठी हे अवश्य वाचाव

कारण

ह्याच्या वाचनाने, परिशीलनाने, व ध्यासाने अगणित लाभ होतात. जसे मानस शक्तीचा विकास होणे, व्यवहारांत उच्च सुख व कार्य करितांना शांति अनुभव, शास्त्रीय वाचतीचे खरे रहस्य समजणे, आत्मीयगुप्त शक्तीचा अंदाज कळणे, आहार विहाराचे ज्ञान, ज्ञानेश्वरी सारख्या सर्वमान्य ग्रंथांतील उच्चतत्वे समजणे वगैरे. इतक्या प्रकारचे उपयुक्त ज्ञान पैका टैप पृष्ठे ४८ वर मिळते. आकार क्राऊन कव्हर सचित्र वर्गणी वर्षाची रु. १।। ट. ख. त्यातच आही रु. १।।= चे व्हा पो. ने प्रकाशित झालेले अंक पाठवू नमुनाच हवा असल्यास ६= ची टिकिटे पाठवावी.

पत्ता-मंत्री संकल्प कार्यालय (K.) मुंबई नंबर २

॥ श्रीः ॥

काव्यरत्नावली

आर्लीकडील कविमंडळीने चालविलेले

कवितेचें मासिकपुस्तक.

श्लोक.

तीं तीं पदे नित्य फिखनि येती । त्या त्याच अर्थाप्रति दाविताती
कौशल्य मोठे रचनेत आहे, । सत्काव्य तेणे नव वाटताहे.

वर्ष २७ वे)

जून १९१६

(अंक ६ वा.

हे मासिक पुस्तक नाशायण नगमिंह फरनीस याणी
जळगांव जिल्हा पूर्वखानदेश येथे बालाजी पेठ म्युन्सिपल घर नंबर
१३५ मध्ये आपल्या वाजर्जा प्रिंटिंग स्थापनेच्यांत स्थापून जळगांव
येथे प्रमिद्ध केले

वापिक वर्गणी रु. व्ही. पी. सह १। रुपया

वाचर्जा प्रिंटिंग प्रेस जळगांव

अनुक्रमणिका.

पद्यसंख्या

जून १९१६

पृष्ठे

३३	तापी नदी (प्रसंग दुसरा)	१२१
६६	“ “ (प्रसंग तिसरा)	१२७
३	रजनी	१३७
४	प्रभुघटना.	१३८
८	प्रतिज्ञा.	१३९
८	कारंज्या प्रत.	१४०
४	वेदादेश.	१४२
९	चिता.	१४२
२	प्रेमावाचुनि सर्व वटे.	१४३
१	सुभाषित.	१४४

१३८

जन्माची भाकर मिळवा !

जन्माचे कल्याण करून घ्या !!

धंदे शिक्षक.

ह्यणजेच इंडस्ट्रियल इंस्ट्रक्टर यांत श्रीमंतापासून गरिबापर्यंत नित्य व्यवहारांत लागणारे अनेक सर्वोपयोगी जिन्नस घरच्य घरी तयार करून अल्प श्रमांत व थोड्या भांडवळांत ५-१० रुपये रोज प्राप्ति करून घेतां येण्याजोगी मराठींत आजपर्यंत प्रसिद्ध न झालेली कला-हुन्नरांची गुप्त व खरी माहिती देणारा धंदे-शिक्षक आजच मागवून पैसा मिळवा ! उद्योगी व्हा !! किंमत ४८ व्ही. पी. ४१० खास यादी कुकट.

ज्ञानमित्रकर्ते, शनवार पेठ; पुणे--सिटी.

भिषग्विलास.

आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हें मासिक पुस्तक सुरू होऊन १२ वर्षे पुरीं झाळीं. ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा कारणामच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणी आगाऊ. टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास'—सोलापुर.

श्वासरिपु.

थापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून ज्वर, अरुचि,
निद्रानाश, मलावरोध, अपचने वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
येतो. १ वा ४१२ आ. ट. ४ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

काव्यरत्नावलीची किंमत किती कमी आहे ?

एकाच नांवावर एका प्रतीस टपाल व्हर्षीसह किंमत १। रु. दोन प्रतीस १॥ रु. तीन प्रतीस १॥॥ रु. चार प्रतीस २ रु.

रत्नावलीची मागील बाईड केलेली पुस्तके रद्दीच्या भावाने विकण्याचा प्रसंग आला आहे. ही सर्व अनुक्रमाने घेतल्यास प्रत्येक पुस्तकास आठ आणे. फुटकळ पुस्तकास दहा आणे. टपाल व्हर्षी खर्च मुळीच नाही ज्यास ही पुस्तके एकदम घेण्यास सवड नसेल, त्यास प्रत्येक महिन्यास एक एक पुस्तक पाठविण्यांत येईल.

संपादक काव्यरत्नावली जळगाव
संकल्प.

(WLL POWER.)

हे एकच अशा धर्तीचे मराठीत नवीन मासिक आहे. ज्यांनी ज्यांनी हे एकदा वाचल त्यांना तर पसंत पडेलच व इतरांनी पाहून अभि-
दन पत्रे पाठविली ज्या स्त्री पुरुषांना मगटो वाचता येते त्या सर्वांनी
आपल्या सौख्य व अभ्युदयासाठी हे अवश्य वाचाव

काश्ण

ह्याच्या वाचनाने, परिशीलनाने, व ध्यासाने अगणित लाभ होतात. जसे मानस शक्तीचा विकास होणे, व्यवहारांत उच्च सुख व कार्य करि-
ताना शांति अनुभव, शास्त्रीय बाबतीचे खरे रहस्य समजणे, आत्मीयगुप्त शक्तीचा अंदाज कळणे, आहार विहाराचे ज्ञान, ज्ञानेश्वरी सारख्या सर्व-
मान्य ग्रंथांतील उच्चतत्वे समजणे वगैरे. इतक्या प्रकारचे उपयुक्त ज्ञान. पैका टैप पृष्ठे ४८ वर मिळते. आकार क्राऊन कव्हर सचित्र वर्गणी वर्षा वी रु. १॥ ट. ख. त्यांतच आह्मी रु. १॥= चे व्ही पी. ने प्रकाशित झालेले अंक पाठवूं नमुनाच हवा असल्यास ६= ची टिकिटे पाठवावी.

पत्ता-मंत्री संकल्प कार्यालय (K.) मुंबई नंबर ९

काव्यरत्नावली.

अंक ६ वा.

तापी नदी.

प्रसंग दुसरा.

प्रस्रवण-वर्णन.

श्लोक.

जेथूनीया तव उतरला ओघ वेगें वरून
होतें स्तब्ध क्षण मन तिथें भोंवताली बघून
हर्ष क्रोध प्रणय ममता खेद संकोच भीती
ऐशा नानाविध उठति त्या अंतरंगांत वृत्ती

कोठें उग्र क्षितिधरशिरें उंच वैराण थोर
कोठें भीतिप्रद पसरलें रुक्ष कांतार घोर
कोठें मोठ्या भयकर दऱ्या, कीरें झाडी जयांत;
होतें ज्यांच्या जनमन सकृद्दर्शनें भीतियुक्त

कोठें सों सों प्रलयसमयातुल्य वारा वहातो
धो धो धो धो प्रवहरव त्यामाजि संमिश्र होतो
कोठें क्रूर प्रबल करिती श्वापदे घोरं शब्द
सर्वांचा तो गिरिकुहारिं ह्या, होतसे थोर नाद

कोठें शूलाकृति दिसति त्या पाहुनी दंतकांला
 औदासिन्यें हृदय भरुनी खिन्नता ये मनाला
 कोठें काळे कटक उघडे दाविती क्रूर वृत्ती
 शैवालानें पिहितेहि कुठें सौम्य ते भासताती ४
 गेलें जेथें सुकुन जल, तो पांडुरै प्रांत झाला
 भासे आला जणु धवलिमा त्वद्वियोगें नगाला
 कोठें^५ ओला दिसत उदकें भाग पाहून त्यातें
 स्नेहार्द्रा तो नग निज मनोवृत्ति दावी जनातें ५
 पाही येथें कठिण खडकाच्यामधूनी जलाचे--
 बिंदू मंदाश्रुचि गळति हे त्वद्वियोगें नगाचे
 अज्ञ, ज्ञाता, सदय अथवा क्रूर हो का विवेकी
 ज्या वात्सल्यें द्रव न सुटतो कोणि ऐसा न लोकीं ६
 हा ! हा ! माझी सुगुण सरिता चालली एकटी ही
 बाळे ! मार्गें मुरडुनि तरी एकदा ह्यांस पाहीं
 धो धो ऐशा नगवर तुझ्या निर्झरानुर्ध्वनीनें--
 बोले भासे, अधिकचि गमे तेथ अौदास्य तेणें. ७
 आल्या प्रेमें मिळुनि तव ह्या दर्शनेच्छा धरून
 झाल्या--भावि स्मरुनि विरहा डेंकड्या फार खिन्न
 कोणी तीरा पसरुनि तुझ्या स्वांग लंबायमान
 येती, कोणी बघति धरण्या त्वत्पथा आडवून ८

१ शूलाकार. २ पर्वताच्या तिर्यक् प्रदेशांतून निघालेले सुळके.

३ कडे. ४ आच्छादित. ५ पांढऱ्या वर्णाचा. ६ "वाटे" असें पाठांतर.

७ पर्वत स्वतःस उद्देशून हणतो. ह्यास हणजे मला मजकडे असा अर्थ.

८ प्रतिघ्वनि. ९ पुढें होणारा.

त्यांचा होई विफल बघुनी यत्न ते हासतात.
वाटे चित्तीं कुटज अपुल्या--फुल्ल जे दीसतात
वृक्षीं शब्दा करुनि खग तत्खेद ते दाविताती
अन्योन्या ह्या विसदृश अशा नीचसद्वृत्तरीति
येथें लीला विविध तुझिया निर्झराच्या बघून,
कोंदे नादें स्थल सकल तच्छब्द तो आयकून,
भासे माते ! वदसि अपुल्या हेंचें कीं तूं मनाशीं
बालत्वाच्या सकलहि सुखा आठवोनी गिरीशीं.

९

१०

“ अहा इधुनिया सुटे जनकसत्पदाब्जाश्रय
तसा सकृप अंतरे सुखद तो मला तच्छयें
घडेल न कधीं असा प्रियजनीं पुन्हा वास हा
जरी सहज शैशीं मजसि लाभला तो पहा
करून बहु लालना मज नगें अहा ! पाळिलें
करून ममता किती शिशुपणांत संरक्षिलें
शिरीं भुंजशिरीं कटीवारि कुतूहलें घेतलें
अहा ! सकल सौख्य तें मजसि आज दूरावलें

११

१२

सुपुत्र तरुं धन्य ते त्वदुदरांत घेवोनिया--
पिर्या ! जनन राहती, क्षण न जाति सोडोनिया--
तुला, तुजसवें सुखा--सुख सदा पहा भोगिती
नगैत्व तव धर्म तो ह्यणुनि त्या न उल्लंघिती

१३

१ उलट. २ नीच आणि सज्जन ह्यांच्या रीति. ३ प्रवाहाच्या.

४ पुढें सांगितलें आहे तेंच. ५ त्याचा कर (हात) ६ खांद्यावर.

७ तरु हेच तुझे [पर्वताचे] चांगले पुत्र. ८ हे बाबा पर्वता. ९ अचलत्व.

१. वरें पुरुष--जन्म तें सुचिर तातसत्संगती
घडे, नच घडे तशी प्रिय असोन कन्येप्रती
वसेल जनकाल्यां सतत कन्यका ती जरी
अकारणहि त्या जन प्रकट निंदिती ते तरी १४
२. अनंत उपकार बा ! मम--शिरीं तुझे जाहले
परी न लव मात्रही सुख पित्या ! तुला मी दिलें
अतीव अनुताप हा मम मनास संताप दे
बघेन काधिं हीं पुन्हा तव सुशांत दिव्यें पदें १५
३. बनीं परिसरीं तुझ्या पशु--विहंगमीं ह्या दुर्मीं
यथेच्छ बहु खेळलें सतत आजपर्यंत मी
कशी ? जनपदस्थिती मज न रीतिही ठावकी
रुचोन सकलांस जी उचितामान्य हो लौकिकीं १६
४. तुझे परिसुनी असें वचन शैल तो बोलतो--
“ न भी^१ धरि सुते ! तुला परिस एक जें सांगतों
“ जन त्रिविध हे असे, बहुविधा तशी तत्कृती
“ सुबुद्धि वरिं सत्पथा धरिं परोपकारीं मती ” १७
५. पडे वरुनिया उडे जल पुन्हा तुझे तें वरी
पुन्हा हलुंच खालतीं पडुनि अद्रिपादांवरी
गमे-करुनि भक्तिनें पुनित तत्पदक्षालना
स्वकीय विमलें जलें, कारिसि तूं तथा वंदना १८
६. तिथून निघसी जरी नच परी तथा सोडिसी
पुनः प्रणयनिर्भरें कवळुनी तथा भेटसी

१. नेहमी. २. माझ्यावर - हे नदीचे उद्गार आहेत. ३. समीपभांगीं.

४. भीति. ५. जनांची कृति.

- अतीव ममता अशी स्वजनकीं तुझी पाहुन
गमे मज, तुला वृथा वदति शैलजा जे जन १९
- येथें तुझें संपुनि बाल्य माते ! । प्रारंभ होतो जणु यौवनातें
त्यां शैशवाची उबगोन वृत्ती । मुग्धा--स्थितीते वरिते झरी ती २०
- बाल्यासवें मूढपणा लयातें । संशुद्धता त्याजसवेंचि जाते
ज्ञानासवें कृत्रिमता शिरून । टाकी मना दूषित तें करून २१
- औत्सुक्य लोलोत्सुक मानसातें तें प्रेमवृद्धीप्रतिही करीते
प्रीति, त्रपा, कल्प, विचार चित्तीं उद्वेग तैशी शिरतेहि भीती २२
- बाल्येतरा वृत्ति गमे धरावी । होई परी निश्चित ती न ठावी
मुग्धा तयें हो स्थिति जी मनाची । छायाच कीं ती मकरध्वजाची २३
- फेंसालुनीया जल सर्व गेलें । प्रेमोद्गमे नैक तरंग आले
कळोल, और्वर्तहि त्यांत होती । मुग्धा स्थिती ते तव दाविताती २४

ऐशी तुझी क्षुभित वृत्ति सुहृद्वियोगें,
जी होय चंचलहि संशयिताऽनुरागें

१ शैलजा हें पद श्लिष्ट आहे. शैल ह्यणजे पर्वत तो कठोर हृदयाचा (ज्याचें हृदय पाषाणांनीं भरलेलें) अर्थात् त्याची कन्या ह्यणजे कठोर मनाची—दुसरा—शैलजा [पार्वती] ही आपल्या दक्षप्रजापति पित्याविषयीं प्रीतिपराङ्मुख होती, आणि शैलजा ह्यणतात तें व्यर्थ--तूं ममताकू आहेस, हा भावनेचा व वसंतकाळीं केल्या. ३ बाळपणाच्या. ४ टाकून. ५ बाल्य आणि तारुण्य यांच्या मधल्या. ६ सरल निःशंक स्वभाव. ७ बालवृत्तीहून निराळी. ८ वृत्ती. ९ संबंध. १० वेडावून--गोधळून गेलेली. १० मदनाची. ११ लाटा. १२ भोंवरे. १३ प्रियजनांच्या वियोगानें. १४ साशंक. १५ प्रीतीनें.

- तीतें विवेक करुनी मनिं शांतवोनी
तूं चालसी निज गती पुढतीं धरोनी २५
तें धावणें दडदडा सुटलें इथून
ते खेळ बाळपणचेहि तसेच जाण
अंकावरी जननिच्या अथवा पित्याच्या,
स्वच्छंद तें विहरणें मधिं पादपांच्या. २६
- आतां तुझा करुनि ओघ अनेक धारा
चाले पुनः मिळवुनी सगळा पसारा
ते गण्डशैल तुज तेविं शिला विशाला
येती पथांत सरिते ! जणु भेटण्याला २७
- “ स्वस्थान सोडुनि तुह्मी गर्भना समर्थ--
आलांत कां नसून हो तारि दूर येथ ?
सौख्यें रहा नगवराजवळी पित्या त्या
धा शर्म शांत सदया निज जन्मदात्या ” २८
- प्रेमें असें वदुनिया, परिरंभ द्याया
धाराकरा पसरुनी, मग शांतवाया
त्या न्हाणिसी निज जलें, जननी ! मनातें
आनन्द ही कृति तुझी नयनास देते २९
जातां पुढें क्रमुन मार्ग बहूतीं घेती--
पाषाण सान अडवे घेती तया सोडिसी

१ पर्वतावरून गडबडुनी तटाच्या तळवटीं पडलेले मोठे दगड.

२ जाण्याला. ३ समर्थ ह्या शब्दाशीं संबंध--समर्थ नसून असा अर्थ.

४ सुख. ५ प्रवाह रूप धारा हेच हात.

आश्चर्य खेदहि तसा तुज हर्ष झाला
त्या पाहुनी चिमकुल्या नगबालकांला

३०

आलांत कां? त्यजुनि येथवर स्वताता,
नेऊन कोण परतोन तुह्यास आतां
घालील त्याजवळ, ' काय बरें असें हें '
जा मागुते जनक जों नच दूर आहे

३१

तीं अर्भकें न तव मान्य वचा करीती
मार्गीं तुझ्या सकल येउन बैसताती
झांकून तोय-वसनीं धरिशी तयांतें
तूं स्वोदरांत, पुढतीं क्रमिशी पथातें

३२

तरु लता गिरिराज दरी शिला
मृग शिखी निजउत्सहि टाकिला
त्यजुन दूर वनाद्भुत निम्नगे !
• जनपदस्थलिं ह्या शिरलीस गे !

३३

प्रसंग तिसरा.

निर्जन अरण्य सोडून लोकवस्तीच्या प्रदेशांत आल्यावर, तिचें स्वरूप; गती, स्थिति आणि शोभा ह्यांचें आणि तेथून सहज दृष्टीस पडणाऱ्या सातपुडा पर्वताचें व वसंतकालापूर्वीं समीप भागीं असणाऱ्या तेथील वनस्थितीचें ह्यांत थोडें बहुत दिग्दर्शन करून, अशा कालांतही केवळ नदीच्या पाण्यावरच होणाऱ्या नदीच्या पात्रांतील खरबूजवाड्या तरबूजवाड्या ह्यांचें ह्यांत थोडेसें वर्णन दिलें आहे.

श्लोक.

चला सुजन हो ! नमूं सकल--मंगला--दायिनी
 भस्त्रनि नयनें वधूं प्रथम दृक्पथाऽल्हादिनी
 ल्यजून जनैकादिकां जनैपदांत ह्या पातली १
 पुँरीं उपैवनीं जिचीं उभयही तटे शोभलीं
 नमो भैवविमोचिनी ! तुज सुधा-जँल--स्यंदिनी !
 नमो वन--विहारीणी ! जनपदा--भिसंचारीणी !
 जनोपकृतिकारीणी ! सकल--जीव--संजीवनी !
 नमो--मति रमो तुझ्या सुगुण--वर्णनीं--ऽहादिनीं ! २
 भैगीरथ--तपे जनीं प्रकट होय मंदोकिनी
 जनोद्धरण कारणा पारि तुझी झरी पाँवनी
 स्वये प्रकटुनी जना सुखद लाभ दे आपुला
 ह्यणोन जन हा सदा तव सुवर्णनीं रातँला ३
 दिनें बहुंत जाहलीं तुज न मी नदी ! भेटलीं
 प्रपंचअटवींत ह्या भटकतां श्रमी जाहलीं

१ दृष्टीला संतोष देणारी. २ पर्वत जो नदीचा जनक त्याला व
 तेथील स्थिरचरांना. ३ लोकवस्तीच्या ठिकाणीं--देशांत. ४ नगरांनीं. ५
 बागांनीं. ६ संसारबंधापासून सोडविणारी. ७ अमृताप्र० उदक वाहणारी.
 ८ वनांत क्रीडा करणारी. ९ जनपदांत संचार करणारी. १० लोकांवर
 उपकार करणारी. ११ सर्व जीवांचें संजीवन करणारी. १२ हे नदी !
 ह्या दोन पद्यांत हीं सर्व तिचीं विशेषणें असून संबोधनें आहेत. १३
 भगीरथाच्या तपःप्रभावानें. १४ भागीरथी पृथ्वीवर आली अशी कथा आहे
 तिच्या उद्देशून हें ह्मटलें आहे. १५ पवित्र. १६ रमला.

- क्षमा-कारिं, करीं धरीं, शरण दीन आलों तुला—
पवित्रतवदर्शनें सुकृत शांति लाभो मला ४
- खचीत नच मीं नदी ! प्रथम ओळखीलें तुला
किती त्वरित गे ! तुझा प्रवह थोर हा जाहला
शरीरचि न त्यासर्वें गुणहि रम्यता वाढली
सुभव्य तनु यौवनें तव पहा कशी ? शोभली ५
- पुरा त्रिकट दुर्गमें गिरिशिरे नभश्चुंबितें
विशाल बहु खोल त्या भयदही दन्या गे ! जिथें—
पडे पवन चालतां सहज तोहि घोटाळुनी
भयंकर अशा स्थळीं निपटें निर्जनीं काननीं ६
- धडाधड उड्या कड्यावरुनि टाकुनी धांवत
झरी तव तैरंगिणी ! गिरि-गुहोदरीं गर्जत
क्रमी पथ जवें परी त्यजुनि रीति ते संप्रती
धरी दिसतसे इथें सरळ शांत मंदा गती ७
- अशक्त तव शैशवीं तनु कृशा बहू धाकली
परी अंतर्ति ही न ती द्रुतगती तुवां टाकली
शरीर कृश अल्पही बल असून उल्लंघिला
गिरी, प्रवह येथ कां ? मज कळे न मंदावला ८
- वनीं भटकतां श्रमें मज गमे बहू भागली
झरी क्षणभरी इथें ह्यणुनि ही तुझी धांबली
अशीच उचिता असे गति सैंतीस वा यौवनीं
गजेद्रंगति काय ही ह्यणुनि घेसि तूं न्हादिनी ! ९

.१ मार्गे पूर्वी. २ जाण्यास कठीण. ३ आकाशांत गेलेलीं. ४ केवळ. ५ नदी.
६ धाकटी. ७ धवधव्याचे ठिकाणीं. ८ चपल गती. ९ साध्वीला. १० गजगती.

पुढें पसरला दिसे ऋषिपुटाद्रि हा उत्तरे
नमीं दिसति उंच तीं किति उभारलीं तैछिरें
अनेक नग हे गमे मिळवुनी तव स्वागता
गिरींद्रें जणु पातला दिसतसे जसा त्वत्पितौ

१०

कित्ती सरळ वांकडे नग असे उभे राहती
कित्ती मधुनि काढुनी शिर हळूच डोकावित्ती
कित्ती धवल नील ते हारित वर्णही ते कित्ती
अहा ! तरुलतादिकीं पिहित रम्य जे भासती

११

कुठें दिसति उंच ते भयद उग्र काळे कडे
कुठें मधुनि त्यावरी विकट दुर्ग दृष्टीं पडे
उभे कित्तिक खेटुनी बघति एकमेकांकडे
कुठें तुटुनि हो दरीमधुनि दोन दोहीकडे

१२

यदा त्यजुनि चालले बहुत खेद ज्या वाटला
पिताच मम विंध्य तो ह्यणुनि येथ कीं पातला
असें क्षणभरी तुला बघुनि वाटलें अंतरीं
तुझी स्थिर ह्यणून ही चकित शांत कीं हो झरी

१३

स्वतांतसख हा असें समजलें जरी गे ! तुला
बघून जनकप्रिया तुजसि हर्षही जाहंला
तरी स्वपथ रोधुनी धरिल हीच शंका तुला
गमे, ह्यणुनि येथ हा प्रवह काय मंदावला

१४

१ सातपुडा पर्वत. २ उत्तरेस. ३ पर्वताचीं शिखरें. ४ पर्वत श्रेष्ठ.
५ तुझा जनक विंध्याचल. ६ किल्ले. ७ आपल्या बापाचा मित्र.
८ बापाच्या मित्राला.

पवेल जंनता सुखा पथ धरीयल्या कोणता
घडेल जनि ह्या कशा अचरणें दया मान्यता
गभीरहृदये ! हृदीं वसुनि निश्चलें मानसें
विचार कारीसी तुझ्या स्थितिवरून ऐसें दिसे

१५

तुझ्या विहरती जलीं चपल मीन नाना गती
विलोल--नयना--वधू-नयन--विभ्रमा दाविती
सुमंद पवनें जलीं मृदुल वीचि^३ ज्या ऊठती
सुरम्य युवतींचिया भ्रुकुटिच्याच^४ त्या आकृती

१६

क्षण स्थिर दिसे, दिसे तव झरी क्षणें कांपिता
कधीं विमल शांतशी, कधिं तरंगरोमांचितौ
कुठें सरळ चालली, करुनिया कुठें भोंवरा
फिरे गरगरा गमे शिरुनि भेदिते कीं धरा

१७

कुठें विनयशालिनी प्रकुपिता कुठें जाहली
झरी अचल खिन्नशी रुसुनिया तुझी बैसली
दिसे, स्तिमिर्तशी कुठें चकित ती कुठें भासते
प्रसन्नवदना कुठें रमवि रम्य--मंद--स्मिते^५

१८

जरी तव झरी अशा विविध मुंग्धलीला करी
असे विमल पूत ती तारि सबाह्य अभ्यंतरीं
कृतींत युवती सती मधुर भाव त्या दाविती
परी दुरितवासना कधिं तयां शिवेही न ती

१९

१ लोक २ गंभीर आहे हृदय जीचें [हें संबोधन आहे.] ३ डोहाचे जागीं. ४ चंचल नेत्रांच्या स्त्रियांचें दृष्टि चांचल्य. ५ लाटा. ६ रागानें चढलेल्या भवयांच्या. ७ तरंग हेच रोमांच त्यानीं युक्त. ८ स्तब्ध. ९ मनोहर अशा मंद हास्यानें. १० सुंदर ११ मनोहरण करणारे.

सुशील, रुचिरत्व ही मधुरता, दया, सद्गुण
असून रमणीय तें विलसतें जिथें यौवन
धनप्रवलता सदा असुनि शांत राहे मन
पहा सकल हे कसे? मिळति तेथ लोभें जन

२०

विलोल नयना कृपीवलवधू मृगांकानना
प्रभातसमयीं तुझ्या विमल न्यावया जीवना
मिळोनि निघती करीं धरुनिया शिरीं घागरी
परस्पर कथोनिया सुग्राविती गुंजा सुंदरी

२१

असा स्वपथ बोलतां हळु हळू तिहीं सारिला
परी न निज गोष्टिचा कथनर्भाग तो संपला
तटानिकट त्या तुझ्या बसुनि बोलती अंतरीं
गमे समजुनी तुला कथिति दुःख मातेपरी

२२

मुली चिमकुल्या करीं धरुनिया शिरीं तांबल्या
कशा दडदडा तुझ्या धरुनिया पथा धांवल्या
जलांत शिरतां तुझे जळ हळूच हेलावतें
हसेंचि तुज ये असें बघुनिया मनीं वाटतें

२३

सुरम्य तट तें तुझे सलिल—वैभवं शोभलें
इथेंच जन हे तुझ्या प्रियत—दर्शन जाहले
परोपकृतिहेतु गे! सुफल जाहले ह्या स्थलीं
तुझे, सकल पूर्ण तीं जनमनोगतें जाहलीं

२४

अहा! तुजशिं बोलतां पथहि काल हा लोटला
बराच, मज वाटतें शिशिर हा ऋतू पातला

१ शेतकऱ्यांच्या स्त्रिया. २ हातांनीं. ३ गुज गोष्टी. ४ सांगण्या
जोगा भाग (कथानक) ५ लहान लहान तपेल्या बटुकुली. ६ पवित्र.

दिसे नभ कसें पहा दिसतसे वनश्री तशी	
सुरम्य गिरिचीं शिरें दिसति तीहि आतां कशीं	२५
पर्णे गळोनी सगळीं द्रुमांचीं । गेलीं तशी कोमलता लतांचीं	
आतां पहा शैशिर-वात वाहे । तो दुःख त्यांतें बहु देत आहे	२६
गांठोनि रानीं जणु तस्करांनीं । कीं घेतलीं तद्वसनें हिरोनी	
या कारणें दिग्वसना त्रपेनें । ते राहती नेसुनि खिन्न मौनें	२७
किंवा गतश्री मिळण्या पुन्हा ते । उष्णीं उभे राहुनिया तपातें	
एकाग्र चित्तीं धरुनी करीती । कोणी विनम्रा सरलाहि रीति	२८
सौंदर्य जें कीं अवघ्या तनूचें । कीं एक तें साधन रम्यतेचें	
जें मुख्य वा लक्षण वैभवाचें । गेलें गळोनी ह्यणुनी शिखींचें	२९
ते वृंदें जाऊन नगोदरांत । चिंता तयाची बसती करीत	
पुनःपुन्हा ती गतत्रैभवाची । हो दुःखदा त्या स्मृति तापदाची	३०
जेथें पुरा बैसुनि दृक्पथाला । संतोषदा बाहिलि मेघमाला	
कोकरीचें उत्सुक मानसानें । ये ये अशा ती परमादरानें	३१
छायादुर्मीं बैसुनि ज्या प्रमोदें । केलें वना नादित आत्मशद्धें	
जेथें प्रिया--मौनस--रंजनाला । केलें पुरा सुंदर--नर्तनाला	३२
ती शैलशृंगें तरु तेच आतां । देती तया खेद अहा ! पहातां	
तारुण्य गेल्यावरि रूप जैसें । किंवा गत-श्री नृपतेज तैसें	३३
जेथोनिया स्वच्छ जलौघ होते । धो धो सदा वाहत हो ! कडे ते	
टाकोनिया पूर्व दयार्द्र भाव । तो दाविती उग्र निज स्वभाव	३४

१ शिशिर ऋतूतील वारा. २ त्यांचीं झाडांचीं वस्त्रें. ३ दिशा हेंच वस्त्र. ४ लज्जेनें. ५ समुदाय. ६ ताप देणारी. ७ मोराचा शब्द. ८ छायेचे वृक्ष. ९ आपल्या शब्दांनीं. १० प्रिया जी लांडोर तीचें मन रमविण्या करितां. ११ पूर्वीं.

क्रोधानलें निर्झर शोषुनी ते । कीं जाळिती स्वांगरुहा लतांतें	
कैशा पहा नीरस शुष्क झाल्या । खालीं कड्यांनीं जणु लोटियेल्या	३५
जेव्हां विपत्काल समीप येतो । प्रारंभ त्याचा कलहांत होतो	
अन्योन्यवैरा जन जे करीती । ते आत्मनाशाप्रति हेतु होती	३६
जेव्हां विपत्काल वनास आला । प्रारंभ तेथें कलहास झाला	
तेणें कसे धोर अनर्थ झाले । प्रत्यक्ष वंशीं ^२ बघ दावियेले	३७
एकाच वंशींतुनि जन्म घेती । एकाच भूमीवरि वाढताती	
ज्यांची कृती एकचि एक रीती । एक स्वभावा सगळे धरीती	३८
ज्यांच्या असे तें सरलत्व अंगीं । जे दीसती सर्व समानरंगी	
शोभावना सुंदर फार देती । मंजूळ शब्दाप्रति ते करीती	३९
जे एकमेकांस सहाय होती । एकत्र सोरे मिळुनी रहाती	
त्यांनींच आतां कलहा करोनी । उत्तन्न केला बघ हा वनाग्नि	४०
वसंत ज्या मित्र समीरणाला । मानी अहा ! तोच सहाय झाला	
दावानला सर्व वनांत न्याया । वसंतवैरां सजला कराया	४१
वाहोनि जो मंद सुगंध नेई । जनीं वना सौख्यद फार हेई	
घेऊन पृष्ठीं सर्जला घनांतें । जो सिंचिण्या नेइ अशा वनांतें	४२
लताद्रुमांचा सुमभारभोक्ता । तो गंधलोभी करणार आतां	
होळी अहा ! सुंदर काननाची । इच्छाच ही कीं ? जगदीश्वराची	४३
जेव्हां तुला तो अनुकूल होता । रे ! काल तेव्हां सखया ! वसंता !	
वायू तुझा मित्र ह्मणून राही । संधीं तुझ्या स्वागतलाभ घेई	४४

१ आपल्या आंगावर चढलेल्या. २ कळक वेळू ह्यांनीं. ३ कुळांत अथवा एकाच कळकापासून. ४ रंगांनीं सारखे. ५ वायूला. ६ रानांतील वणवा. ७ वसंताचें शत्रुत्व. ८ जलानें भरलेल्या मेघाला. ९ रहात असे. १० तुझें घर जें वन तेथें.

कुंजांत गुंजारव भृंगराजी । पुष्पांवरी वैसुनिया करी जी
 वारून ती दूर निज प्रवाहें । रंगोनि हा तेथ खुशाल राहे ४५
 उंफुल्ल त्या सुंदर पारिजाता । वायो ? कसा रे ? स्मरसी न आतां
 प्रेमें जयानें बहु पूर्व कालीं । त्वत्स्वागतीं ती सुमवृष्टि केली ४५
 नेता करा सन्निध मानवा जे । संकोच पावे मनिं फार लाजे
 मानी परी स्पर्श तुझा सुखाचा । केलास हा शेवट कां तियेचा ४७
 ज्या सुंदरा कोमल चारु गात्रा । रम्यालता पुष्पित-हास्य-वक्त्रा
 घेऊन त्यांच्या भर सौरभांचा । केलास कां शेवट हा तयांचा ४८
 उद्दामगंधा रुचिरा सुवर्णा । वर्णे पहा लाजविते सुवर्णा
 जी त्या रसज्ञा रसिकाहि भृंगा । नेदी करूं स्पर्श कधीं निजांगा ४९
 ऐशी अहा ! गंधफली सती ते । स्पर्शे तुझ्या फुल्ल सदैव होते
 वायो ! तिचा तेवि तिच्या पित्याचा । केलास कां शेवट ह्यापरीचा ५०
 वातें हरोनी द्रुमपल्लवातें । त्या दीधले फेंकुनिया लतातें
 खालीं नगापासुनि सिद्ध झाला । दावानलें तो वन जाळण्याला ५१
 पुरा शिवाच्या नयनानलानें । होमीयला मित्र अंनंग ज्यानें
 धरून दावानलरूप तोची' । रक्षा कराया सजला वनाची ५२
 पाहून ऐसें अपुल्या मनांत । हा भीत' झाला बहु कीं वसंत
 सोडोनि तेणें दिधले वनाला । आला नदी ! तो तुझिया तटाला ५३

१ फुललेला. २ पारिजातक वृक्षाला. ३ लाजाळू वेलीचा. ४ फुलांनीं
 फुलणें हेंच ज्यांचें हास्य वदन अशा. ५ उद्दाम आहे गंध जीचा. ६ सोन्याला.
 ७ सोनचाप्याची कळी. ८ सोनचाप्याच्या झाडाचा. भ्रमर सोनचाप्याच्या
 फुलावर बसत नाही अशी प्रसिद्धि आहे. ९ शंकराच्या ललाटावरील
 नेत्रांतील अग्नीनें. १० मदन हा वसंताचा मित्र मानला आहे. ११ तोच
 नेत्राग्नी. १२ भ्याला.

भीतास धीरा-भय नित्य द्यावें । निराश्रिता आश्रय ह्याच भावें प्रेमें तुवां त्या जननी वसंता । वाटे दिला कीं मज ठाव आतां	५४
प्रचंडे-चंडांशु--कर--प्रतापें । कसें तुझे सैकत ^३ थोर तापे न मृत्तिकेचा कणही मुळाशीं । न बिंदु वर्षे घन तो जलाशीं	५५
असा बहू दुस्तर काळ आला । लताद्रुमांच्या जरि जीवनाला तरी तुझे पीयुषतुल्य वारी । करी कृपा दुःख समग्र वारी	५६
अन्नाविना मातृपयेचि बाळें । तीं वाढतीं बाळपणीं कृपाळे ! मेघोदकावीण तुझ्या जलानें । लताद्रुमीं हीं भरलीं पुलीनें	५७
तो थोर वारि--प्रवहा--भिमान । जी चालली नीट गति ल्यजून अत्युत्कटेच्छा प्रिय संगमाची । सोडूनिया आवडही मनाची	५८
प्रेमें त्रैपा सोडुनि मान सारा । माता शिशूच्या स्तन--दुग्ध--धारा घाली मुखीं, तूं निज वारि तैशी । ते सोडिशी नेउनि तंन्मुळाशीं	५९
अहा ! किती कोमल रम्य पंणीं । तीं शोभतीं चित्र अशा सुमांनीं किती तरी सुंदर तीं फळें या । गे ! लागलीं सत्वर शोभवाया	६०
वसंत देतो नव पल्लवातें । कोणास पुष्पेहि फळें कुणातें फळें फुलें पल्लव एक काळीं । ऋतूंत एका पारि ह्यांस आलीं	६१
कैशी पहा आणियली तयांनीं वसंतशोभा तुझिया पुलीनीं दिसे तुझे पात्र विचित्र वर्णां । आच्छादिलें सुंदर गालिचांनीं	६२
तुझ्या जलें नैक करून धारा । व्यापीयला सैकतभाग सारा	

१ धैर्य आणि अभय. २ प्रखरतर सूर्याच्या तीव्र किरणाच्या तापानें.
३ वाळवंट. ४ निवारण करी. ५ आईच्या आंगच्या दुधावरच. ६ प्रवा-
हाचा अभिमान. ७ लज्जा. ८ मुखांत ह्या शब्दाचा संबंध शिशूच्या ह्या
शब्दाकडे. ९ वृक्षलता ह्यांच्या मुळाशीं. १० सुंदर पानांनीं. ११ विचित्र
फुलांनीं. १२ लतादिकांस, लतादिकांनीं. १३ वाळवंट.

वेलीस त्या मानुनिया स्ववाळें । मध्ये तयाच्या तव तोय खेळे	६३
पाहून ह्या त्वत्कृतिवैभवाला । आनंद झाला सकला जनाला	
नाना पशू नैकविहंगजाती । प्रेमें तटीं त्या तव सर्व येती	६४
गंगा सहस्रां वदनीं प्रियातें । रत्नाकरातें मिळण्यास जाते	
जेथें तिथें सुंदर जी वनाची । शोभा दिसे कीं मज येथ तेची	६५
माते ! सारित्संगम—सुंदराते । तुझ्या तटीच्या सुभंग स्थळातें	
तैसें दिसे जें पुर अग्रभागीं । दावी अह्मातें पुढल्या प्रसंगीं	६६

केशव नारायण वैद्य.

रजनी.

श्लोक.

व्योमीं हीरकखंडसे झळकती सर्वत्र ताराग्रह,
 शोभे मौक्तिकमालिकेपरि अहा ! नक्षत्रमाला कशी !
 दुग्धाचा सुटला प्रवाह विलसे आकाशगंगा तशी,
 ही रौप्यप्रभ चंद्रकोरहि जणों शुभ्रत्व देते नभा ! १

शांती, शीतलता, तशी मधुरता, सौंदर्य, शोभा खुले,
 शालू नेसुनि पांढरा सुमधुर ज्योत्स्नाहि मोर्दे डुले;
 हर्षे निर्भर होउनी हळुहळू गाई चकोरीकुल,
 उन्मत्तासम तान उंच गगनीं फेकून दे बुलबुल ! २

धावोनी अति शांतकालिं सरिता ओढेहि सर्व स्थलीं -
 संगीतध्वनि विस्तरे, अनिलही त्यामाजि घाली भर.

१ जेथें भागीरथी सहस्र मुखांनीं आपला प्रियकर जो सागर त्यास मिळते,
 त्या वनाची शोभा. २ नद्यांच्या संगमानें शोभणाऱ्या ह्याचा संबंध स्थलाकडे.
 ३ भाग्यवंत येथें प्रयत असा दुसरा पाठ घेऊन ह्याचा अर्थ पवित्र असा
 केल्यासही होईल.

तारामंडल साथ देइ गगनीं, तेजस्तरंगोज्ज्वला
या आदर्शसमान सागरजलीं नाचे शशीची कला !

३

रेंदाळकर.

प्रभुघटना.

[पद चालः--' जाऊं कामाला. ']

अद्भुत ही रचना । प्रभो ! बहु विचित्र तव घटना ॥
घराचरांला चकित कारितसे विश्वाची रचना ॥ कारितसे० ॥
स्तब्ध होउनी सृष्टी कारिते निशिदिनिं तव भजना ॥ कारिते० ॥
वातप्रेरित वृक्षलतादिक डोलविती माना ॥ लता० ॥
उपजे भक्ती सर्वांना ॥ १ ॥

सुवंश सारे पवनपूर्ण ते घेति मधुर ताना ॥ पूर्ण ते० ॥
सरसावे हा पक्षिगणहि तव धन्यवाद--गाना ॥ गणहि० ॥
स्रोतनदादिक मंजुळ नादें भरती दिग्सदना ॥ नादें० ॥
उपजे भक्ती सकलांना ॥ २ ॥

वर्णन कारितां महाकर्वींची होते जड रसना ॥ खरोखर होते० ॥
आकाशींचा ज्योतिर्गण हा नित्य करी ध्याना ॥ गण हा० ॥
सुखकर वारे देति हुशारी करावया स्तवना ॥ हुशारी० ॥
कारितों मीहि पर्दीं नमना ॥ ३ ॥

हिरवा शालू नेसुनि सृष्टी दिपवी मनुजांना ॥ सृष्टी० ॥
किरणें ल्यावर पडुनि भासती अलंकार नाना ॥ भासती० ॥
भक्तिमहोत्सव काल रम्य हा वाटे सर्वांना ॥ रम्य० ॥
या हो ! सर्व करूं भजना ॥ ४ ॥

केशव विश्वनाथ फणसे.

प्रतिज्ञा !

श्लोक.

- आणोनी भरती सुमंगल महाप्रेमार्णवाते अहा !
वर्षाया जणुं लाविते सुखघना केव्हां तशी जी पहा
वृत्ता सांगुनि दुष्ट हाय ! रडवी ! संग्रामगोष्ठी करी !
शौर्यानें जणुं नाचवी रगडवी दंष्ट्राहि दुःखा हरी ! १
- हांसोनी रमणीहुनीहि कारिते जी रंजवाते मुदे !
केव्हां जी उपदेशही कारितसे कीं थक होणें बुधें !
स्थैर्या देउनि चित्त संस्कृत करी ! तेवीं मला घालवी !
पावित्र्योदक सिंचुनी विमलशा प्रेमांकुरा वाढवी ! २
- पुष्पें युक्त लताच जी जगतिं या मांगल्य गंधा भरी !
केव्हां क्रीडतसे जशी द्युतियुता ती चंचला अंबरीं !
भेदोनी रविमंडलावारि वरी उड्डाण केव्हां करी !
एकांतीं जनसंगर्मींहि विहरे कांतेपरी सुंदरी ! ३
- सौख्याच्या घटिका पहा फिरुनिया केव्हांहि दावीतसे
भावी चित्र तसेंचि चित्तफलकीं ही जाण रेखीतसे !
ऐसी ही ' कविता ' मदीय दयिता सोडूनि तीतें अतां
राहावें ह्यणुनी मला कथिसि तूं हें शक्य ना तत्त्वतां ! ४
- सर्वा जीवनदा प्रभा त्यजुनिया हा सूर्य राहे जरी
नक्षत्रेश सुरम्य तो प्रियतमा ज्योत्स्नावियोगा वरी !
अग्नी सोडुनियां शिखा वसतसे होऊनि तो शीतल
वायूही फिरणें त्यजुनि बसतो केव्हां तरी निश्चल ! ५
- ऐशा गोष्टि सुदुर्घटा घडुनिही येतील कीं एकदा
माझे या कवितेविना निमिषही वास्तव्य नोहे कदां !

काव्यरत्नावली.

विद्युत्पातहि होउं दे ! मम शिरीं आकाश हें कोसळो !
 होउं दे वसुधा दुभंग ! अथवा हा शैल कीं आदळो ! ६
 झंजावात सुटो ! शरीर जड हें जावो उडोनी तुटो !
 किंवा अंबुधिमाजि या विहरतां तारूं तसें तें फुटो !
 नाहीं कीं लवमात्र तें जल जिथें नेत्रांसि लावावया
 ऐशा घोर वनांत दैव ह्यणुनी लागेल राहावया ! ७
 होवो हें पारि चारुगात्रिकविताविश्लेषदुःखाप्रती
 साहाया न समर्थ मी क्षणभरीं ! होवो कशी ही गती !
 काळें आयु सरेल देह जड हा तत्वां मिळाला जरी
 आत्मा हा अविनाशि गात तिजला ही मत्प्रतिज्ञा खरी ! ८

— — — — — रामचंद्र विष्णू किणीकर.

कारंज्या प्रत.

अंजनीगीत.

[“ जेथें हिरवळ फार विलसते ” केशवसुत.]

रवि प्रकाशीं सुंदर दिससी;

आनंदानें बहु बागडसी;

प्रभात संध्या या समयासी;

चमकत तूं अससी. १

चंद्रकिरण तुज बहु शोभविति;

नानापरि ते तुजसह रमती;

उल्हासानें पानहि कारिती;

मधुतर सलिलाचें. २

तुषार तव त्या ताराकिरणीं—

शुभ्र भासती दुग्धाहूनी;

मंजुळ पवनाच्या लहरींनीं;
डोलसि मौजेनें.

३

सदा सुखानें विहार करिशी;
नसे काळजी कांहीं तुजसी;
निर्भय चित्तें भूवरि वससी;
दैव थोर ह्यणुनी.

४

विश्रांती तुज लवही नाहीं;
उद्योगीं रत संतत पाहीं;
आनंदानें अखिलां पाहीं--
उत्सुकता धरुनी.

५

तुषार तव ते, खालुनि वरती--
जणुं भेटाया गगना जाती;
पुनरपि खालीं परतुनि येती
मायावश ह्यणुनी.

६

जलविंदूंची मौक्तिकमाला--
करुनी, प्रेमें अर्पिसि भूला;
प्रसन्न होउनि देते तुजला--
जीवन तव जल तें.

७

प्रतिक्षणीं तूं जारि पालटसी,
सदा सारिखा प्रशांत दिससी
सौंदर्याचा निधीच गमसी;
विलोकितां तुजला.

८

वेदादेश.

श्लोक.

मातेसि आणि जनकाप्रति देव मान
त्या सद्गुरुसि अतिथीसहि जीव मान
आहेस तोंवारी नको करुं गर्ह्य कर्म
निष्काम कर्मिं रम; सोडुं नको स्वधर्म

१

स्वाध्यायिं तत्प्रवचनीं रत हो निकाम
सोडुं नकोस कधिही सुखसत्यवर्त्म
केव्हांहि देव-पितृकार्यिं चुकूं नकोस
भूल्यार्थिं यत्न कर होउं नको दुराश

२

श्रद्धालु भीलुक सुलजित होउनीया
दे दान पात्रिं गुरुतें धन आणुनीया
होई सदार नच संततितंतु तोडीं
सद्विप्र-गौरव करुनि यशास जोडीं

३

संदिग्ध होशिल जधीं निजकर्मवृत्तीं
जे धर्म, काम, गतलोभ, विमर्शवृत्ती
अक्रूर वर्तन जसे द्विज वागतील
तूं त्याप्रती प्रगुण वाग धरुनि धीर

४

धूर्जटी.

चिता.

पद.

गातात तारे, डुलतात वारे, चिता एकली नाचते फुरफुरे !

घनें लुप्त तारा, श्रमे स्तब्ध वारा परी शकपालीं कडे रक्तधारा ! १

चढे तार चित्तीं, स्फुरे प्रेमतंत्री, तारासुराला स्वर लावियेला
 तृप्ती परी ना, नर्भीं उंच राहे, चिरसंगमाला कवि हो ! भुकेला ! २
 इंदुकररज्जुला, उंच जाण्या धरी, चिता खेंचिते या मना भूतला
 तुटे तार चित्तीं, बने मूक तंत्री, जगाला विटे तारका प्रेमला ! ३
 तारकानर्तना, प्रेमसंमेलना, मुग्धसुखसेवना निपजली वासना
 विफळ पारि कामना, ठरुनि वच जल्पना, चिता बांधिते वन्हिपाशीं मना !
 कल्पनासृष्टिचीं मूर्त प्रतिमा दिसे जीव पारि हा फसे, दूर नेली
 मूर्तता नष्टली, स्मृति हृदि ठेविली, काव्यसुम प्रसवली, अमर जनिं जाहली
 जी हृदीं कवळली कल्पनेची कळी, रूढि घेई वळी मातली स्वैरिणी
 धूम्रचक्रावरी, जीव स्वारी करी, झांप टाकीं चिता क्रूर ती वाधिणी ६
 प्रेमवस्तूविना, जन्म झाला सुना, आग भडके मनीं, बाह्य वाटे फिकी
 दुःखि जीवामुळें विश्व शोकीं बुडे मुदें नाचते राक्षसी नर्तकी ! ७
 स्फुंदतो, किंचळे, गिरिदज्या भटकतो, प्रियवियोगें पिसा वायु झाला
 पुसुनि दंव आंसवें, तारकाक्रंदनीं, पदर नव धरणिचा चिंब झाला ८

गावोत तारे, मंद वा क्षुब्ध वारे, दे हुंदके, वा ! मृत विश्व सारें
 क्षिती कोठुनी, निष्ठुरा नाचरी ही, चिता आपली सारखी फुरफुरे ! ९

श्रीधर.

प्रेमावाचुनि सर्व घटे.

पट.

प्रेमावाचुनि सर्व घटे
 संसाराची तार तुटे
 आशेचें मधुगान सरे
 गानांतिल तो हर्ष नुरे

काव्यरत्नावली.

चुंबन--कालीं
शीघ्र कपोलीं
लाली आली
चित्र न ऐसें जरी वठे
संसाराची तार तुटे.

विरहाचा संपे काल
प्रेमाचा ये दुष्काल
फेनाला ये पूर बहू
' दगडापेक्षां वीट मऊ '
हें विलोकितां
तेंही बघतां
नसेचि समता
संसाराचा कलश फुटे
प्रेमावांचुनी सर्व घटे

कृष्णानुज कालेकर.

सुभाषित.

श्लोक.

स्वार्थाला त्यजुनी परार्थ झटती ते सर्व सर्वोत्तम;
स्वार्था साधुनियां परार्थ झटती ते सर्वही मध्यम;
स्वार्थासाठीं झुगारिती परहिता ते नीच रात्रिचर;
जे वांया परसौख्यनाश करिती ते कोण मानूं नर ?

विश्वनाथ नारायण रेडे.

भिषग्विलास.

आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू होऊन ११ वर्षे पुरीं झाळीं. ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचें निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणां आगाऊ. टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास' - सोलापुर

श्वासरिपु.

दापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उवर, अरुचि,
निद्रानाश, मलावरोध, अपचने वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
येतो. १ बा. ४१२ आ. ट. ४ आ.

एजंट-गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

अनुक्रमणिका.

जुलै १९१६

पद्यसंख्या

पृष्ठे

१०१ त्रापी नदी. (प्रसंग चवथा)

१४३

१२ वेदांतील काव्य.

१६१

७ कल्पनेच्या चुका ।

१६५

२ निशिगंधाची फुले.

१६७

७ वीर राम.

१६८

१३०

जन्माची भाकर मिळवा !

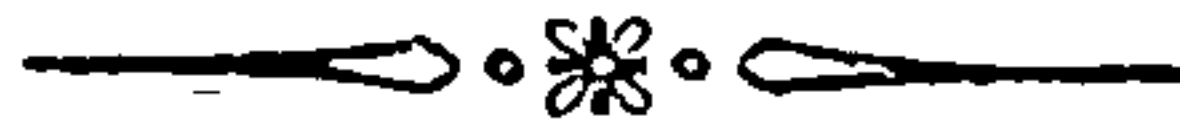
जन्माचे कल्याण करून घ्या ! !

धंदे शिक्षक.

हणजेच इंडस्ट्रियल इंस्ट्रक्टर यांत श्रीमंतापासून गरिबापर्यंत नित्य व्यवहारांत लागणारे अनेक सर्वोपयोगी जिन्नस घरच्या घरी तयार करून अल्प श्रमांत व थोड्या भांडवलांत ५-१० रुपये रोज प्राप्ति करून घेता येण्याजोगी मराठीत आजपर्यंत प्रसिद्ध न झालेली कला-हुन्नरांची गुप्त व खरी माहिती देणारा धंदे-शिक्षक आजच मागवून पैसा मिळवा ! उद्योगी व्हा ! ! किंमत ४८ व्ही. पी ४१० खास यादी कुकट.

ज्ञानमित्रकर्ते, शनवार पेठ; पुणे--सिटां

काव्यरत्नावली.

अंक ७ वा.

तापी नदी.

प्रसंग चवथा.

वसंतराकारजनी.

ह्याचा प्रारंभ वसंत ऋतूतील चांदण्या रात्रीच्या वर्णनापासून केला असून ह्यांत बऱ्हाणपूर शहराचें, तापी, पयोष्णी (पूर्णा) ह्या नद्यांच्या संगमांचें, आणि श्रीक्षेत्र चांगदेव ह्यांचें वर्णन दिलें आहे.

श्लोक.

आनंद दे विमल पूर्ण शशिप्रकाश—
 चित्तास, तेवि तव रम्य तटप्रदेश .
 ती स्वच्छ शांत रजनी रजनीकरांच्या—
 योगे^१ गमे प्रमुदिता प्रमदा पतीच्या १
 तो हालवी उदक मंदसरत्प्रवाह
 दे मोद मोदकर शीतल गंधवाह
 तीं सैकते^६ जलहि घाट तुझ्या तटाचे
 वाटे अहा ! निलये तें सुख कौतुकाचें २

१ चंद्राच्या. २ संयोगानें. ३ स्त्री. ४ मंद वाऱ्याची झुलुक. ५

आनंद देणारा व सुगंध वाहून नेणारा शीतल वायु. ६ वाळवंटें.

७ स्थान. [घर]

काव्यरत्नावली.

घेऊन संघ निजसंगति तारकांचा
 हा पातला पति तुझ्या सदनीं निशेचा
 हें स्वर्णदीसहित रम्य तुझ्या जलांत
 शोभे पहा गगन भव्य विशाल शांत
 आकाश, तेज, पवनोदक, भूतधात्री
 एकत्र येथ अपुल्या मिळवून पात्रीं
 वाटे प्रदर्शन तुवा मज मांडलें कीं
 अन्यत्र दुर्लभ जयासम भूमिलोकीं
 तें विव चंचल जलीं शशिचें वचून
 येतीं कितीं जलचरें जवळीं, पळून—
 जातीं त्वरें भिउनि दूर तया प्रभेनें
 साल्हाद तीं विहरतीं किति कौतुकानें
 उद्यान रम्य, तरु सुंदर, सुंदरा त्या—
 झाल्या लता कुंसुमिता बहु तोप देल्या
 तैसें दिसे नगर दुर्गहि जो समोर
 पाहून मोद सुख विस्मय होय थोर
 हा थोर दुर्ग तारि कोठुनि येथ आला
 हीं मंदिरें सुखद सुंदर चंद्रशाला
 वाडे प्रचंड नर्गभव्यधनाढ्यहर्म्यें
 तैशीं सुरम्य सदनें नृपराजकाम्यें

१ रात्रीचा पति (चंद्र) २ आकाश गंगेसुद्धां. (संबंध गगनाकडे)
 ३ पात्रांत. ४ मृत्युलोकांत. ५ पुष्पिता. (फुललेल्या) ६ पर्वताकार
 दिसणारे वाडे व धनांनीं भरलेलीं व्यापाराचीं घरे. ७ राजे लोकांनीं ही
 त्यांची इच्छा धरावी असे.

चिंती मनीं नगर सुंदर कोणतें हें
जे दृक्पथा दुरुनि तोषद होत आहे
कोणी ? कधीं ? वसविलें नृप येथ कोण ?
सांगून कोण ? मम काम करील पूर्ण.
सोत्कंठ चित्त मम त्यांत गढून गेलें
शोभावलोकनसुखीं रममाण झालें
कानीं ध्वनी मधुर एक तशांत आला
ओढोनि नेइ तिकडे मम दड्मनाला
तो पाहिली भरजरी दुकुंला कसून
जी उत्तरीय पट घेइ शिरावरून
ये मंद मंद पद टाकित कामिनी ते
दे तोष दर्शन जिचे बहु मन्मनातें
ती हंसचारुगमना तुझिया तटाला
येवोनिया कारि, कैरीं अभिवंदनाला
सारी मुखाऽवरण-सुंदर-उत्तरीया
प्रेमें तुझा प्रयत्-दर्शन-लाभ घ्याया
चंद्रानना सुंदति नूतन कंजनेत्रां
बिंबार्धरा भगवती मृदु चारुगात्रा

८

९

१०

११

१ इच्छा. २ ती शोभा पहाण्याच्या सुखांत. ३ माझी दृष्टि आणि
मन ह्यांना. ४ भरजरी रेशमी वस्त्र (पितांबर नेसून) ५ जिनें मस्तका-
वरून उत्तरीय वसन घेतलें आहे. (मुख झांकून घेतलें आहे) ६
हंसगामिनी. ७ हातांनीं. ८ बुरखा. ९ तुझ्या पवित्र दर्शनाचा लाभ.
१० सुंदर आहे दंतपंक्ति जिची. ११ नव्या कमलाप्रमाणें जिचे डोळे
आहेत ती, १२ पिकलेल्या तोंडवळ्याप्रमाणें जिचे ओठ आहेत ती.

जी भव्य सुंदर सुधाकरकांतिमूर्ति
दे मोद कौतुक मना सुमनोहरा ती

१२

ही कोण ? रम्यवनिता वनदेवता कीं ?
दिव्यांगना ल्यजुनि ये दिवै मर्त्यलोकीं
किंवा जलामधुनि ही फाणिराजवाळा—
आली, कळे न मजला तव दर्शनाला

१३

किंवा करीं धरुनि ह्या वैरवर्णिनीतें
हा इंदु सुंदर--पयोनिधि--कैन्यकेतें
त्वद्वृत्त सर्व कथितां, मुदिता जहाली
ती, दर्शनास तव काय ह्यणून आली

१४

तों गर्जतात गगनीं जणु काय अंदू
होई जलामधुनि तेवि गभीर नाद
ल्यांतून शब्द पुढचे श्रवणांत आले
तेणें अतीव मम सद्गद चित्त झालें

१५

ये ! ये ! अशी जवळ ये ! लडिवाळ--वाळे !
ये ! भेटलीस तनये ! मज दीर्घ^१ काळें
आहेस कीं कुशल ? वृत्तहि सांग सर्व
संकोच लाज भय सोडुनि अन्यभाव

१६

ऐकून ती मधुर मंगल मंजु वाणी
जें बोलली विमलसद्गुणरूपखाणी

१ चंद्राच्या तेजाची मूर्तिच अशी. २ स्वर्ग लोक. ३ नागकन्या.

४ सुंदरीला. ५ आपली बहीण लक्ष्मी तिला. ६ तुझी (तापी नदीविषयीं).

७ मेघ. ८ कानांत. ९ फारच. १० फारा दिवसांनीं. ११ संकोच भीति

लाज, परकेपणा टाकून.

तें श्राव्यकाव्यरससाधन मन्मनाला--
वाटे, गमो प्रियमनोहर सज्जनांला

१७

बऱ्हाणपूर.

स्त्रिस्ती शकाचीं शतके जहालीं--
चौदा, तदा गोष्ट घडून आली
ईशप्रसादे नृपैराजहस्तीं

‘ संस्थापना-येथ मदीय होती ’

१८

ह्या खानदेशीं पहिला जहाला
नाशीरखानाभिध भूप त्याला
हें श्रेय मत्पालन-वर्धनाचें-

आहे, असो भद्र तथा नृपाचें

१९

त्वां दीधले जन्म मला पवित्रे !

त्या पाळिलें तुर्कनृपें-सुपात्रें

माया, दया, प्रेम, कृपा नृपाल

लावी करी दे सुख तो सुशील

२०

देऊन तूं जीवनें जीवनातें

कन्येस ह्या रक्षिलेस माते !

-
- १ ऐकण्यास योग्य. २ रस हा जो काव्याचा मुख्य गुण त्याचें साधन.
३ मला वाटतें तसेच सज्जनांस प्रिय वाटो. ४ इसवी सनाचीं १४००
वर्षे झालीं तेव्हां. ५ राजश्रेष्ठांच्या हातानें माझी (ह्या नगरीची) येथें
स्थापना झाली. ६ नाशीरखान नांवाचा बादशाह. ७ माझ्या रक्षणाचें व
वृद्धीचें. ८ त्याचें, बादशहाचें कल्याण असो. ९ फारच योग्य अशा त्या
तुर्क बादशहानें. १० माया लावी, दया प्रेम कृपा करी. ११ सुस्वभाव.
१२ पाणी हेंच मुख्य जीवन तें.

तैसेंच त्या वाढविलें प्रियानें विद्या--कला--सद्गुण--पूर्ण--दानें	२१
रम्या कला गायनवादनादि आली मला सत्वर त्यांत सिद्धि माझे करी सुस्वर मंजुगान मोहून चित्ता सकलां प्रसन्न	२२
निर्मूनिया सुंदर मीं दुकूलें ह्या आर्यभूमीस विभूषवीलें तैसेंच पोलंद इराण देशीं देशांतरीं नैक दुज्या प्रदेशीं--	२३
भूपाल संपन्न धनाढ्य थोर विद्वान् महापंडित शूर वीर ज्या कामिनी सुंदर चारुशीला सर्वास त्या तुष्ट करावयाला	२४
मी पाठवी ह्या सदुपायनाते निर्मूनिया सुंदर अंबेरांतें सन्मानिती ते मज सान थोर झाली अशी कीर्ति जर्गी अपार	२५
सैद्बुद्धि कल्याणपथास लावी नीती सदाचार सुखास देई	

१ विद्या कला आणि सद्गुण यांचें दान करून. [शिकवून] २ रेशमी वस्त्रें ३ ह्या वस्त्रांचे उत्तम नजराणे. ४ वस्त्रांते. ५ चांगली बुद्धि कल्याणाच्या मार्गाला लावते; नीति आणि सदाचार ह्यांपासून सुख, सतत प्रयत्नानें धन, ज्ञान आणि उद्योग ह्यांपासून वैभव आणि कीर्ति वाढते.

नित्य प्रयत्ने धनसिद्धि जोडे
 ज्ञानोधर्मे वैभव कीर्ति वाडे
 पुण्यप्रतापी नृपधीर वीर
 तो वाढवी मन्महिमा अपार
 हा दुर्ग त्या सद्गुणराजराजे--
 बांधीयला, जो अञ्जुनी विराजे
 ते राजवाडे धनपूर्ण हर्म्ये
 दिव्ये तशीं तीं सदनें सुरम्ये
 प्रासाद ईशस्तवनालये तीं
 कित्येक तेव्हां तरि येथ होतीं
 आनंद--शांती--सुख--वैभवांत
 धमार्थ कामार्जन--साधनांत
 होती तदा काळ सुखें क्रमोनी
 ही सर्व मान्या नृप राजधानी
 वर्षे अशीं दोन शतें सुखांत
 गेलीं सुहृत्सज्जन--संगतींत
 नांदे महानंद सदा पुरांत
 ख्याती जहाली सगळ्या जगांत
 ऐकून दिल्लीपति--भूपतीनें
 प्रेमें वरीले गुण सागरानें--

२६

२७

२८

२९

३०

१ हा पुढें दिसत आहे तो किल्ला--त्या पुण्य प्रतापी नाशिरखानानें
 बांधला. २ धर्म, अर्थ, काम हे पुरुषार्थ संपादन करण्याच्या साधनांत.
 ३ राजनगरी. ४ दोनशें वर्षे. ५ दिल्लीपती अकबर बादशहानें.

माते, असा सत्पतिलाभ झाला
तत्संगती काळ सुखांत गेला

३१

संग्रामशूरें--नृपराजयानें
त्या राजकार्यां कुशल--प्रवीणें
दिल्लीपतीनें निज वैभवानें
प्रेमें मला वागविलें नयानें

३२

झाला पुरा ह्या न पुरा नृपाल
तत्तुल्य सद्धर्म--विवेक--शील
तो आर्यभूचा नृप सार्वभौम
संतोषवी दे सकलांस शर्म

३३

सर्वावरी प्रेम समान माया
ज्ञातीस साऱ्या सम सौख्य द्याया
यत्ना करी तोच पिता प्रजेला
वाटे महाकाळ अहा ! खळाळा

३४

सन्मान, सत्ता, पुरुषार्थ, कीर्ति
संपादुनी दिव्य सुखात्मशांती
तो पावला मत्पति दिव्य लोक
झाले पुढें भूपति येथ नैकं

३५

जलधिवलययुक्ता एक भू, भूपती ते
अगणितं, निजपुण्यें भोगिती ह्या महीते

-
- १ उत्तम पतीचा लाभ. २ राजकारणांत चतुर व निष्णांत ल्यानें.
३ दिल्लीपती अकबर बादशहानें. ४ पूर्वी ह्याच्या मार्गे. ५ ह्या नगराला.
६ सुख ७ सर्व जातीच्या लोकांना. ८ दुष्ट लोकांना. ९ अकबर बादशाह.
१० अनेक. ११ समुद्रवल्यांकित. १२ एक पृथ्वी.

नृपति बहुत तैसे जाहले आजवेरी	
सुखविति मज आतां अंगलभौमाधिकारी	३६
अनुपम सुख मी ह्या मानुनी स्वास्थितींत	
स्मरुनि मनि परेशा काल होते क्रमीत	
विपरित परि झालें दैव तें धांव घेई	
वदवत मज नाहीं काय सांगूं अगाई !	३७
धड धड कारि भारी जीवें-जीवीं न राही	
अवयव जड होती भ्रंश बुद्धीस होई	
थर थर तनु कांपे नेत्रवारी वहाते	
हृदय भरुनि येतें चित्त शोकीं बुडे तें	३८
स्मृतिहि मज तेंयाची भीषणा मूर्ति दावी	
बघुनि मिटति डोळे, अंधता थोर येई	
स्तिमित निमिष होतें, लोलैही बावरे तें	
स्थिर नच लव राही चित्त, उद्विग्न होतें	३९
सुविमल-धँवलारें मंदिरें इंदिरेचीं	
चमकति शिखरें तीं अंबरीं तुंगं ज्यांचीं	
जणु मणिकनकाचे कोशं यक्षेश्वरांचे	
सकल मम अहा रे ! प्राण दैवा ! पुरीचे	४०
होतीं महार्ह-वसनें भरलीं जिच्यैत	
भूषा अनर्घ्य मणिमंडित मुक्तयुक्त	

१ आजपर्यंत. २ जीवांत जीव रहात नाहीं. ३ अश्रुजल. ४ त्या प्रसंगाची. ५ चंचल. ६ बावरल्यासारखें होतें ह्याचा संबंध चित्ताकडे. ७ चुनेगची घरे. ८ लक्ष्मीची मंदिरेंच काय अशी. ९ उंच. १० खजिनें. ११ कुबेराचे. १२ बहुमोल वस्त्रें. १३ ज्या बाजार पेठेंत १४ अलंकार.

ती रौप्य-हेम-मणिच्या ऋय विक्रयाची

‘ बाजारपेठ ’ सुधनाढ्य जवाहिराची

४१

कोठून तेथ पडला न कळे हुताश

ती पेटला न कळला तरिही जनांस

झाला समीरण तशांत त्या सहाय

सांगूं अनर्थ मग तेथिल काय ! काय !

४२

ज्वालामुखांतुनि अकस्मिक दौववन्ही

बेढी निघून मृगपक्षिकुलास रानीं

जाळी लता कुसुमिता तरु सान थोर

झाला भयंकर तसाच अनर्थ घोर

४३

ज्वाला प्रचंड निघती सदनांमधून

गेलें तसें नगर सर्व धुरें भरून

ते थोर लोळ तुटुनी ज्वलितानेलाचे

जाळून भस्म कारती दुसऱ्या घरांचें

४४

विद्युलता कडकडे ध्वनि तेवि होती

ज्वाला अनेक गगनांत धडाडताती

वाहे जवें पवनही जन भीत झाले

आर्तस्वरें पुर समग्र भरून गेलें

४५

धांवा अहो ! अनल हा शमवा, अह्माला,--

काढा, पहा जवळ ही इकडून आला

हा काळ हाय ! करुं काय उपाय देवा !

या वांचवा सदय हो ! तरि जीवें धांवा !

४६

१-रूपे सोने रत्ने ह्यांच्या देव घेवीची. २ ज्वालामुखी पर्वतांतून.

३ दावाणी. ४ पेटलेल्या अग्नीचे. ५ प्राण.

काव्यरत्नावली.

हा अंबे ! हा जनक ! हा प्रिय बंधिवांनो !
सन्मित्र हो ! सुहृद हो ! मम लाडल्यांनो !
दैवा ! कसा प्रबल साधियलास दाषा
बा ! धांव ! धांव ! करुणाघन देवदेवा !

तूं धांव ! धांव ! जननी ! पुरदेवते ! गे !
गे ! धांव पुण्यसरिते ! जल देइं वेगें
क्षोभूं नको सकल पावक पावका रे !
बा ! दीनवत्सल दयाघन संकटाऽरे !

सर्वस्व दग्ध बघुनी पडतात कोणी
आक्रोश थोर करिती हृदया पिटोनी
होती हताश, पडण्या ज्वलितानलांत--
जातीं, तया धरुनि तज्जन वारितात,

गेलीं जळून बहु तीं धनपूर्ण हर्म्ये
वाडे कितीक सदनें मम देवकाम्ये
चिन्हेंच जीं स्थिर पुरातन वैभवाचीं
होती मनोहर रमा सुषमा पुराची

व्हावा नभांतुनि भयंकर वज्रपात
केला तसाच अनलें जनवित्तघात
माझ्या पडून नगरीं अवचीत घाला
झाला क्षणांत जननी ! सगळा उन्हाळा

१ आई, बाबा इत्यादि. २ हे माते ! नगरदेवते. ३ सर्वांना पवित्र
करणान्या ! हे अग्नी. ४ पेटलेल्या अग्नींत. ५ देवांनींही ज्याची इच्छा
करावी अशीं.

सांगे बऱ्हाणपुरदेवि अशा कथेते
 दुःखाग्निदग्धहृदया नमुनी नदीतें
 स्तंब्धाचला सुनयना नयनांबु ढाळी
 दुःग्नी नदीहि गमली क्षणमात्र झाली

५२

तापीपयोष्णीसंगम.

श्रीक्षेत्र चांगदेव.

श्लोक.

परिसुनी इतिहास असा मला । तुजहि खेद नदी ! बहु वाटला
 परि विवेकचि त्या सदुपाय हा । करुनि शांत मनीं दृढ तो रहा ५३
 कवण ? सांग असा जगतांत या । अदय काळ जया नच ने लया !
 सुचिर सुस्थिति वैभव भोगितो । असुख दैन्य कदा नच पावतो ५४
 स्वजन हे धन भूतिहि वैभव । क्षणिक, नश्वर जीवित हा भव
 सकल दुःखद जाण असे जनीं । सुख खरें जगदीश्वरकीर्तनीं ५५
 वितथ ह्या सुखसाधन कल्पना । फुकट आत्ममनोरथ कामना
 विफलै युक्ति अहंकृति वलगना । स्वबलबुद्धिपराक्रमगर्जना ५६
 ' बलवती जगतीं भवितव्यता ' । करिल कोण विभूविण अन्यथा
 सतत चिंतिलिया करुणाघन । करिल तो निज दुःख निवारण ५७
 त्यज विषाद, हिला प्रिय भाषणीं । निववि शांतपणें हित बोधुनी
 फिरुनि वाट तुझी बहु पाहुनी— । थकालि, उष्णजळा चल त्या वनीं ५८
 गिरि दरींतुनि जाउन काननीं । भटकली, श्रमली नगनंदिनी
 जनपदीं फिरली बहु, लागला । नच तुझा परि शोध कुठें तिला ५९

१ बऱ्हाणपूर नगराची देवता. २ दुःखानें स्तब्ध व अचल. ३ चिरकाल. ४ संपति ऐश्वर्य आणि वैभव. ५ खोड्या. ६ प्रबल. ७ पयोष्णी (पूर्णा) ही दोन्ही एकाच नदीचीं नांवे आहेत.

क्रमुनि धोर विदंर्भहि देश ती । तुजसि ये मिळण्या सरिता सती	
किति तुझ्या विरहे कृश जाहली । विकल खिन्नमना अति शीणली	६०
वसुनि कालिय तो यमुनाहर्दी । जल तिचें विषवत्स्वविषे कुंधी-	
कारि, तसेच 'हिचें बघ जाहलें । मलिन नागविषे पथि दूषिलें	६१
घडतसे सहवास जडा जसा । गुणहि तत्प्रकृतींत शिरे तसा	
गुण तशी घडते सदसत्कृती । सुकृति तोषद, तापद दुष्कृती.	६२
विषतरंगसमूह जलावरी । उठति तापद ते बहुतापरी	
कुजनसंगतिचा परिणाम हा । असुख--कष्टद हो सुजना महा	६३
चिर वियोगयुता तनया जशी । बघुनिया जननी, हरिखे तशी	
दुरुनि 'पूर्णजला' बघुनी तुला । गहिवरे, नच धीर निघे तिला	६४
प्रमुदिता त्यजुनी निज गौरवा । करुनि हर्षभरें मधुरा रवा	
पवनलोलगती जरि धांवली । हुंत, विलंबित' ती तुज भासली	६५
ह्यणुनि होउनि किंचित तूं पुढें । वळसि काय नदी भगिनीकडे	
बघुनि ती तव उत्सुकता दया । सरसरे उंपगूहन द्यावया	६६
कर तिचा प्रणयें करि घेतला । मृदुल वीचिकरें कुरवाळिला	
पवन शीत सुगंधित घालुनी । सुखविलेस तिला स्वसुधेक्षणीं	६७
धरुनि हस्त असा पथ चालतां । परिसतां मुदिता गुज बोलतां	

१ वन्हाड प्रांत. २ कालिय नामा सर्प. ३ यमुनेच्या डोहांत. ४ दुष्ट बुद्धीचा तो कालिया आपल्या विषानें यमुनेचें पाणी विषाप्रमाणें करून टाकी. ५ पयोष्णीचें. ६ कोठें कोठें तिच्यांत होत असलेल्या बचनागानें तीचें पाणी दूषित असतें. ७ ज्या जड शारिराला [जलाला, पाण्याला]. डलयोः सावर्ण्यात्. ८ पाण्यावर बचनागाचे तरंग उठतात. ९ पूर्णानदी. १० त्वरेनें. ११ सावकाश मंद. १२ आलिंगन. १३ लाटारूप हातानें. १४ प्रेमामृत दृष्टीनें.

विसरली शिरली न तुझ्या जळीं । झरि तिची ^१ विलसे तैव वेगळी	६८
मलिन पांडुर वर्ण तिचें ^२ जळ । रुचिर नील दिसे तैव निर्मळ	
प्रवह तो युगपत्सुमनोहर । नयनचित्त--सुर्धाकर सुंदर	६९
धरुनि किंचित मंद नदी । गती । पथ जरा क्रमुनी तिज संगती	
सुखविलेस तिला कवटाळुनी । प्रवह घेउनिया निज जीवनीं	७०
विपुल सोज्ज्वल--निर्मल जीवन । तरुमृगाद्विजशोभित तें वन	
बघुनि पूत--मनोहर-सैकतें । मज तपोवन सुंदर भासतें	७१
उपैवनाहुनि हें वन दृक्पथा । सुखवि, अद्भुत त्याहुनि तत्कथा	
निववि जी भवताप निजे गुणें । अघभय श्रवणेंचि लयास ने	७२
विमल संगम हा हृदयंगम । बघुनि जँहुसुता--यमुनेसम	
वसुनि येथ पवित्र तटावरी । सुचिर चांग सुरार्य तपा करी	७३
सुतप सिद्ध जितेंद्रिय शोभला । षडारि संघ जयें निज जिंकिला	
निगम शास्त्रकला सकला जया । असति सिद्धि वंशा हँठयोगिया	७४
चुकवुनी मरणाऽसुखभीतिते । तनु चतुर्दशमर्त्यशरच्छतें	
निजबलें धरिलीस तपोधना । । करुनि आश्रितदीन--जनाऽवना	७५
धनिक, पंडित, साधु, बली, गुणी । न करि जो उपकार दया जनीं	
स्वहित ही नुमजे, मज तो नको । कृपण दांभिकें शीर्षमणी नको	७६
कृपण भूमिगतास्वधनावरी । मरुनि होउनि सर्प फणा करी	

१ पूर्णा नदीची. २ तुझी (तापी नदीची) ३ संयुक्त प्रवाह. ४

ढोळे, मन याना आनंद देणारा चंद्रच [प्रवाह] ५ बागेपेक्षां. ६ प्राचीन

इतिहास. ७ गंगा आणि यमुना ह्यांच्या संगमासारखा. ८ चांगदेव श्रेष्ठ.

९ स्वाधीन. १० हटयोगी. ११ मरणदुःखाचें भय. १२ मृत्यु लोकचीं

चौदाशे वर्षे एकाच शरिरानें जीवंत राहणें. १३ आश्रितांचें व दीनांचें

रक्षण. १४ दांभिक शिरोमणी.

अधम रक्षक तक्षक जाहला । करुनि दुष्कृति दुर्गति पावला	७७
कु--गति शास्त्रकलाविदपांडिता । वदति, छात्रगणा नच बोधिता	
द्विजसमंधपुढें बघ होउनी । अधम ते फिरती विजनीं वनीं	७८
जरि तुवां स्वसुखांतचि मानिलें । सुख अपार तरी जनते दिलें	
मति तुझी त्रिजगद्वितकारिणी । कृति तशी सुजनाचिरहर्षिणी	७९
सुभग मान्य दुजा मुनि चांगया ! । सम तुह्या जगती नृपयोगिया !	
न दिसला श्रवणींहि न ऐकिला । कलियुगीं नच भूवरि जाहला	८०
पदयुगे तव पावन हें स्थल । प्रयत संगम-पुण्यनदीजल	
सकल वंद्य, तयांस महाशया ! । मम नमस्कृति ही तुज योगिया !	८१
करुनि मंद्र-रवे प्रणवध्वनी । वदुनि नाम मुखें तव, जीवनीं--	
कारिति सज्जन मज्जन, शुद्धता । पवति चित्तशरीरपवित्रता	८२
श्रवण-मंगल-मंजुल-गायनीं । रमति हे जन ईश्वरकीर्तनीं	
कारिति होम जपाध्ययना, कुणी । रत मुनीश्वरदर्शनपूजनीं	८३
सुरभिपंकज गंधवहाऽनिलें । भ्रमर पद्मसरावारी आणिले	
जन पहा मुनिराज-महायशें । मुदित चित्त इथें मिळती तसे	८४
शुभद संतपदा अभिवंदन । कारिति पूजन घेउनि दर्शन	
सकल हर्षभरें गुण वर्णित्ती । जन मुखें मुनिनामचि गर्जती	८५
जय महाशय ! चांगसुरा ! वरा ! । निजजनार्तिहरा ! अभयंकरा !	
सकरुणा ! शरणागतरक्षणा ! । तुज नमो सगुणा ! गुणपावना !	८६

१ एक जातीचा सर्प. २ शिष्य वर्गाला न शिकविता गुप्त ठेवणाराला.
 ३ ब्रह्मसमंध. ४ आत्मसुखांत स्वतः सुख मानिलें तरी पुष्कळांना सुख दिलें.
 ५ राजयोग्या - चांगदेवा. ६ उच्च स्वरानें ओंकारोच्चार करून. ७ तुझे
 तुझे [तापी नदीचें नांव घेऊन.] ८ चांगदेवाच्या दर्शन पूजनीं मम. ९
 व्यांत पुष्कळ कमलें आहेत, तें सरोवर. १० चांगदेवाच्या यश कीर्ति श्रवणानें.

मन निमग्न सुखीं मम होउनी । नच निघे तवही जल तेथुनी	
त्यजुनि हें स्थल मंगल जावया । मुदित चित्त तपोधन योगिया	८७
अनिल चित्तहि तें अवरोधुनी । जणु मुनिव्रत घेउनि ^३ योगिनी !	
अचल शांतपणें तव बैसली । झारि, समाधिसुखीं मज भासली	८८
उदक दूरवर स्थिर राहिलें । जणु म्हासर सुंदर शोभलें	
सुखविसी जननेत्र मनोरमे ! । परि महाभय खेद मला गमे	८९
जनपदा तुजपासुनि ह्या सदा । सकल धान्यधनादिक संपदा	
सुखसमृद्धि नदी ! बहु जोडती । जन-पशु-द्विज उन्नति पावती	९०
कवण ? अन्य दयाघन ह्या जना । सुखद होइल ? देउनि जीवनीं	
कारिल ? कोण कृपानिधि पावन । घडवुनी निज संस्तुत दर्शन	९१
निजसुखा निजधर्मचि साधन । शुभद मंगल हो हितभाजन	
समज-तो परधर्म भयप्रद । जरि तुला गमला वर सौख्यद	९२
निजशिरीं सुकपर्दि महेश्वरें । सुरनदी धरिली गिरिजावरें	
विहरली वसली सुख पावली । परि न तेथ चिरस्थिर राहिली	९३
निघुनि तेथुनि ती द्रुत धांवली । हिमनगेंद्रशिरावरि पातली	
क्रमुनि तो गिरिदेश-महावनें । सुखवि तप्तजना निज जीवनें	९४
करि असा सुविचार मनीं नदी ! । जनहितव्रत घे सदये ! सुधी	
धरुनि हा पथ ये ! जननीं ! पुढें । जनपदासहि दे मज एवढें	९५
पवन हालवि मंदगती जला । प्रवह सुस्मितसां मज भासला	
मधुर वीचिरवें जल चाललें । फल कृतस्तुतिचें मज वाटलें	९६

१ श्रीचांगदेव योगी त्यांस. २ वायु (प्राण) ३ जिला योग साध्य झाला आहे ती. ४ मोठें सरोवर. ५ पक्षी. ६ पाणी. ७ पवित्र दर्शन. ८ उत्तम जटाजूटांत (बसविलें) ९ हिमालयाच्या शिखरावर. १० हसत मुख प्रसन्न असा. ११ आपण केलेल्या स्तुतीचे.

प्रथम वेग मग ध्वनि वाढला । तव महौघ पुढें सरसावला
 खडक धोर अभंगहि फोडिले । उपल दूर जवें भिरकाविले ९७
 पथ तयांतुनि काढुनि आपुला । प्रवह धांवत गर्जत चालला
 अनिललोलतरें विमलें जलें । किति तरी द्रुत हें स्थल दाविलें ९८
 सरल वृत्तदढोन्नत खांब ते । ध्वज कमान किति वघ शोभते
 दुरुनि भव्य तुझा गमला मला । जणु महोत्सव मंडप घातला ९९
 चकविलें नयनीं परि ह्या मला । अहह ! सेतुचें मंडप भासला
 वघ जिथें बहु बाष्परथावळी । जवळ ती दिसतेहि भुसावळी १००

धरून जन हा करीं गिरिशिरीं वनीं कंदरीं
 प्रपात कटकीं नदी ! प्रयतसंगमीं ह्या पुरीं
 प्रसाद ममता कृपा करुनि फार सांभाळिला
 'प्रसंग चवथा' तुला नमुनि सज्जना अर्पिला १०१

— — — — — केशव नारायण वैद्य.

वेदांतील काव्य.

(ऋक्संहिता—अष्टक १ अध्याय ४ सूक्त ५० वें.)

ऋचा १ ली.

उदुत्यं जातवेदसं देवं वहंति केतवः

दृशे विश्वाय सूर्यम्

श्लोक.

अहा ! उदय पावुनी तळपतो कसा सूर्य हा ?

समस्तसदसक्रियांविषयिं एक साक्षी पहा !

१ मोठा प्रवाह. २ दगड. ३ वाऱ्याप्रमाणें जलद वाहणाऱ्या [पाण्यानें]
 ४ वाटोळे (गोल) भर भक्कम उंच असे खांब. ५ पूल. ६ पुष्कळ
 आगगाड्यांची ओळ. (पंक्ति)

जगा सहज लाभ हो, अति पवित्र यदर्शनीं
ह्रणोनिं इकडे तथा किरण आणिती वाहुनी !

१

ऋचा २ री.

अपत्ये तायवो यथा नक्षत्रायंत्यक्तुभिः
सूराय विश्वचक्षसे

२

श्लोक.

जो सर्वसाक्षी सविता उदेल। प्रकाश लोकांप्रति द्यावयाला !
तारे जणों त्यास भिऊनि गेले । निशेसवें चोर तसे पळाले !

२

ऋचा ३ री.

अदृश्रमस्य केतवो विरश्मयो जनां अनु
भ्राजंतो अग्नयो यथा
आर्या.

३

लोकीं प्रकाश पाडित येतां ह्याचे पहा कसे किरण--
लखलखती ! कां न ह्रणूं " अग्निकणांचें करीति अनुकरण ! "

३

ऋचा ४ थी.

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य
विश्वमाभासि रोचनम्
आर्या.

४

तूं सुदरांत सुंदर ! अप्रतिहतगमन तूच गा ! जगतीं
लोकीं प्रकाश पाडुनि उज्ज्वलता देसि ! त्यांस तूच गती

४

ऋचा ५ वी.

प्रत्यङ्देवानां विशः प्रत्यङ्ङुदेषि मानुषान्
प्रत्यङ्विश्वं स्पर्शे

५

आर्या.

तेजस्विताप्रतीती यावी यास्तव सुरांनरांपुढती,
किंबहुना सर्वांच्या पुढती तूं चमकसी ! नयन दिपती

५

ऋचा ६ वी.

येना पात्रकचक्षसा भुःप्यन्तं जनाँ अनु
त्वं वरुण पश्यसि

६

श्लोक.

ज्यांच्या नांवीं विराजे अति विमल असा अर्थ कीं, ' दीप्तिमान !'
ते सारे देव, खालीं कारिति चमकत्या त्वत्प्रकाशांत मान !
ह्यायोगें सूर्यदेवा ! जगदघहरणा ! लोकभारास वाही--
त्या विश्वा तूं पहासी ! शरणहि वरुणा ! तूं अह्नां; अन्य नाहीं

६

ऋचा ७ वी.

वि द्यापेषि रजस्पृथ्वहा मिमानो अक्नुभिः
पश्यञ्जन्मानि सूर्य

७

श्लोक.

रात्रीची करुनि सुरेख मानयष्टी । मोजीसी दिवस सदा, परी न कष्टी
जीवांला वधत महारजःप्रदेश । वा सूर्या ! फिरसि तसा द्युलोकदेश

७

ऋचा ८ वी.

सप्त त्वा हरितो रथे वहन्ति देव सूर्य
शोचिष्केशं विचक्षण

८

सोनें तावुनि कीं बरे बनविले हे केश, सूर्या असें--
वाटे; त्वन्मुखमंडलीं चमकतां शोभा अतर्क्या दिसे !

देवा ! तूं जगतीतला निरखिसी, हे कीरवर्णीं हेरी
वेगें सात, रथास वाहुनि तुला नेती त्रिलोकीवरी !

ऋचा ९ वी.

अयुक्त सप्त शुन्ध्युवः सूरौ रथस्य नप्त्यः
ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः

जणूं चिकटल्या अशा दिसति सात घोड्या रथीं
सुखें धरिति जूं शिरीं सरळ चालती ज्या पथीं
तयांस विनियोजुनी वसुनियां रथीं सूर्य हा
प्रयाण करितो जगाद्धित करावयाला पहा ?

ऋचा १० वी.

उद्वयं तमसस्परि ज्योतिष्पश्यंत उत्तरम्
देवं देवन्ना सूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमम्

जें अंधकारावरि गाजवील-- । प्रभुत्व; सर्वोत्तम जें ठरेल
ज्योती असें शोधित शोधितां हा । कीं सूर्य उत्कृष्ट गमे अहाहा !

ऋचा ११ वी.

उद्यन्नद्य मित्रमह आरोहन्नुत्तरां दिवम्
हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणंच नाशय

आर्या.

मित्रांस तोषदात्या ! उगवुनि घढ त्वारित अंतरिक्षांत
कावीळ हृदयरोगहि सूर्या ! मम पळविं आज निमिषांत

ऋचा १२ वी.

शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि
अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि

१२

श्लोक.

देवा ! आज दया वळे मजवरी हृद्रोग माझा तरी
कीरांच्यावरि घाल काविळहि ती त्या रोपणाकांवरी
किंवा ती लखलाभ हो मम कशी कावीळ हारिद्रवां
वा कारुण्यघना ! त्वदीय करुणा आरोग्य दे मानवां

१२

ऋचा १३ वी.

उदगादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह
द्विषन्तं मत्स्यं रंधयन्मो अहं द्विषते रधम्

१३

सकल निजबलानें सज्ज आदित्य झाला
मजपुढति--रिपूला खेंचिताना उदेला
विमल तरल तेजें हा चकाके नभांत
खचित नच पडें मीं शत्रुंच्या तावडींत !

१३

— — — — दत्तात्रेय तुकाराम पणशीकर.

कल्पनेच्या चुका !

पद.

चालः— वधू ही वल्ली.

कल्पना केली । मनिं; परि ती लटकी ठरली ! धृ०
सुबकें चांदवा नभ तें गमलें
शशिसूर्यहि ज्या दीप लटकले !

- दिव्प्रांतीं या किरण फांकले—
निराशा झाली । हाय ! ती पोकळी कळली ! १
- दुरुनी पर्वत सुंदर दिसला
सन्निध जावें वाटे मजला
महत्संकटें तो मज मिळला
अनुभवा आली । कल्पना खरी चुकलेली ! २
- कमलासम जन पाहुनि सुमनें
कल्पित; हीं सत्सौगंधानें
टाकित असतिल विश्वोद्यानें
भरुनी,--कसली ? । येथेंहि निराशा झाली ! ३
- बधुनि मनोहर भव्य मंदिरें
शिल्पकलेचीं तशीं गोपुरें
केलि कल्पना भूपागारें--
पिशाचें दिसलीं । त्यांत सुखें नाचत असलीं ! ४
- बयोमर्यादा शत वत्सर
भविष्यवादी सांगें सत्वर
मृत्यू दावि तें क्षणभंगुर
नाश तो घाली । प्राण्याला नेत अकालीं ! ५
- जगांत ज्या ज्या वस्तू दिसल्या
प्रथम त्या चिर--स्थीरचि गमल्या
तत्क्षणिं कांहीं नाश पावल्या
प्रत्यया आली । जी खूण मनीं मी धरली ! ६
- सर्व जगाची हीच स्थिती कां ?
सम तें अंतर्बाह्य नसे कां ?

विषमता तारि दैविकही का ?
अह्मांला दिधली । मज कळेल कवण्या काळीं ?

७

गोविंदानुज सुरळी.

निशिगंधाचीं फुलें.

पद. [चालः - अर्धतनू वारुळीं०]

विसरेन कसा तुवां दिलीं तीं निशिगंधाचीं फुलें,
लोभलें ज्यांवर मन आपुलें ? ॥ ध्रु० ॥

जणुं शिंगें तीं शुद्ध रुप्याचीं इवलाळीं प्रीतिचीं,
ब्यामधीं अजब मोहनी तिची;
सूर मूक गीताचे त्यांतुन निघती सौरभमिषें,
वायुलाहि ते लाविती पिसें;
हृदयीं न कळत शिरुनी त्यांनीं केलीं दारें खुलीं,
आंत ये मूर्ति तुझी सोनुली;

प्रतिकार करिन तर होई तें शक्य न
जेधवां मूर्ति तव केली अवलोकन;
हणुं कसा ' नको ' धरिं चालुन येतां धन ?
चित्ततंतुच्या झोल्यावरती मूर्ति तुझी ही झुले
आशां--भीति--निराशांमुळें.

निशीथसमयीं विचारशयनीं पडलों मी एकला,
डोळा डोळ्यास न लागला,
अश्रद्धेचा पडदा पडला हेमंतनभावरी,
लपल्या सर्व अमरसुंदरी;
विकारतरुंचीं नुसतीं खोडें उभीं, त्यांतुन कुठें
काढिती सूर घुबड धाकुटे;

१

काव्यरत्नावली.

तों सुगंध सुटला, आली मधुदेवता !
 नवयौवनरस चहुंकडे वाहुं लागतां
 स्मित कारिती पक्षी, फुलें, झरे, तरु, लता !
 चित्तगिरीच्या तख्तावर तव मूर्ति खुले निस्तुले,
 उषेच्या सतेज किरणांमुळें !

एम्. जूलिअन्.

वीर राम.

पद [चालः— सीते ! यासी वाल कि माळ.]

वीर धनुर्धर क्षत्रिय कुलवान

मानिति मानचि प्राण

वीरां सह्य न हो अपमान ॥ वृ० ॥

हरुनी नेतां रावण सीता

राम धरी धनु, बाण ॥ वीरा० ॥

पुच्छें जाळी लंका नगरी

वीर गडी हनुमान ॥ वीरा० ॥

रावण मर्दुन्नि सोडवि जानकि

सीता पंचप्राण ॥ वीरा० ॥

स्थापि विभीषण राज्यावरती

जो करि राम—ध्यान ॥ वीरा० ॥

काळ--कृपाणहि भिववि न त्यासैं

जो करि राम--ध्यान ॥ वीरा० ॥

भक्तिवीर जे त्यां न उरे भय

कारितां राम--ध्यान ॥ वीरा० ॥

किरात.

भिषग्विलास.

आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू होऊन ११ वर्षे पुरी झाली. ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यावर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणां आगाऊ. टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास' — सोलापुर.

श्वासरिपु.

वापासून दमा, श्लोकला, कफ व त्यापासून ज्वर, अरुचि,
निद्रानाश, मलाधरोध, अपचने वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
येतो. १ वा. ८१२. आ. ट. ४ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

अनुक्रमणिका.

पद्यसंख्या

आगष्ट १९१६

पृष्ठे

८८ तापी नदी. (प्रसंग पांचवा)

१६९

३ शेवटचे मातृगीत !

१८८

८ संध्या-चित्र

१०.०

६ सुभाषित

१९१

१०५

'येत्या दीपवाळीपासून या मासिकाम तिसरे वर्ष लागणा !

आकार डेमी अष्टपत्री दरमहा २४ पृष्ठे.

दैवज्ञ-प्रबोधिनी मासिक.

वार्षिक वर्गणी साधारण प्रत रु. १। व सुत्रक प्रत रु. २ फक्त.

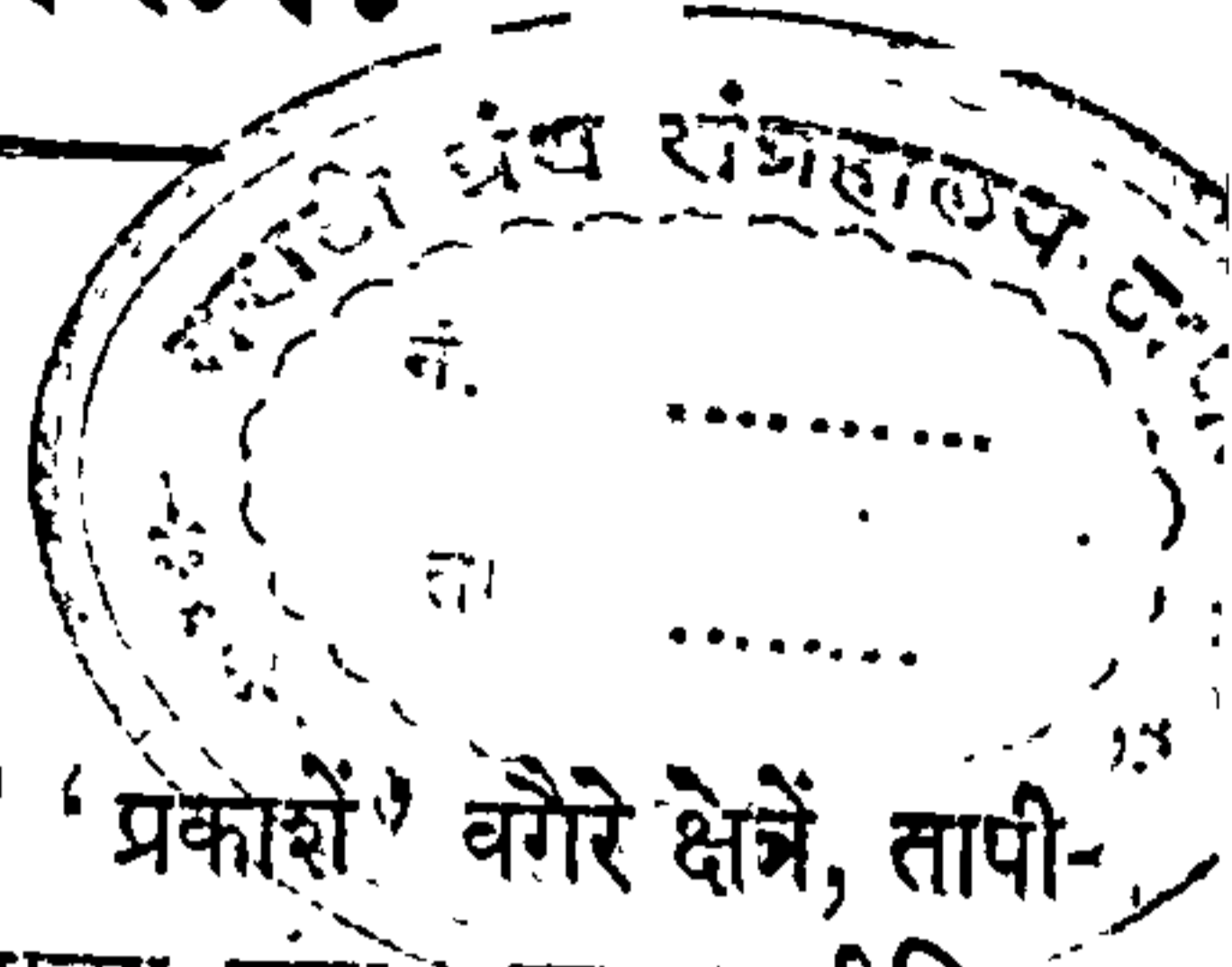
सदरहु मासिकांत ज्ञातिविषयक व सार्वजनिक चर्चा येत असते. तसेच विद्वानांचे सामाजिक, नैतिक, औद्योगिक वगैरे विषयावर उपयुक्त लेख येत असून गोड कविता, मनोरंजक व बोधप्रद गोष्टी व ज्ञातीचे व इतर उपयुक्त वर्तमान टीकात्मक येत असते. शिवाय पूर्णानंद हे सामाजिक नाटक क्रमशः दिले जाते व प्रसंगानुसार चित्रेहि येतात.

व्यवस्थापक, दै. प्रबोधिनी, ठाकुरद्वार, मुंबई नं० २.

काव्यरत्नावली.

अंक ८ वा.
तापी नदी.
प्रसंग पांचवा.

ह्या प्रसंगांत भुसावळस्टेशन, श्री 'रामेश्वर' 'प्रकाशे' वगैरे क्षेत्रें, तापी-कांठचा सुपीक व सपाट प्रदेश, तिला मिळणाऱ्या नद्या, मनाला भीति व उद्वेग उत्पन्न करणारे हरिणखुरीचें रुक्ष व घोर अरण्य, तेथून पुढची नदीची सुंदर शोभा, इ. ह्यांचें वर्णन आलें आहे. संगमस्थान जवळ आले असतां नदीच्या वृत्तीची झालेली चलबिचल पाहून तिच्या तत्कालिन परिस्थितीचें वर्णन करून तिला त्या प्रसंगाला योग्य असें तिचें कर्तव्य सांगितलें आहे. अखेर सरित्सागरसंगमाच्या ह्या मंगल प्रसंगांत प्रेमोदारांनीं प्रस्तुत काव्याचा उप-संहार केला आहे, व तें ह्या प्रसंगांत समाप्त झालें आहे.

भुसावळी.

श्लोक.

जय सुखददयाब्धे ! त्वत्कृपा होय जेथें । धन-सुख-विभव-श्री नांदती पूर्ण तेथें
अघटित घटना हे कल्पनातीत सूत्र- । तव, नर जगदीशा ! कोण? जाणे विचित्र! १
सखल--उखर होतें जेथ ओसाड रान
उट्टजयुत-गतश्री एक खेडें लहान
उर्षवन-रमणीया तेथ 'भूसावळी' ते
नृपपुरिसमै आतां पाहतां तोष देते

२

१ सुख देणाऱ्या दयासागरा. २ उंच सखल. ३ झोंपड्यांनीं भरलेलें रुक्ष शोभारहित. ४ बागवगच्यांनीं रमणीय दिसणारी. ५ राजनगरीप्रमाणें.

व्रत-गुण-कृति चित्तीं घेउनी सागराची
सुखद अखिल जीवां रीति जी सज्जनांची
निज पथ, गति, मान, स्वैरलीला नदी ! तूं-
ल्यजुनि, धरिसि येथें लोककल्याणहेतू.

३

प्रबलहि परि होते नागिणी मुग्ध मंत्रें^१
तशि तव जलधारा कैर्षिली बाष्पयंत्रें
चढुनि सरसरा^२ ती-होय उतुंग धामीं-
स्थिर, चपल असोनी-निम्नगा ऊर्ध्वगामी

४

जलधि जलदरूपें वैघुनीया नभीं तो
विपुल जल जगा ह्या देउनी तोषवीतो
स्थिर चर तरु वेली पूर्ण वापी तडाग
भरुनि करिसि तूंही हा तसा भूमिभागं

५

तव जलमुदिता ही रंगभू रम्य दावी
सुबक तरुलतांची काय शोभा वदावी ?

१ समुद्राचे गुण कृति आणि व्रत लक्षांत घेऊन. २ आपल्या प्रवा-
हाचा मार्ग, त्याचा वेग इत्यादि यांचा अभिमान आणि स्वच्छंद लीला
सोडून ह्या ठिकाणीं केवळ लोककल्याणाचाच हेतु धरतेस. ३ मोहित
स्तब्ध गुंग. ४ मंत्रयोगानें. ५ ओढून घेतली. ६ वाफेच्या यंत्रानें. ७
ती जलधारा. ८ उंच ठिकाणीं. ९ चपल असून स्थिर व निम्नगा (खोल
प्रदेशाकडे वाहणारी) असून ऊर्ध्वगामी (वर चढणारी) अशी झाली.
१० तशी तूंही भुसावळीची जमीन तेथील विहरी वगैरे पाण्यानें भरितेस.
११ तुझ्या (तापीच्या) पाण्यानें संतुष्ट झालेली. १२ रंगभूमी.

जणु तरुनर--नारी कीं लता ह्या सुपात्रा
 धरुनि मनुजवेषा दाविती तच्चरित्रा ६
 बघ तरु--रुचिरांगीं वैघली कौतुकानें
 मृदुल तनुलता तत्रैश्रयालिंगनानें
 अभिमत्त वरलाभें शोभली, तुष्ट झाली
 विकसित सुममाला नाथकंठांत घाली ७
 घडुनि तरुलतेचा योग्य हा योग आला
 सुम--फल--सुखदाता तो ऋतु प्राप्त झाला
 अनुपम अनुकंपा ईश्वरें त्यांत केली
 सुफलित तरुवल्ली ह्या जर्गीं धन्य झाली ८
 किति तारि निज बालें तान्हुलीं ह्या लतेमें
 लपविलिं ममतेनें झांकुनी पल्लवानें
 सुखकर तरुशाखीं बैसलीं हीं दडून
 अधर किति लतांगा लोंबताती धरून ९
 तरुवारि चढतांना ही दुँजी कोमलांगी
 पसरलि तरुमूलीं अर्ध ह्या भूमिभागीं
 उचलुनि तरु घेतां कौतुकें हीस अंकीं
 सुचपल जणु बाला भूवरी अंग टाकी १०
 मृदु रुचिर लतांची पाहुनी अंगकांती
 तरुनर भुलला हा, मोहिल्या त्याहि चित्तीं

- १ येथील वृक्ष पुरुषांचा व ह्या सुंदर लता स्त्रियांचा वेष घेऊन.
 २ मनुष्यांच्या संसारांतील चरित्रें दाखवितात. ३ त्याच्या प्रेमालिंगनानें.
 ४ वसंत ऋतु. ५ दुसरी वेल. ६ त्या लता.

प्रणयमदभरानें वेढिती त्या तयाला पारि तरु सुखलोभें शुष्क संवद्ध झाला	११
धनयुवतिसुखाचा लोभ हा लोभवीतो पारि अति परिणामीं हेतु दुःखास होतो स्वपरबलगुणा जें शक्य तेंची करावें सुकर सुखविपाकी कार्य हातीं धरावें	१२
प्रिय सतत समर्थ आश्रितांचें करावें स्वतनुधनबलें त्या रक्षुनी तोषवावें उपकृति चिर, चिर्तीं आश्रितीं दातयांची स्मरुनि सुकृत कीर्ती वाढवावी तयांची	१३
गतरसतनुशुष्के ह्या दिला मंडपानें सरस मृदु लतांना आसरा प्रेमधीनें वरुनि सति तयाही शोभती शोभवीती सुखद पतिस त्याच्या आश्रितां फार होती	१४
उपवर जरि झाल्या, हीनदैवें न झाला अभिमतपतिलाभ प्राप्त तो ह्या लतांला ह्मणुनि पडति खिन्ना भूवरी चारुगात्री धरुनि हृदि बुझावी माय त्या भूतधात्री	१५
कटिवारि दुसऱ्यांच्या बालकें हिंडतात बसुनि, चरणपंगू धांवती ते रथांत कुसुमतरुलतांच्या ह्या तशा सान जाती फिरति बसुनि कुंड्यांतून, शोभा पहा ती	१६

१ तो तरु जखडून शुष्क झाला. २ आश्रितांला. ३ नीरस व शुष्क अशा मांडवानें. ४ प्रेमबुद्धीनें ५ त्या तशा मांडवाला. ६ भूमाता पृथ्वी.

धवल—हरित--पीतांऽऽरक्त—नील—प्रसूनीं
फलभरनत कोणी शोभती पल्लवांनीं
सरल कुटिल उंच स्थूल कोणी कृशांगी
गगनगत कुणीं ह्या क्रीडती भूमिभागीं

१७

सुखद पवन वाहे, डोलती वृक्षवेली
शुभ रुचिर सुमीं ही भूषिता भूमि झाली
मधु—सुमरसपानें तुष्ट गुंजारवानें

भ्रमर, पिकहि गाती त्वद्गुणां कूजितानें

१८

प्रखरंतर--निदाघं--श्रांत--तप्तांस वारी
करुनि तव उदारे ! शांत, खेदा निवारी
स्रघन--विटपछाया--शीत--मंदानिलें तें

सुख बहु पथिकांना ह्या स्थलीं प्राप्त होतें

१९

विमल रुचिर हर्म्ये, मंदिरे, नर्मशाळा,
पैद--रथ--पथ, सेतू, धर्मशाळा विशाळा
दिसति मधुनि नाना शिल्पशाळा, दुकानें
सतत चलित यंत्रें थोर ते कारखाने

२०

अचल—शुभ—मनोज्ञ—स्तंभ, नाना निशाणें
विलसति मधुनी त्या दीपनैकाक्षवाणे
निशिदिनि मनुजांच्या थोर कोलाहलांनीं
भरुनि गजबजे, हें स्थान शोभे रथांनीं

२१

अरुणरविरथाची दिव्यभा सुप्रभातीं—
बधुनि, उठुनि जीव स्वोद्यमा लागताती

१ उदक पाणी [तुझें] २ क्रीडाभुवनें. ३ पाय मार्ग—गाडी रस्ते
मूल. ४ यंत्रानें चालणारे कारखानें. ५ ह्याच मंगल आरत्या.

जन अनलरथाच्या दर्शनें तेवि आले रथपथसदनीं ते सर्व एकत्र झाले	२२
घण घण घण घंटा वाजली, शीळ झाली दड दड दड गाडी तेथ येऊन ठेली कळविति रथदास स्वाऽऽरवे अँध्वगांते उतरुनि सुख घ्याया पात्र भूसावळीतें	२३
तरुण जरठ बाल प्रौढ संपन्न कोणी प्रमुदितहि दारिद्री दीन उद्विग्न कोणी मिळति जन इथे हे देश देशांतरीचे प्रकृति गुण तसेची वर्णही भिन्न ज्यांचे	२४
उतरति बहु ऐसे त्या रथांतून कोणी बसति लगवगीनें अन्य तेथे चढोनी प्रिय-सुहृद-जनांचा शोध कोणी करीती निज जडभर घ्याया भाँरवाहा बहाती	२५
पुसति कथिति देती एकमेकां निरोप निघति किति तदा तत्प्रेमपूर्ण-प्रलाप करुनि नमन आशिर्वाद देऊन कोणी सुखविति ममतेच्या चुंबनाऽलिंगनांनीं	२६
धरुनि धन सुखाचा लोभ चित्तीं अँसूया पिशुन छळिति कोणी मूढ, दीना जना या पारि सुजन महात्मे जे दयावंत चित्तीं सरळ सुपथ त्यांते दाउनी रक्षिताती	२७

१ आगगाडीच्या. २ स्टेशनावर. ३ आगगाडीवरील नौकर. ४ मोठ्यानें ओरडून. ५ उतरुंला. ६ आपले ओंझे. ७ हमाल. ८ मत्सर हेवा. ९ दुर्जन दुष्ट.

- फिरति किति भजेनें एकटे येथ लोक
स्वसखशिशु सवे ते घेउनीही अनेक
रथ-पथ-पथिकांची मौज, शोभा स्थलाची
बघुनि मुदित होती भव्य भूसावळीची २८
- करिं धरुनि सखीचा चालतां दिव्यपौणी
युव मृदु वचनीं हा रंजवी तीस कोणी
मधुप नयन त्याचे लुब्ध कांतामुखाब्जीं
फिरुनि, गमतसे ते घालती काय रंजी^१ २९
- कवण तरि सुशीला भीतएणीदृशा ही
चकित मनिं अशी कां घाबरे ? काय पाही ?
लगवग तिस आला तेथ शोधीत कोण ?
नरवर, बहु हर्षे जीस ती ज्या बघून ३०
- स्तिमित निमिष झाली हासली ती कपोलीं
निजनयननिपाते त्या सुधास्त्रान घाली
हरुनि विरहतापा तोषवीती पतीला
सजल जशि मयूरा दर्शनें मेघमाला ३१
- प्रणय--विनय--लज्जानंद--संशुद्ध--मूर्ति
बघुनि पति सतीची होय संतुष्ट चित्तीं
शुचि सुखद असें तें प्रेम सौजन्य पूर्ण
विबुधहि मनिं होती पाहुनी सुप्रसन्न ३२

१ हातांत. २ सुंदर हात. ३ त्याचे नेत्र हेच भ्रमर. ४ गुंजारव.
५ साधी, सुस्वभावाची. ६ भ्यालेल्या हारिणाप्रमाणें. ७ पुरुष श्रेष्ठ (जो
तिला व जी त्याला पाहून आनंदित झाली.)

अनल-रथ-पथाचे नैक फांटे इथोनी
फुटती, पुरविसी त्या तूंचि यंत्रांस पाणी
उपवननगरश्री रम्य भूसावळीते--
बहु निर्ज-जल-दानें आणियेलीस माते !

३३

श्रीरामेश्वर प्रकाशें वगैरे क्षेत्रें.

श्लोक. (पृथ्वीवृत्त.)

तुझे जनहिताकडे जल असें बहू वेंचलें
परी न पडलें उणें, दिसतसे दुणें वाढलें
अपूर्व तव वाटतो प्रवह ' भारती कोश ' तो
कधीं क्षय न, सद्व्ययें सतत वृद्धि जो पावतो

३४

सुसप्तपुटशैलजा तुज पथीं क्रमें भेटल्या
सुहास्यवदना मुदें मिळुनिया तुला चालल्या
तवाऽगमन पाहुनी स्वमनिं सह्य संतोषला
तुझ्या उदधिसंगमीं अचलराज तो राहिला

३५

तया ह्मणति तत्सुता, बधुनिया अह्मां कौतुकें--
सदैव जरि तोषतां, अधिक आज कां ? हें निकें--
वदा, गिरि वदे भवत्प्रियतमोत्तमा शैलजां
सख्यांसहित ये दिसे उदधिसंगमा विंध्यजां

३६

१ आपल्या पाण्यानें भुसावळीस रम्य शोभा आणली. २ जो भारती कोश (वाग्देवीचें भांडार) योग्य प्रकारें त्याचा खर्च केला असतां कमी न होता अधिक वाढतो. तसा तुझा प्रवाह मला अपूर्व वाटतो. ३ सातपुडा पर्वतापासून निघणाऱ्या नद्या. ४ सह्याद्रि पर्वत. ५ समुद्रसंगमाजवळ ६ पर्वत श्रेष्ठ. ७ त्या सह्याद्रीला. ८ त्याच्या कन्या नद्या. ९ तुमची अत्यंत प्रिय मैत्रिण. १० नदी. ११ विंध्याद्रि कन्या. [तापी नदी]

असें परिसुनी निघे पुसुनि त्या पित्या नंदिनी^२
 तुझी धरुनि धांवली प्रबल--संगमार्ती मनीं--
 सवेग ' गिरणा नदी ' मिळवुनी सख्या सुंदरी
 कशी तुजसि भेटली द्रुत, पवित्र रामेश्वरीं ३७
 दिसे निबिड उंच तें वन लताद्रुमीं दाटलें
 तिहींकडुन वेढिलें स्थल नदीजलें शोभलें
 ' पुरा दशरथात्मजप्रभु करी इथें याग तो '
 पुरातन कथा अशी जनमुखांतुनी ऐकतो ३८
 पवित्रशुभसंगमस्थित दयाघना पावना !—
 तुह्यास रघुनंदना ! सहित जानकी लक्ष्मणा !
 असो नमन दर्शनें तुमचिया प्रसादें नवा--
 प्रमोद गुणगायनीं गमतसे प्रभो ! केशवा ३९
 जलप्रवह दांडगे धडधडा पुढें धांवती
 ल्यजून विनयक्रमा तव जलीं घुसों पाहती
 परी फिरविले तुवां परततां पथीं फोडिती
 सुंपीक नैवभू कुठें निजजलेंचि उँत्पादिती ४०

१ तात सहाद्रि त्याला. २ मुलगी (नदी) ३ तुझ्या भेटीची उत्कट इच्छा धरून. ४ श्रीरामेश्वर क्षेत्राजवळ [तापी आणि गिरणा ह्यांच्य संगमावर दोन्ही नद्यांच्या मध्ये हें सुंदर पवित्र स्थान आहे; त्याच्या उत्तर बाजूनें तापी नदी वाहते व सहायकन्या गिरणा नदी येथपर्यंत पूर्वेकडे वहात असून ह्या ठिकाणीं पश्चिमवाहिनी होऊन ह्या स्थलाच्या दक्षिणेकडून पश्चिम बाजूनें पुनः उत्तरेस वळून तापी नदीला मिळते. ५ पिकाऊ जमीन आपल्या पाण्यानें कोठें फोडतात व कोठें नव भू (नवीन जमीन) उत्पन्न करितात. [पाण्यानें नवीन गाळ बसून]

सपाट रमणीय हा सुखद गे ! जना भासतो
प्रदेश, तव पावन प्रवह ज्यांतुनी वाहतो.
वसे सगिरीजामहेश्वर जिथें--' प्रकाशें ' असे
स्थल प्रथित मंगलप्रद पुढें पहा हें दिसे

४१

नमोस्तु--गिरिजावरा ! शशिकपर्दगंगाधरा !
तुह्या सकलमंगले ! नतजनीं प्रसादा करा
वरा सगुणसागरा प्रियकरांस रत्नाकरा--

' वरूनि सरितौ सुखीं चिर वसो, अशा या वरा

४२

पुढें गहन लागतें वन, वनप्रदेशीं तथा
निषाद वसती कुठें ह्यणति मावचे ते जया
वनौकसै न पीडिती पारि कधींहि कोणास ते.

हवा कठिण त्याहुनी उदक तेथचें बाधतें

४३

सुशीत मधुरा परी असति दूषिता जीवनीं.
नद्यांस वदतात त्या ह्यणुनि ' सर्पिणी ' ' विंचिणी '
अशाहि, किति सोज्ज्वला मिळुनिया तुला चालला
प्रवाह वनवैभवे द्रुमपशुद्विजीं शोभला--

४४

परी द्रुतगती पुढें तव दिसे जवें धांवले--
सलीलजल, पात्रही असुनि भव्य संकोचले,

१ पार्वतीसह श्रीशंकर. २ प्रकाशें नांवाचें क्षेत्र. ३ देवी पार्वती.

४ हीं सर्व वरा (पतीला) ह्या पदाचीं विशेषणें. ५ तापी नदी. ६ भिल्ल,
ज्यानां मावचे ह्यणतात ते. ७ रानटी जंगली. ८ थंड व गोड खरें पण
ज्यांचे पाण्यांत विकार करण्याचा दोष आहे ह्यणून त्या नद्यांना सर्पिणी
विंचिणी असें ह्यणतात.

निनादं फिरला, तुझी फिरलि पूर्ण शोभा सती !
क्षणांत तारि कां ? अशी उलट दाविसी ? हे स्थिती

४५

हरिणखुरी.

श्लोक.

दिसे न तव निर्मगें ! जलहि, खोल गेला ध्वनी,
पशुद्विजहि बापुडे पळति ह्या स्थला सोडुनी
कसा पसरला जला पिउनि हा अधाशी तरी
दिसे वरुनि कोरडा खडक उग्र काळापरी

४६

उदास किति टेंकड्या रग्वरखीत ह्या भासती
दज्याहि विवृतानना जणु गिळावया धांवती
दिसे नच इथें कुठें झुडुप झाड वेली तृण
नको भयद हें प्रभो ! विजन घोर तापीवन

४७

कुठें ? जल तुझें कुठें ? श्रवणमंजु गेला रव
कसें विबुधकाम्य—तें सकल लोपलें वैभव
प्रभूतजलसंचितप्रवह काय झाला तरी
दिसे जणु निशाचरी--' झरि न हे '--महोग्रा दरी

४८

प्रतप्त वन जाहलें, मृगकुलें जला शोधिती.
जरी मृगजल भ्रमें फसतिही पुन्हा धांवती.
असा तृषित्त एक तो मृग--तटीं तुझ्या पातला
मिळे न जल, हिंसकध्वनि परी तयें ऐकिला

४९

अगाध तव पात्र हें पशु--नरांसही दुस्तर
तयावरुनि एथ हा--मृग जुळून पोटा खुर

१ आवाज (शब्द ध्वनी बदलला.) २ खोल गेलेली नदी ! ३ पाण्याचा ध्वनी. ४ काळासारखा भयंकर. ५ तोंडें पसरलेल्या दज्या. ६ हिंस्र पशूचा शब्द.

उडे, ह्यणुनि ह्या स्थला ' मृगखुरी ' असें बोलती	
जया बघुनि कौतुका बुधहि विस्मया मानिती	५०
न दूरवर ही अशी स्थिति परी तुझी राहिली	
पुन्हा झडकरी वरी निघुनि ती झरी, चालली -	
जणू सजुनि नेटकी कुलवधू नवी नोवरी	
गुरुप्रियजनास ह्या नमुनि जातसे, सासरीं	५१
तटद्वय तुझे; जलें तृणलतादुमीं व्यापिलें,	
दिसे जलचरीं तसें पशुविहंगमीं शोभलें	
धरून तरुच्या करा कुसुमितालता ओढिती	
तैयांसहित पल्लवीं सुमफलीं तुला पूजिती	५२
तुरंग-तुरगी नरा चुकवुनी पराधीनते	
यथेच्छ सुख भोगिती, वसुनि येथ एकत्र ते	
सवत्स वनधेनु त्या करुनि उंच पुच्छें तटीं--	
तुझ्या, विहरती मृगी मृगहि पाडसें गोमटीं	५३
हुतावहरथीं किती वसवुनी पुढें धाडिले	
वृषाश्वरथिं हे तसे पदपथीं किती चालले	
सुरम्य तरणीवरी वसुनि वारिमार्गे किती	
नदी ! तुजसें तुझ्या मुदित दर्शनें चालती	५४

१ हरिणखुरी ह्यणतात. २--३ फुललेल्या वेली झाडांच्या खांद्यास धरून त्यांना पाण्याकडे ओढून त्या झाडासुद्धां पानें फुलें फळें ह्यानीं तुझी पूजा करितात. ४ पाळीव घोडे आणि घोड्या तशाच गाईही धन्याच्या घरांतून सुटून पळून जाऊन तापीतीराला स्वेच्छ कळप करून राहिल्या आहेत. व तेच रानघोडे व रानगाई झाल्या आहेत. ५ अग्नीरथांत--आगगाडींत. ६ बैलगाडी व घोडेगाडी यांत. ७ पायवाटांनीं. ८ सुंदर नावेवर. ९ जलमार्गिनें.

शिडें^१ फडकती, जलीं चपलही वल्हीं नाचती
तुषार उडती जणू मधुनि चामरें शुभ्र तीं
सतेज जलबिंदु जे उधळतात मोल्यांपरी
प्रमोदलहरी तया उठति पाहुनी अंतरीं

५५

सदश्व हिंसती मुदें, कारिति धेनु हंवारवा
विहंग शुभकूजितें, भ्रमर मंजु गुंजारवा,
शिखन कारि कीचकीं पवन कर्णमंजुध्वनी,
गमे तव मनोरमे ! सकल रंगले वर्णनीं

५६

अखंड सुखदायिनी, जॅनपदास संबोधिनी,
परोपकृतिशालिनी, गुणवती, सती, पावनी.
ऐशी तव मनोहरा विमल सुंदरा हे शरी,
पथक्रमण कौतुकें मुदित येथवेरी^६ करी.

५७

प्रगल्भघनगर्जितासम परी ध्वनी ऐकुनी
अशी चकित बावरी स्तिमित होसि कां ? वाहिनी !
विवेक करिं, धीर तूं धरिं, न भीति शंका मनीं
असे उचित पथ्य हें तुज पहा महांभागिनी !

५८

परिस्थिति व कर्तव्यकथन.

श्लोक (शिखरिणीवृत्त.)

गंभीरा, सुव्यक्ता, समयपठिता, भूषवि गिरा
नरा; नारींना ती विनयसहिता मंजु मधुरा.

१ नावांवरील शिडें. २ खिंकाळतात. ३ पोकळ बांबूंत. ४ जनाला सदुप-
देश करणारी. ५ अशा प्रकारची. ६ येथपर्यंत. ७ नदी ! ८ हें हितकारक व योग्य
आहे. ९ मोठ्या भाग्याची. १० गंभीर वाणी पुरुषांना व तीच मंजुळ वाणी
स्त्रियांना भूषणावह होते. तसेच कृपांगी स्त्री व बुद्धिवान पुरुष सर्वांना प्रिय होतो.

तनुक्षामा वामा सति गजगती मान्य जगती
तसा भव्य श्रीमान्नरवर बली होय सुमती

५९

स्त्रिया लज्जाव्याजे मुखनत करूनीहि वदती
तरी उत्कंठेनें पतिवदन चोरून बघती
अति प्रेमाचा त्या--वरि नच दिसों देति भर तो
नराचा झांकेना कधिंहि, उघड स्पष्ट दिसतो

६०

तुझा दिव्यश्रीमद्वनशशि त्या उत्सुक करी
पहा कैशा त्याच्या उठति हृदयीं प्रेमलहरी
महानंदें गर्जे, त्यजुनि निजवेळीं जलधि हा
तुला ये सामोरा निरखुनि नदी ! तूं पति पहा

६१

जिथें शुद्धप्रेम, प्रणय, ममता, पूर्ण असते
न लज्जा मर्यादा विनय भयही तेथ वसते
अशा प्रेमालापा प्रियकर पतीच्या परिसुनी
नदी ! मार्गें कां गे ! दडसि ? भय संकोच धरुनी.

६२

अहा रूपैश्वर्ये उचित वर हा सागर, गुणी
वधू हो मान्या तूं अनुगुणवरा धन्य वरुनी
तुझ्या सौभाग्याचा जणु उगवला वासर—मणी
घडे नाथोत्संगीं हणुनि तुज हा वास रमणी !

६३

नदीनार्था कांता वधुनि निजनाथा सुनयने !
मनीं आनंदावें स्मित करुनि तूं चंद्रवदने !

१ लजेच्या मिषानें. २ त्या स्त्रिया तो प्रेमभर वर--बाहेर दिसूं देत
नाहींत. ३ तुझा सुंदर मुखचंद्र. ४ समुद्राला. ५ मर्यादरेषा. ६ आपल्या
गुणाला, योग्य पतीला. ७ सूर्य. ८ हे सुंदरी ! नदी ! ९ आपला
पति समुद्र.

तदंकीं बैसावें वदुनि मधुरा नर्म वचना
प्रियां द्यावें, ध्यावें सुख सुखवुनी तूं गुरुजना
विवाहीं हा सर्वां अभिमत असे कौतुकविधी
रुढीते सोडीती कुलज, शुभभद्रेच्छु न कधीं
न मर्यादा सोडीं, परि भय मनांतील दवडी
घडी आनंदाची पुनरपि नये ही घडिघडी

६४

‘ त्रैपा भी मर्यादा विनय वनितांचे गुण कसे ?
वधू मी सोडूं हो ’ ! ह्यणशिल जरी शंकुनि असें
तरी साऱ्या पाणिग्रहणिं कुलजा हेंच कारिती
समर्पूनी नाथा तनु--सुमनमालाहि वरिती

६५

पतिप्रेमा रौमा नच कधिंहि साध्वी ! विघडिती
सदिच्छा नाथाच्या धरुनि मनिं, भावें पुरविती
सदा सेवा देवासम पतिस मानूनि कारिती

६६

सुखा सौभाग्यां त्या भुवनिं गृहिणी नित्य पवती
सुखी व्हावें तेजें मिळुनि वरतेजांतचि, जलें—
जलीं, व्हावें तैसें पतिपदिं तुवां लीन विमले !

६७

विशुद्ध प्रेमाचा विबुध न कदा भंग कारिती
त्यजूनी मोहा ते—इहपरसुखा नित्य पवती

६८

नरा सौख्यानंदप्रदपद जंगन्नाथचि खरें,
न नारीला तैसें सुख पतिपदावीण दुसरें;

१ पतीला. २ कौतुकार्थ होणारा [पूर्वोक्त मांडीवर बसणे खेळणे
वगैरे. ३ लाज. ४ कुलीन मुली. ५ शरीर मन आणि पुष्पमाला. ६ स्त्रिया.
७ सुख आणि सौभाग्य. ८ कुलस्त्रिया. ९ तेजानें श्रेष्ठ अशा तेजांत व
पाप्यानें पाण्यांत मिळून सुखानें रहावें. १० जगदीश्वर.

हृणोनी सद्भावे तन, मन, गिरा अर्पुनि तया—
 भजावे त्वां, ज्ञाते वदति--सुख-संतोष--हित या
 विषाद प्रेमाचा त्यज, तुजसि ह्या व्यर्थ गमला,
 जयाने ज्ञाली त्वत्तनु पुलकिता कंप भरला.
 विवेके धैर्याते धरुनि विनये होइ पुढती
 अशा--सौख्यानंदा त्यजिल सुमती कोण युवती ?

६९

७०

सरित्सागरसंगम.

श्लोक. (शार्दूलविक्रीडित.)

सौभाग्यप्रद भानु हा उगवला, ज्ञाली प्रसन्ना धैरा
 वाहे मंद सुगंध हा पवन दे आल्हाद नारीनरां
 शोभे भव्यवितानतुल्य वारे हे आकाश, दिक्सुंदरी
 ह्या रम्या नर्गराजपंक्ति दिसती, शृंगारिलीही-पुंरी
 संगे घेउनि वारिधी प्रियजना सोत्कंठ येऊन तो
 ह्या कांता तटिनीवधूविधुमुखा पाहून आनंदतो
 हर्षे नाचति मोर, हंस, बदके, मासे जलीं क्रीडती
 देती मंगलगायनीं द्विजं सुखानंदा जना कूजितीं
 जी माता ममता पिता हिजवरी प्राणाहुनी जो करी
 त्यांनीं अर्पियले हिलां निजकरीं ह्या सिंधुनाथाकरीं
 आला हा शुभकाल, योगघटिकां, हीं प्राप्त सन्मंगले
 ज्ञालीं, कीं स्थल शैलजाजलधिच्या हे संगमे शोभले

७१

७२

७३

१ पतीला. २ ह्यालाच ज्ञाते सुख हृणतात. ३ रोमांचिता. ४

शहाणी तरुणी. ५ पृथ्वी. ६ छताप्रमाणे. ७ दिशा सुंदरी. ८ पर्वतांच्या

ओळी. ९ सुरत शहर. १० पक्षी. ११ नदीवर. १२ लग्न घटिका.

जातां व्योमपथे धरुनि वदनीं धान्ये द्विजांघ्यां गीर्षीं
केले मंगल हे, तुह्यांवारि फले मंत्राक्षता टाकुनी.

अर्या वृद्ध सुवासिनी तुज नदी ! प्रेमे इथे पूजिती,
पीतां, कुंकुम, कंकणें, सुमफले, सद्वायनें अर्पिती.

७४

त्वत्पाणिग्रहण--प्रसन्नै--जलधी घेऊन संगें तुला
हर्षे गर्जत सहापादनमना हा कौतुके चालला

प्रेमानंदभरांत मग्न नाग तो आशिर्वचा देउनी--

बोले सांगरगर्जितप्रतिरवे कीं हे--तुला पाहुनी

७५

झाले पूर्ण तुझे मनोरथ नदी ! त्या पूर्ण सत्कामना

झाल्या सर्व जनाचिया सफलही, आनंद वाटे मना

केले शैलकुलास धन्य, जननी आनंदली मेदिनी

झालीसी कृतकृत्य आज मिलुनी रत्नाकरा ह्या जनीं

७६

चिंता तात मनीं परी तव, सुतावासल्यमोहे करी

कीं कैशी ? चपला अजाण अबला नांदेल ही सासरीं

सेवाधर्म, पतिस्वभाव न जिनें तो ऐकिला, पाहिला;

ह्यासाठीं हितबोध पूर्ण धरिं हा ध्यानांत तूं चांगला

७७

“ वाटे तातगृहासमान, न परी माहेर हे, सासर

ह्या सासूश्वशुरा न येइल जरी मातापित्याची सर

मानावें तारि वंघ त्यांस, सवती जैशा स्वसा सोदरां

मानी ह्या प्रिय जीवदेवच असे स्वप्राणनाथा वरा

७८

१ पक्षांच्या समुदायानीं. २ नदी व समुद्र ह्यांच्यावर. ३ वैश्य स्त्रिया.

४ हळद. ५ तुझ्या पाणिग्रहणानें आनंदित असा समुद्र. ६ सह्याद्रीच्या

पाद वंदनाला. ७ समुद्र गर्जनेच्या प्रतिध्वनीनें. ८ पुढें दिलेले भाषण.

९ सख्या बहिणी.

- तूं कांता रमणी नदी ! रमण हा त्वत्कांत गे ! वारिधी
 तूं पत्नी पतिभाव हा चिर वसो अन्योन्य सत्प्रेमधी
 झाला क्षुब्ध जरी तरी क्षणभरीं तूं स्तब्ध राहोनिया
 प्रेमें, मंजुवर्चे, सुधामधुजले, संतोषवावे तया ७९
 बाले ! कां ? तव कंठही हृदय हें प्रेमांबुनें दाटले
 खेदे सुंदर ही मुखांबुज तुझे कां ? सांग कोमेजले
 नाहीं योग, वियोग, दुःख, सुख तें कांहींच जीवाकरीं
 त्याचा हर्ष विषाद हें कळुनि कां चित्तीं धरावा तरी ८०
 बाला बालपणीं स्वतातजननीप्रेमामृतीं रंगती
 होता थोर परी निजात्तभगिनीबंधूस दूरावती
 त्यांना ती गतसौख्यसंस्मृति महादुःखास देई जरी
 सोशीती तारि दृष्टि देउनि मुली त्या भावि सौख्यावरी ८१
 बाले ! तूं न तशी समीप वससी त्या स्वप्रियांच्या सदा
 नाहीं होत तुला वियोग तवही त्या प्रेमलांना कदां
 तूं धन्या सारिता, अखंड ममता ठेवोनि सर्वावरी
 केले पालन कौतुके धरुनि तन्मायादया स्वांतरीं ८२
 आहे स्वाधिन हें करून पतिची सेवा, प्रसन्नं मनं—
 सन्मार्गीं स्वगुणीं सदा प्रिय तया होवोनिया राहणें
 लाभे ह्यांतचि धर्मपुण्यसुखही संतोष मोठेपणा
 ३तो घे गे ! स्वकुलास भूषवुनि दे आनंद सर्वा जना ८३
 झालीसी रत जेथ तूं भगवती ! प्रेमाकरीं सागरीं
 तेथें ही सुरताभिधा, तव तटीं शोभे सुरम्या पुरी

१ सहवाससुखाची आठवण. २ पुढच्या पतीसुखावर. ३ तो संतोष आणि मोठेपणा संपादन कर. ४ सुरत शहर

सश्री--श्रीपति नित्यं यद्दृष्टिं वसे, त्या मान्य रत्नाकरा
 १हो, ३देवी ! गिरजा शिवा ' प्रिय ' जगन्माता जशी शंकरा ८४
 जें झालें सुख संगतींत तुझिया, आनंद जो वाटला,
 झाला त्वद्गुणवर्णनीं नच तसा संतोष कोठें मला.
 प्रेमें ' पूर्ण ' कृपा करून कृति ही केलीस तूची नदी !
 सद्भायें विनयें नमून जननी ! ती अर्पितों त्वत्पदीं ८५

पूर्वींची आठवण व प्रेमोद्गार.

श्लोक.

झाला हेतुं कृतीस ह्या प्रिय महादेवा तया स्वानुजा
 स्मार्तोपाव्हयें विष्णु हें सुरसिका मित्रा असे नाम ज्या
 त्यांते आठवितां मनीं स्वजननीताता सुतप्रेमला
 वाटे जीवित हें वृथा विफलही हा जन्म माझा मला ८६
 गेले सोडुनि ह्या जगा न पुरली इच्छा त्यांची तरी
 ' ही व्हावी कृति पूर्ण ' तें नच घडे ह्या मंदधीर्च्या करीं
 प्रेमें साह्य करून पूर्ण करवी सन्मित्र नारायण
 ज्या शोभे नव काव्य दिव्य रुचिरा रत्नावलीभूषण ८७

१ लक्ष्मीपति लक्ष्मीसहित ज्याच्या हृदयांत नित्य रहातो त्या रत्ना
 कराला. २ प्रिय हो. ३ हे नदी ! ४ ह्या तापी नदीकाव्याला जो माझा
 प्रिय अनुजबंधू महादेव नांवाचा होता तोच कारण झाला त्याला. ५ तसेंच
 विष्णुपंत स्मार्त ह्मणून माझे एक रसिक मित्र होते त्याला. ६ आणि
 आपल्या पुत्रवत्सल जनक जननीला आठवितां [त्यांची आठवण झाली
 ह्मणजे.] ७ ही कविता पूर्ण व्हावी अशी जी त्यांची इच्छा होती. ८ तें (ती
 इच्छा) ह्या मतिमंदाकडून (माझ्या हातून) ९ माझे थोर उदार प्रेमळ व रसिक
 मित्र श्रीयुत रा. रा. नारायण नरसिंह फडनीस काव्यरत्नावलीचे संपादक.

ही-तापीसरिता तुह्या कविमतां गुंफून पद्यावली
 प्रेमें अर्पियली रसज्ञ रसिका मान्या जरी जाहली
 ज्ञालों धन्य, गमेल तोप - मिळतां जो रत्नमुक्तावली
 कंठीं घालुनि शोभली जरि हिनें ती काव्यरत्नावली ८८

केशव नारायण वैद्य.

शेवटचें मातृगीत !

पद. [चाल, “ चारा सोडुनियां ”]

निद्रा करिं बाळा । चिर येथें । भूषवि या स्थानातें,
 नवविकसितकमला । वेल्हाळा । उघडि न पुनरपि डोळा
 वाहियलें उदरीं । नव मास । साहुनि बहु सायास
 दिधला जन्म तुला । गोपाळा ! । नयनानंदमराळा
 जन्मत तोंच मुला । मातृकरें ! । येणें मृत्यु, कठोरें ! !
 विपरित दैवगती । पुष्प फुले । काय हणुनि तों खुडिलें ?
 बहु यत्नें रत्न । ये हातीं । तों तें फोडुनि माती
 करणें होईल कां ? । शहाणपणा; । कळेल तुज न अजाणा.
 चंद्राची कोर । जों उगवे, । तों मेघें झांकावे.
 वैन्यावरिहि अशा । श्रीरंगा ! । आणि न, दैन्य प्रसंगा

१

रूप तुझे दिव्य । पाहुनियां । मत्सर उपजे वायां.
 दुष्टांच्या हृदयीं । सुखसदना । निपजे शूळ वृथा ना !
 मग ठेवूं कोठें । मी तूतें । झांकुनि सांग मला, तें
 दृष्टीच्या आड । सकुमारा । एकचि तूतें थारा
 यास्तव ठेवित मी । ह्या स्थानीं न्हाणुनियां अश्रूनीं

१ कवि जनांला मान्य अशा तुह्यांला.

ज्या योगें तव हा । देह सदा । वज्रचि हो सुखकंदा
 अश्रु न हे साधे । रक्ताचे । वाहति पाट जयाचे
 शरीर तव बनलें । सुरम्य हैं । नश्य कधीं जें नोहे.
 कीं तें नित्य जलीं । मन्नेत्रां । दिसेल कोमलगात्रा !
 तूं येथें तेथें । वर खालीं । करिशिल सदैव केली
 वायूच्या लहरी । तव मूर्ति । घेऊनि नर्तन करिती
 दिसतिल फक्त । मला वेल्हाळा ! । उघडि न पुनरपि डोळा

२

आतां आठवतो । कालचि तो । व्याकुळ जो मज करतो
 पद पडलें चुकुनी । मी अबला । कोणि न जगिं परि उरला
 दर्शक सन्मार्गीं । नेइल जो । ऐकुनियां जग लाजो
 जगजेता ऐशा । अनिवारें दुर्दमनीय विकारें
 मी बाला पडलें । मोहफशीं । हरहर स्थिति ही कैशी !
 हातें मम घडलें । पाप असें । वदती जन हैं कैसें ?
 कां नच दाखविती । विधवांना । सुमार्ग ? देति न ज्ञामा
 चित्ता आवराया । माराया । विकार, कथिति नुपाया.
 पी वा शेवटचें । मुख लावीं । पान्हा फुटला पाहीं
 दुग्ध किती शुद्ध । जणु गंगा । दावित अंतर रंगा
 निर्मल हैं जैसें । शील तसें । माझे बाळ! परिसें
 परि हैं जग भरलें । दुष्टलें । त्याहीं मलिन ह्यणावें
 कलंक लावियला । वदती ते । रहस्य मज नच कळतें
 त्यांतिल शास्त्राचा । धर्माचा । गंध न मज दोहोचा.
 छळती कां मातें । कळत न तें । मन हैं मम कळकळतें
 जळतें हृदय अती । नीज झणीं । रक्ताचें हो पाणी !

जाऊं चल वाळा ! । तुजसंगें । मीही येत निजांगें
 राहूं वापितलीं । शीतजलीं । शांतवुं दुःखें सगळीं.
 आतां थांबु नको । चल वेगें । येथिल संपवुं सोंगें
 जाऊं स्थलें ऐशा । पूर्ण मना । शांति लाभे सजणा

३

नीलकंठ.

संध्या--चित्र.

पद.

अस्तगिरीच्या सौधावरतीं,
 आकाशावरि लावुनि दृष्टी,
 प्रेमाचीं-विरहाचीं गाणीं
 गात बैसली संध्याराणी !

१

पायघड्या पसरल्या ढगाच्या
 मार्गावरतीं निळ्या नभाच्या,
 त्यावरि डोलत रविरायाची
 मिरवणूक आली थाटाची !

२

मधुवार्ता ही कळवायाला
 विरहार्ता संध्यादेवीला,
 कितीतरी सोनेरी सेवक

,आले पुढतीं धांवत धांवत !

३

“ ऊठ, सखे पश्चिमे-वघ गडे !

आली गाजत स्वारी तिकडे !

चालुनि चालुनि दमली ब्राई,-

राजस वदनीं लाली येई !

४

गुलालपाणी फेंक आंगणी !—

सोन्याचीं तोरणें—कमानी--
बांध, तसें ते उधळ चहुंकडे
माणिकरत्नांचे लाल सडे !”—

५

रविरायाची बघतां स्वारी

संध्येच्या गालीं ये लाली !

विनयाची—लज्जेची पुतळी

मूर्तिमंत संव्या ती दिसली !

६

निमिषाचा अवकाश राहिला !

चराचरानां धीर न उरला !

दृष्टीला तों दृष्टि मिळाली !—

स्वर्ग--धरा आनंदुनि गेली !

७

प्रणयसंगमीं दिशा लाजल्या

खुणवुनि संध्येला त्या हंसल्या !

मंगलतेचें दिव्य चित्र तें—

शांतपणें जग पाहत होतें !

८

केशवकुमार.

सुभाषित.

श्लोक.

कुंभारासम काम नेमुन दिलें ब्रह्मांडिं धात्या जयें;
श्रीकांतास दशावतार धरणें लागे तसें यद्भयें;
भिक्षेसाठीं शिवास जें नरकपाला घेउनी हिंडवी;
सूर्याला गगनों सदा तळपवी; तें कर्म वंदी कवी;

१

परस्त्री नेतांना नच दचकला रावण कसा ?
 नसून ' स्वर्णाचा हरिण ' फसला राघव कसा ?
 ' नको अक्षक्रीडा ' हणुनि उठला धर्म न कसा ?
 विपत्ती ये जेव्हां निकट तंव बुद्धिक्षय असा !

२

होता एक बहुत काल पडुनी पेटीमधें पन्नग
 धुंडोनी फट भागला क्षुधित तो, आशा न ठेवी मग;
 तों उंदीर करून बीळ घुसला, त्या तो फणी खाउन
 गेला त्याच पथें; असें बघ करी वृद्धिक्षय प्राक्तन !

३

वस्त्रें बघोनी अधिकार जाणती;
 नग्रास लक्ष्मी त्यजि; लोक हांसती;
 पीतांबरा पाहुन लक्ष्मि सागर
 दे सादरें; आणि दिगंबरा गर;

४

पृथ्वी भक्षिल धान्य आपणचि वा माता स्वपुत्रा वधी;
 मर्यादा न गणी समुद्र; अवनी वन्हीच जाळी जधी;
 किंवा अंबर कोसळे जनशिरीं; पक्वान्न होई विष;
 राजा मंतु करी; तरी मग तयां कीं कोण हो दंडिल

५

जें निंदें तें वंद्य गणून जो करी.
 अप्राप्य तें प्राप्य अशा प्रहा धरी;
 भक्षूं नये तेंच खुशाल सेवितो
 ' स्त्रीदास ' तो, स्त्री वच नित्य झेलितो;

६

भिषग्विलास.

आबालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू होऊन ११ वर्षे पुरीं झालीं ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणां आगाऊ टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास' - सोलापुर.

श्वासरिपु.

यापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उत्र, अरुचि,
निद्रानाश, मळावरोध, अपचने वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
येतो. १ बा. ४१२ आ. ट. ४ आ.

एजंट-गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता-—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

श्रीहरिभजनामृत.

ज्ञानांजनाचे संपादक व महाराष्ट्र कवि चित्रकर्ते रा. आजगावकर
यांनी निवडलेल्या बहुतेक सर्व जुन्या कवींच्या ^{सुह १। रूप} अत्यंत प्रेमळ
पदांचा हा संग्रह सर्व सगुणोपासकांच्या डोळ्यां ^{प्रेमाश्रुवर्षाव}
करवील. किं ट. व्ही. पी. सह १० आणे

पत्ता-मॅनेजर ज्ञानांजन, ^{ळगांव}

मुंबई २.

काव्यरत्नावलीची किंमत किती कमी आहे ?

एकाच नांवावर एका प्रतीस टपाल व्हीपीसह किंमत १। रु. दोन प्रतीस १।। रु. तीन प्रतीस १।।। रु. चार प्रतीस २ रु.

रत्नावलीची मागील बार्डेड केळेची पुस्तके रद्दीच्या भावाने विकण्याचा प्रसंग आला आहे. ही सर्व अनुक्रमाने घेतल्यास प्रत्येक पुस्तकास आठ आणे. फुटकळ पुस्तकास दहा आणे. टपाल व्हीपी खर्च मुळीच नाही ज्यास ही पुस्तके एकदम घेण्यास सत्रड नसेल, त्यास प्रत्येक महिन्यास एक एक पुस्तक पाठविण्यांत येईल.

संपादक काव्यरत्नावली जळगांव.

संकल्प.

(WLL POWER.)

हे एकच अशा धर्तीचे मराठीत नवीन मासिक आहे ज्यांनी ज्यांनी हे एकदा वाचल त्यांना तर पसंत पडेलच व इतरांनी पाहून अभिवंदन पत्रे पाठविली ज्या स्त्री पुरुषांना मराठी वाचता येते त्या सर्वांनी आपल्या सौख्य व अभ्युदयासाठी हे अवश्य वाचाव

कारण

ह्याच्या वाचनाने, परिशीलनाने, व ध्यासाने अगणित लाभ होतात. जसे मानस शक्तीचा विकास होणे, व्यवहारांत उच्च सुख व कार्य करिताना शांति अनुभव, शास्त्रीय बाबतीचे खरे रहस्य समजणे, आत्मीयगुण शक्तीचा अंदाज कळणे, आहार विहाराचे ज्ञान, ज्ञानेश्वरी सारख्या सर्वमान्य ग्रंथातील उच्चतत्वे समजणे वगैरे. इतक्या प्रकारचे उपयुक्त ज्ञान.

पैका रुप पूर्ण
कृष्ट व
तून खात्रीने

मिळते. आकार काऊन कव्हर सचित्र, र्वाणी
तच आली रु. १।।= चे व्ही पी. ने प्रकाशित
च हवा असल्यास ४= ची टिकिटे पाठवावा.

भांगवाडी,

संकल्प कार्यालय (K.) मुंबई नंबर ९

॥ श्रीः ॥

काव्यरत्नावली

आलीकडील कविमंडळीने चालविलेले

कवितेचे मासिकपुस्तक.

श्लोक.

तीं तीं पदे नित्य फिखनि येती । त्या त्याच अर्थाप्रति दाविताती
कौशल्य मोठे रचनेत आहे, । सत्काव्य तेणे नव वाटताहे.

वर्ष २७ वे) सप्टेंबर सन १९१६ (अंक ९ वा.

हे मासिक पुस्तक नारायण नरसिंह फडण्णी
जळगांव जिल्हा पूर्वखानदेश येथे नवीन पेठ म्युन्सिपल
२४ मध्ये आपल्या बाबजी प्रिंटिंग छापखान्यांत छापून जळगांव
येथे प्रसिद्ध केले.

वार्षिक वर्गणी ट. व्ही. पी. सह १। रुपया.

बाबजी प्रिंटिंग प्रेस जळगांव

अनुक्रमणिका.

सप्टेंबर १९१६

पत्रसंख्या

पृष्ठे

४०. हिरकणी.

१९३

५३. शतश्लोकी.

१९७

११. बाजार.

२०२

३. सरस्वतीस.

२०४

५. विहार.

२०५

३. द्वादश ज्योतिर्लिंग.

२०६

४. खोटी खोटी नरममता !

२०७

८. दिव्य आणि त्याची जाणीव.

२०८

१४. परमेश्वरप्रार्थना.

२०९

२१. विलक्षण कैदी

२१२

४. प्रभास गीत.

२१४

६. छायागीत.

२१५

५. सुभाषित.

२१६

१८८

येथील दीपवाळीपासून या मासिकास तिसरें वर्ष लागणार !

भाकार डेमी अष्टपत्री दरमहा २४ पृष्ठे.

दैवज्ञ-प्रबोधिनी मासिक.

मासिक वर्गणी साधारण प्रत रु. १। व सुबक प्रत रु. २ फक्त.

सदरहु मासिकांत ज्ञातिविषयक व सार्वजनिक चर्चा येत असते.

तसेच विद्वानांचे सामाजिक, नैतिक, औद्योगिक वगैरे विषयावर उपयुक्त लेख येत असून गोड कविता, मनोरंजक व बोधप्रद गोष्टी व ज्ञातीचें व इतर उपयुक्त वर्तमान टीकात्मक येत असतें. शिवाय पूर्णानंद हे सामाजिक नाटक क्रमशः दिलें जातें व प्रसंगानुसार चित्रेहि येतात.

व्यवस्थापक, दै. प्रबोधिनी, ठाकुरद्वार, मुंबई नं० २.

काव्यरत्नावली.

अंक ९ वा.

हिरकणी.

(रायगडावरील हिरकणी टोंकासंबंधाची आख्यायिका प्रसृत पौषाख्यांत गाडली आहे.)

आश्विनमासीं पौर्णिमा दिशीं या कोजागरिणी,
 द्याही ऐशी शिवरायाची फिरली मुलखासी !
 खंडोगणती बूध पातलें रायगडावरती,
 लाखोगणती गवळि गवळिणी घेउनिया मिळी !

त्यांत चमकती पहा ' हिरकणी ' हिरकणीच साधी,
 नाजुक साजुक केवळ पुतळी पिवळी सोम्याची !
 पोरन्याची पार आवरती ती संसाराची;
 प्यारी येसाचीची ! भारी तालेवाराची !
 ' ब्रती ती त्रिलोख गणीची पाहियली नाही !
 पाहुनि येत्ये, तान्हुकले तें इतलें जेव ना ही !'
 लाडकोड पुरविला धनी तो ' जा ये पाहुनि ती;
 बूध घालवुनि फिर माघारीं गवळ्यांसांगतीं !'

घाई येई उभी गडावरि पांचाडाहुनि ती,
 दोन विसानीं दोन दुधाच्या खरव्या सांगतीं

गडीं दुधाचें समुद्र भरले ! त्यांतचि दोन विसा
दोन दुधाच्या चरव्या पडतां, पडला दिवस कसा !

रात्र पातली ! नगारखाना-नौवत झडली ती,
ऐकत गुंगत गवळ्यासंगत रमली त्यांतचि ती
रात्र पातली ! पुनवेचा तो चांद्र उडी घेई !
दूध चांदणें पडे, त्यांतची बुडे तिचें मनहीं !
रात्र पातली ! सनइचौघडे सुटले गडभर ते,
ऐकत नादावत त्यांतचि हो वेडें पाडस तें
रात्र पातली ! वत्ति पेटली नवलाख गडीं ती,
पाहत पाहत चमकत चाले चांदणि त्यांतचि ती
वत्ति उजळली वर आभाळीं ती दरवाराची,
कांचेची ती, साची जोती तळपे मुळखाची !
वृत्ती ती पाजळे मनोऱ्यावरति महालाच्या,
जळीं तळीं भडकलीच दिसली गंगासागरिंच्या !
वृत्ती ती जगदीशदेउळीं दीपस्तंभाची,
जिव्हा जी मोजितां होत हो मूरुस्तंभाची !
वृत्ती वरती ! वृत्ती खालति ! वृत्ती चौफेरी !
वृत्ती ती नवलाख पेटली ह्यापारि गडाभरी !
वृत्ती नगरी शिवशयाची इंदुपुरीच जशी !
वृत्ती गुंगे गवळ्यांसंगे हिरकणि ती न कशी ?
तोफ उडे तो धडड गडींची पहिल्या प्रहराची
साडेसात घडी रात्रीची, दिंडी वंदीची !

धडड ऐकतां दचके चमके हिरकणि नागिणिशी

जीव उडे तो, ऊर धडाडे ! आतां गत कैशी
 उडे गड्यांतुनि धांवत दिंडीकडेस यायाला,
 घडे पाहतां नको तेंच ! तों धीर तिचा तुटला
 दिंडी ती मृत्युची उघडणें सोपें हो साच
 ब्रम्हाचा लेखही लिहविणें पुनरपि, तैसेंच
 परी गडावारि शिवरायाच्या दिंडी उघडविता
 इहलोकीं ना ! उद्यां तयातें भुवनत्रय मिळतां
 पाहुनि दिंडी काळकठोरा बंद अशी ' हाय !
 तान्हुकल्याची पान्हाविण गति आतां हो काय '
 ' हाय तान्हुकल्या ! ' करीत वेगें धरणीवर पडली
 ' तान्हुकल्या रे ! करीत तीची शुद्ध बुद्ध गेली

दोन विसानी दोन धांवते गवळी पाठिवरी
 दिंडीशीं येऊनि पाहती धनीण धरणिवरी !
 ' पाणी ! पाणी ! ' करीत कोणी पाणी तें आणी
 डोईवर शिंपडतां होई सावध तोंच झणीं
 ' तान्हुकल्या रे ' ! करीत सुटली तीरासारी ती
 ' तान्हुकल्या रे ' ! करीत ये पश्चिम टोंकावरती !
 काळखाइसें काळकाइचें खोरें त्या खालीं
 वरी उभी ती कांठावरती हिरकणि हो झाली.
 ' किर्र ' दरींतुनि रात किड्याची, ' कूहू ' घुबडाची
 साद येत त्या ' तान्हुकल्या रे ' ! पडसादचि साची
 ' तान्हुकल्या रे ' ! करीत फुटला पान्हा तिजलागीं
 पान्हा दे बल तान्हाजीचें त्या अबले अंगीं !
 ' तान्हुकल्या रे ! येत्यें आतां ! ताडमाड पाहीं

पंहाड सारी दूर तुका तारि, आतां गति नाहीं-।
 अवेनें जळविळा साच हा तासुनिया हातीं,
 तरी तुळा ती माझ्यापासुनि दूर न हो कार्ती !'
 'तान्हुकल्यां रे !' करीत टेंकी हात कळ्यावरती
 दूध चांदणे मरी दरी ती, तींतचि उतरे ती

दोन विसावीं दोन पातळे गंळी तीं तेंथ,
 'अर्वा ! कळनी बसती मटकन मर्व तीशीं बघत
 दूध चांदणे मरी दरी ती, तींतचि झळके ती
 बघतां बघतां बनीण हिरकणि दर्यातिळ मोती !

+ + + + +

इकडे पांचाही येसाजी होई साच पिसा,
 हिरकणि ये ना क्षणून, जैसा जळविणे मासा !
 तोक उडे ती घडड गडीची पाहिल्या प्रहराचीं,
 जीव उडे तो येसाजीचा, शौपहि तान्हाची !
 'शंभ्यानें साधिल्य काय रे दावा ! मुलखाचा :-
 दुस्मान उमा-कुळाशिळाचा-आयाबहिणीचा
 ठेवी डोळा तिच्यावरी तो, फार दिवस पाही !
 केक पोळ हा सुटला करितो राजा तारि काई ?
 बघ रे ! आतां बये, तान्हुलें ! घेउनि मी येतो
 तीशीं दिष्टी फोडुनि ! बघतो काय घाप करतो !'

सडा उडाला आवळुनी जरि फेटा डोईशीं !
 फडा ठाकली मेढ उपटली ती हिसक्यासरशीं !-

टाकी ती खांघावर ! हा कीं भीमसेन दुसरा !
 गदा टाकुनी स्कंधीं, धांवे शत्रूसंहारा !
 चोरटांग त्या आंब्याशीं तो एकदमीं येई
 तोंच झळकली तळीं पहाडा हिरकणि ती पाही !
 धनी देखतां आंगाधर ती उडी तया घेई !
 मेढ टाकुनी, हातीं तीशीं झेली तो घाई
 खांघावरती टाकी, ठोकी धूम, घरा येई !
 'तान्हुकल्या रे !' करतां हातीं तान्हुकलें देई !

+ + + + +
 दुज्या दिशीं ती वार्ता सरशी जातां रायाशीं,
 पाचारी तो झणीं हिरकणीशीं येसाजीशीं
 प्रभू प्रजेचा, सिंधू साक्षात् तो वात्सल्यांचा !
 चोळी पातळ—गांव देउनी गौरव करि तीचा

'खरी हिःकणी . खणी गुणाची धनीण येसाचो
 नांव तीच ह्या पश्चिम टोंका होई ती साची '
 ह्यणूमि बांधी टोंकावरती बुरूज तो खंदा !
 तत्कीर्तीचा गाता इ हिर भालचंद्र वंदा !

भालचंद्र

शतश्लोकी.

आर्या.

स्वामिक संस्कारोद्भव स्मृतीं देहानुभूत ते विषय—
 सोऽनि, आत्मांतर्मुख । त्त परात्म्यांत शांत ते होय

१५१

* मार्च सन १९१६ अंक ३ रा यावरून पुढे चालूं.

साधन मूर्छित असतां स्वप्नीं सुख-भोग केविं जीवास व्यवहार योग्य नव्य स्वप्नीं उत्पन्न करुनि देहास	१५२
नसतां साधन कैसें शरीर ? संकल्पमय जरी ह्यणसी केवीं स्वप्निं रतांतीं शुक्र दिसे पतित वपुंत नयनांसी	१५३
या देहे भीतीनें रडतो हसतो स्वतांस तो स्तवितो स्वप्निंहि मूर्छित तनुतें सहसा आत्मा न सोडुनी जातो	१५४
पूर्वीं देहस्त्रीहयदेशव्याघ्रादि विषय अनुभूत देहाश्रय करुनि पुनः तो तत्संस्काररूप ते सृजित	१५५
दुसऱ्या स्वप्नस्थितिचा अनुभव जागृति--सुषुप्ति-संधींत सर्वेन्द्रियांसि कर्षुनि तेथें आत्मा वसे प्रकाशयुत	१५६
शयनीं स्थूल तनूतें ठेवुनि संस्काररूप विषयंतें बघणारा तो आत्मा संस्कारें जातसे हवा तेथें	१५७
श्वानादि भक्ष्य किंवा प्रेत न शयनस्थ देह व्हावा तो संरक्षि त्यास ह्यणुनी प्राणश्वासावशेषिं आत्मा तो	१५८
स्वप्नीं निज प्रभावे हय रथ पल्लव नदी विहाराचीं-- स्थानें अनैक निर्मी रूपें स्त्रीपुत्रमित्रबंधूंचीं	१५९
चांडाल चोर मर्कट सर्प रिपु व्याघ्र तो कधीं सृजितो . क्रीडे प्रिय युवतीसह कधिं हसतो विहरतो कधीं खातो	१६०
मी म्लेंच्छ जाहल्येसें समजुनि दडतो स्वबंधुपासोनी व्याघ्रादिभये पळतो रडतो तो ग्रासि आपणा ह्यणुनी	१६१
तद्गत आत्मज्ञानें जें दिसतें भासमान तें होतें रोप्य शुक्तिवाज्ञानें मृगजल किरणा न जाणता दिसते	१६२
रज्जूच्या अज्ञानें भुजंग ऐसें क्षणैक सुख-भय-द वस्त्वाभास मृग हे होती उत्पन्न दर्शनीं विपद	१६३
माया व्यासाश्रय मी प्रसृत केलें असें सकल जगत	

काव्यरत्नावली.

माइयांत ते न तयिं मी कारण शुक्तींत भासतें रजस	१९९
शुक्तयंश न रजतिं वसे भूतें वसती ह्यणून माइयांत	१६५
हें भगवद्वच; गारुडसम खोटें दृश्य जात हें खचित	१६५
सुखदुःखाचें कारण कर्म असें अज्ञ परि न जाणोनी	
हा मित्र हा अरि असे कारिति वृथा भेद, याश्यवद्व्यानीं--	१६६
जनकसभामंदिरिं हें कर्मचि कारण कथोनि त्या स्तविलें	
कर्मावाचुन कोणी व्यवहारिं न हें यदुत्तमें कथिलें	१६७
तरु तोडाय़ा क्षम जारि कुठार तारि मूल यत्न मनुजाचे	
जारि अन्न-तृप्ति-हेतू, परि लागे साह्य भोक्तृ-यत्नांचें	१६८
विषमसमफळें तेवीं मिळतीं कर्में तथापि नश्वर तें	
स्वातंत्र्य न त्या ठायीं परमात्मा प्रेरितो खरा त्यातें	१६९
स्मृति कथित काम्य कर्में वर्णाश्रमविहित लोकिं यः होत--	
सर्व ब्रह्मार्पण ही वेद-गिरा जाण सत्य अभियुक्त	१७०
नासा-जिह्वा-मस्तक-कर-पद-कर्णाक्ष-तृप्तता करुन	
संतुष्ट होय आत्मा वृक्ष जसा सकल मूल सिंचून	१७१
कर्मठ वेदज्ञ जरी स्वर्गीं आत्मानभिज्ञसें जाती	
तत्कर्म अल्प-भोगें सरुनि पुनर्जन्मिं दुःख त्यांस अती	१७२
कर्मफलेच्छू आत्मज्ञान्यासहि सिद्धि-भोग चिर मिळती	
आत्मा उपास्य ह्यणुनी कर्मफल त्यागितां सुख-प्राप्ती	१७३
आश्चर्य न हें केवल सूर्यादिदिग्दीर्घां न वस्तुचें ज्ञान	
रवि विधु वन्हीपासुनि रवि विधु वन्ही-प्रतीति हो कधि न	१७४
चैतन्ययुक्त नयनीं रव्यादिक भासमान हे होती	
यास्तव पुरुषच आत्मज्योति वसे चित्र देवतादीप्ती	१७५
आत्मा अन्न-जलातें प्राणद्वारें पुनः पुनः सेवी	
जठराग्नि श्वासानें बलयुत त्यातें हळू हळू पचवी	१७६

प्राणां तृप्त कराया सर्व शिरांतून ने रत्न व्यान	
मलमूत्रांतें टाकी तनुबाहिर वायु नाम ह अपान	१७७
सर्वेन्द्रियाधिपति हा देहस्थ प्राण पंच वृत्तियुत	
चिद्धन सत्तेनें प्रति तनुंत व्यापार कारे सदा स्पष्ट	१७८
जो चिद्रूप परात्मा निःसंशय सर्वस.क्षि तो मीच	
प्राणांचा प्राण अग्निल नेत्रांचा नेत्र तो असे हाच	१७९
भिन्न स्वरूप भूजलरविशशिपवनांस व्यामुळें दीप्ती	
एक स्वयंप्रकाशित आत्मा ज्यामाजि गर्व वसताती	१८०
विद्युत्तारानल हे असती क्षम कां प्रकाशवायातें	
शांतानंताजामर तेजस्वी शाश्वता परात्त्यातें	१८१
सद्गुरुच्या अमृतमयी अतुल्य कारुण्य पूर्ण दृष्टीनें	
तें ब्रह्म मी असे हा अनुभव ज्याच्या मनांतरीं वाणे	१८२
जीवन्मुक्त हि निर्भ्रम तो, आधि अनादि होउनी नष्ट	
फिटुनी संशय शिरतो नित्यानंद स्वरूप आत्म्यांत	१८३
मी देह न इंद्रिय नच चपल क्षयि मन न बुद्धिही मी न	
मी प्राण न मग मी हें जड वस्तूजा न केविं होईन	१८४
मी न अहंकार स्त्री धन सुत गृह मित्र वा नसे क्षेत्र	
जगदाधार ज्ञानस्वरूप शिवसाक्षि मी असें मात्र	१८५
जें दृश्य तें विशद हो नीलापीताघने न रूपांनीं	
अनुभव दर्शन--साधन सर्वांचें एक तेंच नेत्र मणी	१८६
तोही दृश्य मनातें मन विषयाकार बुद्धेतें दृश्य	
मति वृत्तिहि त्या दृश्या आत्मा साक्षी प्रभू नसे दृश्य	१८७
रज्जू न कळुनि भासे अंधःकारीं अने परी जेवीं	
स्वात्माज्ञानें आत्मा दुःखद जीव प्रयुक्तसा तेवीं	१८८
आप्तोक्तीनें सर्पभ्रम निरसुनि रज्जू हें कळे जैसें	

मी शिवसाक्षी जीव--भ्रम जातां गुरुवचें कळे तैसें	१८९
त्वज्ज्योति कोणती वद दिनिं रवि रात्रौ सुधांशुदीपादि	१९०
यद्योगे रविदीपादिक जाणसि सांग कोणती ज्योती	१९१
लोचन तन्मीळनिं वद कोण ज्योती असे मदीय मती	१९१
कवण प्रकाशवी मति ? आत्मा, तूं तोच, मी महतीती	१९२
कांही काळ महीवारि राहे तारि तो भजे न देखे	१९२
प्रारब्ध--भोग तोंवारि असंगमति कारि सुखें विहारार्ते	१९३
निर्वृद्ध तृप्त विगलित ममताहंछति विशुद्ध तो स्पष्ट	१९३
स्थिरमति अचल ब्रह्मस्वरूप तन्मोह सर्वही नष्ट	१९४
ज्ञानप्रकाशरूपी जीवात्मा--ब्रह्म--भेद ज्ञाणिं निरसी	१९४
अनुपम पवित्र समुदित होउनि तें ज्ञान लाधळें ज्यासी	१९५
संसृति--कारण माया तत्ज्ञानें नष्ट होउनी जाय	१९५
पुनरपि न कार्यकर्त्रीं विज्ञानें मात्र नष्ट जी होय	१९६
सेवुनि जेविं रसातें टाकिति जन गंधयुक्त जारि फळ तें	१९६
नाहीं विश्व हणोनी मुळिं जगदाकार--भान ज्या नसते	१९७
अविनाशी चित्सुख जो सूक्ष्मपणें सेवुनी स्वयंज्योती	१९७
संतुष्ट, शांत मनुजे सोंडावी ही असारशी जगती	१९८
चैतन्यपूर्ण निर्गुण निर्मल लक्ष्यार्थ तत्वमसि याचा	१९८
सर्वांतस्थ अखिल विधि--चित्तागोचर अशा परेशाचा	१९९
होतां दर्शनलाभ प्रणष्ट जनि मृत्यु फळ--द संशय से	१९९
कर्मे सकल निरसुनी हृदयग्रंथीहि तेधवा तुटते	२००
आदीं मथीं अंतीं कर्मोद्धव जन्ममृत्युफलदायी	२००
संसारवृक्ष, युक्त भ्रममदमोदाद्यनेक पर्णाहीं	२०१
यत्शाखा क मादिक, कांता सुत कन्यका विद्वान् जेथें	२०१
छेदुनि असंगशस्त्रें सुज्ञें ध्यावें सदा परेशाते	२०१

काव्यरत्नावली.

उत्पन्न होउती स्थिर माझ्यामध्येच विश्व होत असे
माझ्यांत लीन विलयीं वास्तव ते ब्रह्म मूर्त मीच असें २०२
यत्स्मरणे यज्ञादिक अखिल विधींतील कर्म हो पूर्ण
साष्टांग प्रणति असे माझी त्या अच्युताप्रती जाण २०३

अनंत विडल चित्रे

बाजार.

पद.

गोड मौड बोला बोला--प्रेमाचा हा मोवदला
विश्वच अवघा बाजार--त्यांत मांडिला संसार
प्रेमरूप होऊन चला--ऋयविक्रयही करण्याला
प्रेमचाही--सवदा तोही--करूं सर्वही
फुटके तुटके नवेजुने--विकते एकच भवाने १
धराल हृदयीं जो भाव--बाजारीं त्या तो भाव
अमृतकुंभ जारि तुझि विकला--मिळे तसें पारि मोवदला
जसें पारिले--तसें उगवले--तेच मिळाले
नियम हांचे सर्वत्र असे--नवल न मंग तो तेच असे २
पहा धाटला बाजार--पेठा फुलल्या चौफेर
सत्ता संपत्तीच्याही--दुकानांत गरदी होई
ते मोहाचे--ते मदिरेचे ते विषयाचे
दुकान संजले पहा किती अडत्यासी नच तेथ मिती ३
तेथिल त्या सवद्यासाठीं--झुडीच्या झुडी जाती
कीर्तीचीं अभिमानाचीं--पहा दालनें विभवाचीं
लहान मोठे--ढेरी पोटे--जाती गटे
तेथिल त्या सवद्यासाठीं--हपा लेले हे असती ४

लिलाव चाले निंदेचा--मर्मच्छेदन पीडेचा

लोलुप झाले किती तरी--मधुकरसम मधुमाशारी

ही दंभाचीं--निष्ठुरतेचीं--अपहाराचीं

कशी दालनें भरलेलीं--जशी मंझिका फुललेलीं

५

एकिकडे बघ दूरवरी--गरदी नच ती तेथपरी

जाडा भरडा माल तिथें--नकली नच तो तेथ मिळे

मोल तयाचें--भारी साचें--चिरकालीचें

गोड असें जें तेथ मिळे--विरळा नर तिकडेच वळे

६

अखंड शांती सत्प्रेम--मोक्षाचें सुंदर धाम

भूतदयेचें भांडार--नीतीचेंही माहेर

परमार्थामृत--निर्व्याजस्मित--सत्कृति परहित

असला माल मिळे जेथें--तींच झुकावें बघ तेथें

७

बाजारीं या ध्यायाचें--तुक्षांस कांहीं बायाचें

मोल तसाही माल मिळे--कहान धोरा तत्व कळें

कुजकें सडकें--फुटकें तुटकें--तसें मोडकें

दैतां मिळतें तसेंचही ध्यावें द्यावें सुंदरही

८

कुजकें सडकें जें सारें--बनवा द्याचें खत सारें

मनोभूमिमाजी त्यातें--मिळवा मग घाला तेथें

विवेक जीवन--मधुमनमोहन--येइल जीवन

मानसवासी हंसाचें--चितानंदमय प्रेमाचें

९

घेउनिया मग तो चारा जाऊं आपण बाजारा

निजवस्तुची स्तूती तिथें--करूं नका कुणि तेथ कुठें

शांति न याचा--धर्मनीतिचा--सत्प्रेमाचा

सवदा आपण करूं चला--चारा देऊं मोबदला

१०

क्रय विक्रयही करण्णाला--गोड गोड बोला बोला.
 मायेया हा बाजार--क्षणभंगुरही संसार .
 दो दिवसाचे -दोण कुणाचे--मग कां नाचे
 सोड फुकारे बोळुं नये--जेणे देवपणा जगिं ये.

११

के. एल. टेंभुर्णीकर.

सरस्वतीस.

पद.

देवि सरस्वति ! भेट भेट ये जीव तुला शोधुनि दमला !
 खिन्न मानसें सदा भटकतो ! देशी केव्हां भेट मला ?

वनें, उपवनें, नगरेंही
 दमले शोधुनि सकल मही
 दर्शन परि झालें नाही !

हाय ! हाय ! ली कळनि फिरतो सदैव सोडित अश्रुजला !
 देवि सरस्वति ! भेट भेट ये जीव तुला शोधुनि दमला !
 तेथे शिस्तही ? येथे अरुशी ? असीं फुका ऐशा पडलों !
 पूर्ण निराशा खाली माझी व्यर्थ व्यर्थ मी धडपडलों !

१

निद्रेविण जाती रजनी !
 सौख्य न वाटे जनिं विजनीं !
 शून्य भासते ही अवनी

दिसे न कांहीं मला त्रिभुवनीं अंधकार सारा भरला !
 देवि सरस्वति ! भेट भेट ये जीव तुला शोधुनि दमला !
 दिव्य तेज तव दिसो पुनरपी; मिळो सुधा प्राशायार्ते !
 ' असो ह्या तव सदा ' मागतों इतुकें, देवी ! दे यातें

२

अशक्य नच तुज, हैं करणें !
मज न सुचे त्वद्भक्तिविणें !
व्यर्थ तुजविणें गमे जिणें !

दया करीं तारि इतुकी, नेई स्थान तुझे तैथें मजळा !
देवि सरस्वति ! भेट भेट ये जीव तुला शोधुनि दमला !

३

— — — — — पारुजी नारायण मिसाळ.

विहार.

श्लोक.

सुनील नभ जाहलें हरित मेदिनी शोभली
तशीच सरिता--जळीं विकच - पद्म - पुष्पें भलीं;
तिथें करि अहा ! पहा अमर--संघ गुंजारवा
मनोहर विहार हा सकल ताप हारी नवा.

१

नितांत मधुपालि तन्मधुमरंद संप्राशिती
सुशांत पारि पद्मिनी मुळि अहा ! न संत्रासती
प्रमोद मनिं दाटला समय योग्यही वाटला
अहा ! रसिकवृंद हा हणुनि कां इथें थाटला ?

२

वियोग घडतां जनां विरह ताप देई मना
नसे रचित--कल्पना विदित सर्व कामी जनां
सुसेव्य घडतां नियोजित तदीय संयोग तो
पुन्हा हृदय-मीलनीं प्रणय--सौख्य संभोगितो

३

गळे सुरस त्यामुळे जळ सुरक्त झाले पहा !
 वरी हरित ही बरीं चलित-पद्म-पत्रे अहा
 सुरंजित जलांगणीं कितिक हंस हे पातले
 प्रयोजन कुणीं कशास्तव बरे इथे घातले ?

४

तडाग सरिता जणों प्रयित मासिकें वाटती
 सुवाङ्मयजले सदा विलसतीं न जीं आटती
 तयांत कवि आणि लेखक खरीच पद्मावली
 बघूनि विहरे तिथे रसिकहंस भृगावली

५

दु. आ. तिवारी.

द्वादश ज्योतिर्लिंग.

आरती

आरती मन्मथ—दहनाची । शर्वहर गौरि-शंकराची ॥ १० ॥

सौम्य जो सोमनाथ भक्तां । महिर्कार्जुन प्रेमदाता
 दुरितमति महंकाल हर्ता । सुखर-ओंकार मुक्तकर्ता

गंगाधरा त्रिपुरहारा !

गौरीवरा मोदकारा !

चर्मावरा तत्व-सारा !

च्छेदि भवबंध, नित्य तव छंद, देइ आनंद, बुद्धिही सुपथि वर्तण्याची १

बद्रिकेदार डमरुधारी । भीमाशंभु अशुभहारी

विश्वेश्वर क्लेश वारी । त्र्यंबकेश्वर त्रास सारी

भक्तिप्रिया भीतिहरणा !

संपत्प्रदा सौख्य-करणा !

परशूपिनाकफाणिधरणा !

सर्व सुर--वृंद, दिव्य अरविंद, अर्पुनी कुंद, पूजिती मूर्ति नित्य ज्याची २
 वंद्य अति वैजनाथ नित्य । मान्य बहु नागनाथ सत्य
 रामेश्वर सुपूर्ण तत्व । घृष्णेश्वर प्रगट वृत्त

नित्यानंद नंदिवहना !

अजरामराअजितगहना !

दुर्गतीदुरितदुःखदहना !

सच्चिदानंद, विभो सुखकंद, दास मतिमंद, तारिं हा विष्णु चरणिं इच्छि. ३

— — — — — विष्णु बाळकृष्ण जोशी.

खोटी खोटी नरममता !

[चाल-त्रिखंड हिंडुनि०]

खोटी खोटी नरममता ! नाही त्याच्या मनिं समता ध्रु०

जोंवारे मिळते सौख्य नरा, तोंवारे त्या धृत मार्ग बरा;

कंटक खुपतां तच्चरणा, कारितो अन्यपथक्रमणा.

पूर्व मार्गफल-कटुतर केवल--समजुनि, तो खल--

फेंकी धरुनी निष्ठुरता ! मिळेल ह्यणुनी या सुपथा. १

सदनीं अमुच्या उंच वर-चिमण्याचें जें एक घर,

चिमणी अंडीं घालि तिथें; चिमणा चिमणी खपलिं जिथें;

क्रमें बसोनी, त्यांवर दोन्ही, तीं उबवोनी,

पिलें जावळीं दिन भरतां; पोसुं लागलीं नच ठरतां. २

पिलें जों न उडण्या शिकलीं; तोंच तयां चिमणी मुकली.

चिमण्यानें मग आणियली--चिमणी दुसरी, जी न भली;

मोह पाहुनी, वेड लावुनी, तिगे शिकवुनी,

सोडियला चिमण पुरता ! ' पिलार्थ कां श्रतां झुरतां ? ' ३

पिलें तयें तीं फेकियलीं ! पडतांना मीं देखियलीं !
 दुःख जाहलें फार मनीं ! अश्रु पातले था नयनीं ! !
 मेलें मीं जारि, मम बालक तारि पडेल यापरि !
 विचार हा मज आठवतां, रडूं लागलें त्याकरितां.

४

सुमंतकांता.

दिव्य आणि त्याची जाणिव

चालः- नागीणि चपल खल जिह्वा--

जाणीव मना दिव्याची

सौख्याची, आशेची

छळितसे मला पारि साची ॥ धृ० ॥

कुसुमांमाजी दिसे दिव्यता

सुखवितसे जी रमणी स्वांतां

ती सुमनें मीं नच-हें बघतां

ये भरति मला शोकाची !

१

निर्मल निर्झर ' झुळझुळ ' गानीं

दावि दिव्यता अपुली हंसुनी

निर्झर नाहीं मीं तो बघुनी

मावळे छटा हास्याची !

२

कोकिल तो जइं पंचम लावी

अहा ! दिव्यता मूर्तिमती ही

मज पुढती तें येउनि राही

हा ! स्मृतिहि छळी मज त्याची

३

काव्यरसाची दिव्य-देवता

विहरे भूवरि तिजला बघतां

रस भी नहीं येतां चित्तां--

नेत्रांत धार अश्रुंची !

४

ज्ञानामृत घट दिव्यचि येथें--

थेंबासाठीं मन तळमळतें

पडतीं अडवीं संकट-भूतें

होळि होत मम आशेची !

५

स्वर्गिय सुन्दर प्रणयी--युगुलां

पाहुनि कळलें हतभाग्याला

अशी दिव्यता नाही तुजला

राख होय आनंदाची !

६

जीवित माझे नीरस ठरलें

दिव्याविण हें देउळ झालें

सांग दयाघन ! भाळीं लिहिलें ?

पूर्णता करीं कळसाची !

७

दिव्य--देवते ! अंतीं तारि तें

मंगलमय प्रभु--पद--कमलांतें

शाश्वत सेविन--ने दीनातें

दे जोड मला भाग्याची !

८

गोविन्दानुज.

परमेश्वरप्रार्थना.

श्लोक.

दयासागरा ! वंदितो मीं पदातें

सदा वारणें सर्वही आपदातें

भवीं पोळलों, माधवा ! तूंचि भावें अहा ! गांजिती षड्द्विपू हे बघावे	१
वनीं सन्मुनी साहुनी आतपाला तुड्याकारणें आचरीती तपाला मला तो नसे ठावुका नेमधर्म न जाणें कधीं खानसंख्यादि कर्म	२
मनीं येतसे वीट या संसृतीचा असे माजला कीट माझ्या कृतीचा हणोनी विभो ! धीटसा नीट आलों पदां वंदितां सर्वभावें निवालों	३
मनीं वाटला थोर संतोष देयां करानें घडावी अशी नित्य सेवा परी हे रिपू कामलोभादि साही सदां धावसी पाठिशीं, तूंच पाहीं-	४
कृपादृष्टिनें बालका या विलोकीं दया येवढी त्वां करावीच तोकीं नको व्याप हा संसृती-कर्दमाचा पुढें फांस लागेल कंठीं यमाचा	५
तुझे नाम गाऊन सेवीन पाय तराया भवा अन्य नाहीं उपाय दयाळा ! असे लेंकरूं हीन दीन-- सदा तार; मी मीन तूं ही नदीन	६
वसंतीं नवी पालवी ये तरुंना कधीं घालिशी गुप्त वारी, कळे ना	

खगातें मृगातें सदा पाळितोशी दरिद्री तरी राहिना तो उपाशी	७
मिळे खावया रोज ताजें पशूतें विचारा कधीं नेणतो संग्रहातें नसे काळजीं त्यास केव्हां ' उद्यांची '	
नरासारखा तो न कोणास याची विहंगें कधीं काय कोठार केलें ? कधीं वेंचुनी धान्य कीं सांठवीलें ? परी तो सुखें नित्य राहे चरून तया पाळिशी तूच प्रेमेंकरून	८ ९
यदां घोर दुष्काळ पीडी जनातें तयीं घालितो कोण खाया पशूतें तुझ्यावीण वा ! पाळणारा दिसे ना अह्मां पामरांना परी हें कळे ना	१०
असे मानवा काळजी संसृतीची खगांना मृगांना नसे भीति तीची मतिश्रेष्ठ हा व्यर्थ तोरा नरांचा-- वनींचा वरा संघ तो वानरांचा	११
सदां ईश्वरीं भार त्यांचा असावा अह्मां पामरांचा तसा कां नसावा ? करावें सदां उद्यमा; लाभ अंतीं-- घडो ना घडो; हर्ष ना दुःख खंती	१२
सदा गड्मयीं म्यां विहारा करावें जनांतरीं सद्विचारा भरावें	

असें मानसीं आणुनी लेखणीतें-- करीं घेतसे; साह्य दे सत्कृतीतें	१३
मनोभंग हो दंग नामीं दयाळा ! नसो व्यंग यो रंग काव्यीं कृपाळा ! ' मुकुंदा ! ' यशोगाम गात्रो ' विहंग '	
कृती चालवी सर्वदां तूं अभंग	१४

विहंग.

विलक्षण कैदी.

अभंग.

विश्वकारागारीं । देहाचे पंजरीं, पाखरुं निर्धारी । बंदीं एक.	१
पंजर सुद्ध । चर्म मढवीला, अस्थींच्या आर्गळा । अवजड.	२
नाड्या मजातंतू । ऐशा शृंखळांनीं, पंजर बांधोनी । दड केला.	३
ऐसा बंदोबस्त । केला आटोकाट, तरी अवचट । सुटे कैदी.	४
कैसें कुठोनियां । निघोनि बाहेरी, नेणो वा भरारी । मारी कोठें.	५
निर्भय चित्तानें । प्राज्यां अविभाज्यां, स्वानंदसाम्राज्यां । बैसोनिया.	६
दावोनि वांकोल्या । धाकी ब्रह्मांडासी, बंडी तें काळासी । सामर्थ्यानें !	७
पडे विश्व थिटे । खेळतां शिंगोन्या,	

काळाच्या भिंगोऱ्या । करोनियां	८
देइ झुगारोनी । समाजबंधने	
राजौर्चीं शासने । घाली पायीं.	९
मानीना तें कोणा । विलक्षण ऐसें,	
जेविलें वारसें । देवचिंही.	१०
देवांच्या तें देव । राजांचाही राजा	
लावीं सर्वां बाजा । करायासी	११
सर्वां विझारोनी । बोले तें हांसत,	
या हो भालाईत । राजतांनो !	१२
विशीच्या राजांनो । राजसेवकांनो,	
कर्णचावकांनो । या या वेगें.	१३
कोण मायपूत । आढवील मातें ?	
पाहूं द्या तयातें । एकवार.	१४
धरूं जातां मशीं । काय लागे हातीं,	
पंजराची माती । ध्यावी सुखें.	१५
मोडक्या तोडक्या । देहाच्या कोठड्या,	
हाडें काड्या मोड्या । पंजराच्या.	१६
बोलोनियां ऐसें । त्वेषें दांत चावीं,	
वांकोल्या दाखवीं । तिरस्कारें.	१७
काय त्याची कांति । काय त्याचें रूप,	
काय त्याचा हूप । अपूर्वची !	१८
काय त्याची कळा । काय त्याची लीळा,	
जाणे तो सावळा । परब्रह्म.	१९
याची रूपरेखा । केली नारायणें,	
सहाचि शब्दानें । गीतेमाजीं.	२०

काव्यरत्नावली.

जनांच्या मोचना । त्याच्या वा बंधना,	
हाच कैदी जाणा । हेतु एक.	२१
निरोधू जाणे जो । ऐशा वंदिवाना,	
धन्य तोचि राणा । योगियांचा.	२२
माझीं त्या वंदनें । कायावाचामनें,	
अनंताचा ह्मणे । तनय हा.	२३

अनंततनय.

प्रभात गीत.

पद. [चालः— उद्यां बध जातें.]

वदे रजनीला ॥ सुप्रभात शांत समयाला ॥ ध्रु. ॥

छाया सारीं तव भेसूर,	
द्रुतगति जाइल हा अंधार,	
उदया येइल दिव्य दिवाकर	
आनंदांत ॥ होशील मग्न तूं खचित.	१
कष्टदशेची रात्र भयाण,	
लांवण तीची सरे न अजुन,	
भाग्य भानुचें शीतल किरण,	
कधीं फुलवील ॥ हृदयाची सुकली वेल.	२
गिरिचें श्रृंगीं आनंदून,	
उषा होतसे विराजमान,	
होतां तीचें पवित्र दर्शन,	
ध्वांत पळालें ॥ आशेचें सुम कीं फुललें	३
तमोगुणांची संपे रात,	
सत्व शांतिची होय प्रभात,	

उजेड पडला हृदय--नभांत
गातां गाणीं ॥ लीन होय भगवच्चरणीं.

४

मंजुबाळ.

छायागीत.

(शिंझोटी--धुमाळी.)

गुंगे विपिनीं कासारीं
मधुकरीं गीत गाणारी ॥ ध्रु० ॥

“ लोचनांहीं दिसत नाहीं
त्यास छाया एक राही
मूढ हृदया मोहणारी ”--ग,
मधुकरी गीत गाणारी । गुंगे०

१

“ इंद्रचापीं जे निराळीं
रंग दावी असुनि काळी
सूक्ष्म पाशा सोडणारी ”--ग,
मधुकरी गीत गाणारी । गुंगे०

२

“ प्रभुपदाब्जीं लीन दासी
दीन नमवी निज पदांसी
हंसुनि गालीं चुंबणारी ”--ग,
मधुकरी गीत गाणारी । गुंगे०

३

“ आदि नाहीं अंत नाहीं
चक्र फिरतें जें सदाही
त्यांत जंगें बसविणारी ”--ग,
मधुकरी गीत गाणारी । गुंगे०

४

काठ्यरत्नावली,

“ शकुनीयां दृश्य कारिते
फिरुनि हातीं दृष्टचि धरिते
खेळ ऐसे खेळणारी ”—ग,
मधुकरी गीत गाणारी । गुंगे ०

५

“ बलुनि रमसां दृष्टि तेजीं
पृष्ठभागीं लोपते जी
प्रेम खोटें निर्मिणारी ”—ग,
मधुकरी गीत गाणारी । गुंगे ०

६

सुमंत.

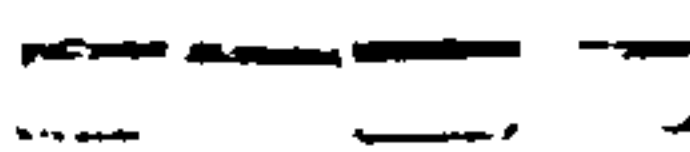
सुभाषित.

आर्या.

विद्यालंकृत खल नर तरी तथाचाहि संग तोडावा १
मणिभूषित-असित-भुजग भयद असे धरि न काय तो डांघ १
वस्तू अमित गुण जरी एक्या दोषेचि निंद्य लोकांत २
आहे रसायनपती उग्रें गंधेचि लशुन तो ख्यात २
मृद्वीका मधुरा मधु मधुरहि ती खंड शर्करा भारी ३
व्याहुनि अत्यर्थ मधुर मधुराधिपनाम जें भवेभारी ३
जैसे संत कलियुगीं नक्षत्रें तेवि दीसती विरल ४
मुनिजनमानससम हें झालें आकाश सर्वही विमल ४
जैसा सज्जनचित्तापासुनि जन् पिशुन फार कूर सरे ५
केलें पलायन तसें अरुणोदयिं भेदुरें तमःप्रसरें ५

५

धर्मपत्नी.

भिषग्विलास.

आबालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू होऊन ११ वर्षे पुरी झाली. ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणी आगाऊ. टपाल ह. सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास'—सोलापुर.

श्वासरिपु.

यापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उजर, अरुचि,
निद्रानाश, मळावरोध, अपचने वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
येतो. १ वा. ४१२ आं. ट. ४ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

श्रीहरिभजनामृत.

ज्ञानांजनाचे संपादक व महाराष्ट्र कवि चरित्रकर्ते रा. आजगात्रकर
यांनी निवडलेल्या बहुतेक सर्व जुन्या कवींच्या सर्वोत्कृष्ट व अत्यंत प्रेमळ
पदांचा हा संग्रह सर्व सगुणोपासकांच्या डोळ्यांतून खात्रीने प्रेमाश्रुवर्षाव
करवील. किं. ट. व्ही. पी. सह १० आणे.

पत्ता—मॅनेजर ज्ञानांजन, भांगवाडी, मुंबई २.

अनुक्रमणिका.

पद्यसंख्या	आक्टोबर १९१६	पृष्ठे
५९ वीर-दुहिता.		२१७
१८ वेदांतस्य भाष्य.		२२७
१० संस्कृत.		२३३
५ उद्यानांतली प्रभात		२३८
१२ स्वप्नांतले फुल पांखळ.		२३९

१०४

येत्या दीपवाळीपासून या मासिकामे तिसरे वर्ष लागणाः !

आकार डेमी अष्टपत्री दरमहा २४ पृष्ठे

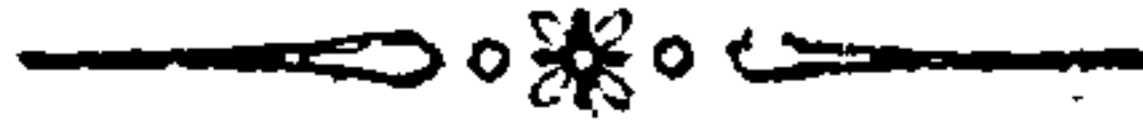
दैवज्ञ-प्रबोधिनी मासिक.

वार्षिक वर्गणी साधारण प्रत रु. १। व सुत्रक प्रत रु. २ फक्त

सदरहु मासिकांत ज्ञातिविषयक व सार्वजनिक चर्चा येत असते. तसेच विद्वानांचे सामाजिक, नैतिक, औद्योगिक वगैरे विषयावर उपयुक्त लेख येत असून गोड कविता, मनोरंजक व बोधप्रद गोष्टी व ज्ञातोर्चे व इतर उपयुक्त वर्तमान टीकात्मक येत असते. शिवाय पूर्णानंद हे सामाजिक नाटक क्रमशः दिले जाते व प्रसंगानुसार चित्रेहि येतात.

व्यवस्थापक, दै. प्रबोधिनी, ठाकुरद्वार, मुंबई नं० २.

काव्यरत्नावली.

अंक १० वा.

वीर-दुहितां.

सर्ग ३ रा.

कालमहात्म्य-धनहीन पुरुषाची त्याच्या मित्र हणविणान्याकडून अवहेलना-भिल्वशीकरण-राजाची पुत्राकरितां तळमळ व इतर बालकां-विषयीं त्याचें खरें प्रेय.

श्लोक.

काला ! तुझें पाहुनि चंड कृत्य,

होतों पहा मी मतिहीन नित्य;

अधन्य वा धन्य तुला हणावें,

मूढाम या सांग कसें कळावें. १

ना पाहसी रंक नृपाल कोणी,

दरिद्रता वैभव तूं न मानी,

पाषाणतुल्यांतर तूं बनून

करूं सदा पाहसि धूळधाण ! २

खड्गें करीं घेउनि धीर वीर--

रणीं निजारी करिती अधीर;

चितीं तुझा ते दर बाळगीती,

तूतें परी नित्य विनम्र होती. ३

* ह्या काव्याचा दुसरा सर्ग अंक ४ था ह्यांत आलेला आहे.

अनुक्रमणिका.

पद्यसंख्या

आक्टोबर १९१६

पृष्ठे

५९ वीर-दुहिता.

२१७

१८ वेदांतील काव्य.

२२७

१० संमेलन.

२१३

५ उद्यानांतली प्रभात

२३८

१२ स्वप्नांतले फुल पांखळ.

२३९

१०४

येत्या दीपवाळीपासून या मासिकाम तिसरे वर्ष लागणा !

आकार डेमी अष्टपत्री दरमहा २४ पृष्ठे

दैवज्ञ-प्रबोधिनी मासिक.

वार्षिक वर्गणी साधारण प्रत रु १। व सुत्रक प्रत रु. २ फक्त

सदरहु मासिकांत ज्ञातिविषयक व सार्वजनिक चर्चा येत असते. तसेच विद्वानांचे सामाजिक, नैतिक, औद्योगिक वगैरे विषयावर उपयुक्त लेख येत असून गोड कविता, मनोरंजक व बोधप्रद गोष्टी व ज्ञातांचे व इतर उपयुक्त वर्तमान टीकात्मक येत असते. शिवाय पूर्णानंद हे सामाजिक नाटक क्रमशः दिले जाते व प्रसंगानुसार चित्रेहि येतात.

व्यवस्थापक, दै. प्रबोधिनी, ठाकुरद्वार, मुंबई नं० २.

काव्यरत्नावली.

अंक १० वा.

वीर-दुहितां.

सर्ग ३ रा.

कालमहात्म्य-धनहीन पुरुषाची त्याच्या मित्र हणविणान्याकडून अवहेलना-भिल्लुवशीकरण-राजाची पुत्राकरितां तळमळ व इतर बालकां-विषयीं त्याचें खरें प्रेय.

श्लोक.

काला ! तुझें पाहुनि चंड कृत्य,
होतों पहा मी मतिहीन नित्य;
अधन्य वा धन्य तुला हणारवें,
मूढास या सांग कसें कळावें.

१

ना पाहसी रंक नृपाल कोणी,
दरिद्रता वैभव तूं न मानी,
पाषाणतुल्यांतर तूं बनून
करूं सदा पाहसि धूळधाण !

२

खड्गें करीं घेउनि धीर वीर--
रणीं निजारी करिती अधीर;
चितीं तुझा ते दर बाळगीती,
तूतें परी नित्य विनम्र होती.

३

* ह्या काव्याचा दुसरा सर्ग अंक ४ था ह्यांत आलेला आहे.

धरातलीं तूं किति शक्तिमान,
 तुझ्यापुढें सांग टिकेल कोण ?
 नदी पुढें जाइ वहात दूर,
 तरुं शके काय विरुद्ध शूर ?
 राष्ट्रें पहा उद्धवती अनेक,
 तुझ्या मुखीं तीं पंडतीं कितीक !
 तुझ्या कृपेनें वसती नृपाल--
 राज्यासनीं, भोगिति अन्य हाल--
 कोणास रे ! त्वत्कृति हांसवीते,
 कोणास ती तापद मात्र होते,
 मोहीं कुणां पाडुनि नागवीते,
 भिन्नाकृती तूं दिससी जनांतें !
 मिळे जयाला जगतांत मान,
 त्या दंडिसी तूं अपराधि जो न;
 दुष्टांस केव्हां करिसी क्षमा रे !
 विचित्र ही त्वत्करणी असे रे !
 आम्ना कुणी प्रस्तर मारितांत,
 कोणी जला सिंचुनि, पोषितांत;
 द्वैतांश तो आम्र मतींत ठेवी,
 छाया फळांतें उभयांस देई.
 नीचाकृती या जगतीं प्रभूत,
 मुधी न ते मात्र विशेष येथ;
 सर्वास अर्पी रवि तो प्रकाश;
 तदीय चित्तीं न कु- वासनांश.

असे असोनी विपरीत भाव,
धरूनि तूं हे कारितोस काय ?
विवेक थोडा कारि शांत चित्तें,
होई झर्णीं सौख्य—द मानवातें !

१०

धर्माभिमानी, नयनीतिशास्ता,
प्रजाहिताकांक्षि नृपाल होता;
ऐशा नरा तूं प्रतिकूल होशी,
स्वान्नांत माती बघ कालवीशी !

११

पीयूष पाजूनि सदा जनातें,
देणें न त्या इष्ट हलाहलातें;
परी सदा हें तुज गोड वाटें,
घेशी जर्गीं दूषण आपणातें !

१२

सर्वत्र सत्ता प्रबला त्वदीय,
तिच्यापुढें मानवशक्ति काय ?
त्वां सर्व हें अंकित विश्व केलें !
रे ! सांग तूं कौतुक काय केलें !

१३

काला ! तुला रे नच आदि अंत,
कृती तुझ्या या जगती अनंत;
ब्रह्मस्वरूपा ! तुज हा प्रणाम
घे, घे, सदा हो जनसौख्यधाम !

१४

अस्ता यदा वैभवसूर्य जाई,
तदा नरा कुस्थितिरात्र येई;
चिंतातमोव्याप्त सदैव होतो
नको असा जन्म त्यास हो तो !

१५

क्षणोक्षणीं तद्धन—मान--हानी—
होते, पुसे त्या मग नान्य कोणी !
मित्रासही सोडुनि दूर जाती,
केव्हां पुढें त्या नच भेट देती !

१६

हेमांगनावास जिथें सदैव,
येतात मित्रास सहर्ष सर्व;
पाहोनियां तो गुडखंड येती,
पिपीलिका जेविं समोद चित्तीं.

१७

द्रव्यार्थ ते वानिति फार त्याला,
त्याच्यापुढें तुच्छिति ईश्वराला !
त्या स्वादु शब्दें कारिती प्रसन्न
वाटे जणूं श्वानचि पुच्छहीन !

१८

न बोलती ते कटु शब्द त्याला,
त्याच्या सदा ते जपती जिवाला,
तयास जीवाधिक ते गणून,
होती सदा तच्चरणीं विलीन.

१९

कोपें जरी तो वदला तयांनां,
डोलाविती ते परिसूनि मानां;
घेती स्वताला समजून धन्य,
स्तुतीविणें ते कारितात नान्य.

२०

द्रव्यार्थ मित्रस्तुति ऐकुनी ती,
वाटे खरें त्यास समस्त चित्तीं;
श्वानाहुनी ते परि फार नीच,
कळे न त्या मात्र कधींहि हेंच !

२१

पाहोनियां तो नरभाव भोळा,
त्याच्यावरी ते कारितात हल्ला;
त्याचा धनी ते बनतात लोकीं,
करुनि त्या बाहुलि, नाचवीती !

२२

‘ हितैषि आह्मी तुमचे जगांत ’
ऐसें तया ते वदतात नित्य,
वाणी किती मंजुळ बोलताती;
परंतु राहे विष मात्र चित्तीं !

२३

पाजोनि सर्पा पय पीन केले,
चालोनि नाथावरि जाइ कालें !
तशी असे मित्र--कृती जगांत,
द्रव्यार्थ ते मात्र खरे समस्त.

२४

विनष्ट होतां धन--संव सारां
मित्रास त्यातें त्यजिती भरारां;
प्रसंग येतां नच साह्य देती,
निंदा करायास तयार होती !

२५

कृतघ्न ऐसे नृप--संगतींत,
अनेक रात्रिदिन राहतात,
प्रसंग येतां मग दूर जाती,
सानंद तद्दुःख बघून होती !

२६

गावूनियां तत्स्तुति, आळवीती,
विशेषणें व्यर्थ अनेक देती,
असत्पथा लाविति दुष्ट त्यातें,
कृतींत या दुःख न त्यास वाटे.

२७

यदीय हस्तीं धन तो कुलीन,
सुधी सुवक्ता नच त्यासमान,
पवित्र त्याचा सहवास नित्य,
वित्ताश्रयीं सद्गुण सर्व सत्य.

२८

प्रफुल्ल होतां सुमभृंग येई,
विलुप्त होतां मधु, दूर जाई
सरीं असें जों जल हंस खेळे,
सोडी यदा तें सर सर्व वाळे.

२९

जळून जाई गृह सर्व जेव्हां
सोडोनि जाती जन त्यास तेव्हां;
भूपाल तो भ्रष्ट बने कुदैवें
ते सोडिती आश्रित त्या कुभावे.

३०

ऐश्वर्यळाय्या जग सर्व आहे,
मित्रत्वही कोकजला परी हे;
पाडी प्रसंगीं व्यसनीं जनाला,
मित्रास सारे जगतीं धनाला !

३१

आपत्काल बघोनि त्या नृपतिचा धिक्कारुनी चालले.
येवोनी यवनाधिपाश्रितजनीं सानंद ते राहिले !
सन्मित्रांविण कोणि ना अनुसरे दुर्देवि भूपाप्रती,
आहे कोण खरा सुमित्र, कळतें लोकीं नरा संकटीं.

३२

मंत्री यदा देउनि धीर गेले,
तेव्हां नृपाचें मन शांत झालें;

पुढील उद्योग करावयाला,
उत्साह येई मग फार त्याला.

३३

‘ मारुनि केव्हां रिपु राज्य हातीं—
घेईन ’ ऐसें शिवरत्न चिंती;
विचार इत्येतर तो करी न,
होई उपायीं बहु त्या विलीन.

३४

भिल्लांस घेवोनि वनीं शिकार—
करावया जात नृपाल वीर;
दावूनियां प्रेम सदा तयांतें,
घेई करोनी वश तत्कुलातें.

३५

गिरीवरी आणिक पायध्यांशीं,
होते खरे भिल्ल सदा निवासी;
झाले नृपा तेच सहायकारी,
शनैः शनैः होउनि शस्त्रधारी.

३६

शक्ती करी वास अपार देहीं,
भीती तया दूर पळूनि जाई;
धिप्पाडसे देह बघून त्यांचे,
वाटे जणूं दिग्गज ते स्थलाचे.

३७

नसे तया ज्ञानं गिरीशिवाय,
असे जगत् पर्वत तो तदीय;
समस्त होते व्यवहारशून्य,
वसे मुखीं क्रौर्य, हृदीं इमान.

३८

मांसाविना अन्य न अन्न खाती,
रानीं सदा वस्त्रविहीन येती;

रहावया झोंपडि ती तृणाची,
पात्रें कशाचीं ? तर मृत्तिकेचीं.

३९

कसें असें राज्य न त्यास ठावें,
न जाणती धर्म कुणा ह्मणावें;
स्वतंत्रतेनें करणे विहार,
रुचे त्यां नित्य वनीं शिकार.

४०

ऐशा नरांनां शिवरत्न होई,
धनी त्या वस्त्र धनान्न देई;
झाली जयें यद्धर्मे सतेज,
रविप्रभेनें फुलते सरोज.

४१

धनी त्यां तो शिवरत्न झाला,
ते लागले नित्य जपू त्याला;
प्राणाहुनी प्यार नृपा गणून,
देती तदाज्ञेस सदैव मान.

४२

युद्धांत शस्त्रें स्वकरीं धरावीं -
कशीं, हळू तो नृप त्यांस दावी;
झाले पुढें ते तरवेज त्यांत,
कळेल त्यांचा समरांत थाट.

४३

सेवा सदा ते करिती नृपाची,
संपादिती नित्य कृपा त्याची;
नृपास कैसा उपयोग झाला,
कळेल तेही पुढती तुझाला.

४४

अद्यापि होता नृप पुत्र-हीन.
गणी स्वताला ह्मणुनीच हीन;

“ पुत्राविणें हा नर जन्म व्यर्थ !
स्वर्गीं मिळे सद्गति त्या न सत्य.

४५

मेल्यावरी देइल वारिदान
सुताविणें या मज अन्य कोण ? ”
चिंता करी तो नृप नित्य ऐशी,
तो हीन आली स्थिति त्या नृपासी !

४६

पुत्रार्थ त्यानें बहु यत्न केले,
देवादि सारे किति आळवीले.
पाहूनि, सिद्धी लव येत नाहीं,
ठेवूनि दैवावर भार राही.

४७

होती नृपातें प्रिय फार बाळें,
त्यांच्यासवें तो बहुवार खेळे;
मुलांसवें बोलुनि बोल गोड.
पुरे करी सर्व तदीय कोड.

४८

अस्पष्ट वाणी, नव बाललीला,
पाहूनि हो मोद कित्ती नृपाला;
प्रेमप्रकर्षे उचलून त्यांस,
सेवी तयाच्या अधरामृतास.

४९

“ ऐसें न मातें सुत रत्न एक, ”
घेतां मुलां त्या बहु होय दुःख;
नेत्रांस येई जलपूर फार,
ठेवी परी दुःख मनांत वीर !

५०

‘ गर्भान्विता पाहिन मी सतीला--
‘ केव्हां— ’ असें नित्य गमे तयाला;

- ‘ कधीं तिचें मी पुरवीन कोड ?
 ‘ येईल का तो मज काल गोड ? ५१
- ‘ चंद्रापरी पुत्र सतीस झाला,
 ‘ करीतसे तो किति बाललीला;
 ‘ राजन् ! चला त्यास पहावयातें,
 ‘ असें कुणी काय हणेल मातें ? ५२
- ‘ रोगी करायास बरा जगांत--
 पीयूष आलें जणु मूर्तिमंत ’
 ‘ ऐकूनि ते बोल असें हणेल,
 ‘ स्वतास मी धन्य तदा गणीन. ५३
- ‘ अंतःपुरीं सुंदारिच्या शिरेन,
 ‘ सलज्ज होईल मला वघून;
 ‘ देईल उत्थापन; सुंदरी ते,
 ‘ पाहोनियां होइल सौख्य मातें. ५४
- ‘ आणील दासी मम नंदनास,
 ‘ प्रेमोद्गमें घेइन मी तयास;
 ‘ सानंद मी चुंबिन तन्मुखाळा
 ‘ जेणें रडूं येइल फार त्याला. ५५
- ‘ पाहोनि हें मत्सखि घाबरोनी,
 ‘ जाईल, घेईल सुता उठोनी;
 ‘ चुंबूनि त्या, कोपमिषें हणेल.
 ‘ भाजी नसे, कोमल फूल बाळ ! ’ ५६
- ‘ ऐकूनि तद्भाषण तें सरोष,
 ‘ हळूं विनोदांत हणोन तीस;

‘ सर्व स्त्रिया मात्र दयाळु लोकीं—

‘ नरांतरीं निर्दयता वसे कीं ?

५७

‘ गालीं जरा या वरती हंसेल ;

‘ गंभीरता नंतर ती धरील ;

‘ होईल तें देखुनि सौख्य मातें

‘ आलिंगुनी चुंबिन मी तियेतें ! ”

५८

तो कल्पनावस्त्र सलोभ--चित्त--

भावी सुखें पूर्ण करी सचित्र ;

करी तमोयुक्त कुदैव--वारि,

ज्ञालें तदा दुःख नृपास भारी !

५९

आनंदी—रमण.

वेदांतील काव्य.

(ऋक्संहिता, अष्टक १ अध्याय ६ सूक्त ९२ वें.)

ऋचा १ ली.

एता उ त्या उषसः केतुमक्रत पूर्वे अर्धे रजसो भानुमञ्जते

निष्कृण्वाना आयुधानीव धृष्णवः प्रति गावोऽरुषीर्चन्ति मातरः

पूर्वाधीं गगनांगणीं उभवुनी केतू, उषा माउली—

तेजातें पसरीत येति जगतीं कैशी प्रभा फांकलीं !

शस्त्रास्त्रें परजीत ये भट जणों वत्सार्थ वा धेनुका

ह्या येताति तशा उजेड जगतीं पाडीत माता न का ?

१

ऋचा २ री.

उदपत्नरुणा भानवो वृथा स्वायुजो अरुषीर्गा अयुक्षत
अक्रन्नुषासो वयुनानि पूर्वथा रुशन्तं भानुमरुषीरशिश्रयुः

ज्यांचे लाल सुरेखसे किरण हे कैसे उड्या मारिती !
तेजस्वी, अवढाळ ज्या न, असल्या गाई रथा शोभती !
पाडावा जगतीं उजेड अपुला हा नेम सारावया
तेजाच्या चमका लकाकविति ह्या, लोकां सुखा द्यावया

२

ऋचा ३ री.

अर्चन्ति नारीरपसो न विष्टिभिः समानेन योजनेना परावतः
इषं वहन्तीः सुकृते सुदानवे विश्वेदह यजमानाय सुन्वते

सदा यज्ञीं ठेवी कुटुनि पिलुनी सोम बरवा
सदाचारी जो कीं विमल हवि अर्पी विपुल वा
अशा भक्तासाठीं विभव भरुनी येति दुरुनी
रथांतूनी वेगें युवति, जणुं दर्पा प्रकटुनी !

३

ऋचा ४ थी.

अधि पेशांसि वपते नृतूरिवापोर्णुते वक्ष उस्त्रेव वर्जहम्
ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाच कृण्वती गावो न व्रजं व्युषा आवर्तमः

वाटे ही नटवी, उषा ह्यणुं कशी जी रंगदंगां करी
दावी जी उघडोनि वक्ष, पदरा टांकोनि, धेनूपरी

गाई जाति चशवया करुनियां गोठा रिकामा तशी
घाया ही जगता उजेड, उघडे टांकी तमाते कशी !

४

ऋचा ५ वी.

प्रत्यर्ची रुशदस्या अदर्शिं वि निष्ठते बाधते कृष्णभश्चम्
स्वरं न पेशो विदथेष्वञ्जञ्चित्रं दिवो दुहिता भानुमश्रेत्

हिची उंजळिली प्रभा ! वितळला तमाचा गिरी !
अलंकृत शरीर ही करित यज्ञयूपापरी !
द्युलोकतनया अहा ! कितिक चोज कीं दाखवी !
प्रकाश अपुला पहा चमकवी ! जगा पोंचवी !

५

ऋचा ६ वी.

अतारिष्म तमसस्यारमस्योषा उच्छन्ती वयुना कृणोति
श्रिये छन्दो न स्मयते विभाती सुप्रतीका सौमनसायाजीगः :

बरे अंधाराच्या मगरमिठितूनी निसटलों !
भलें झालें ! दीप्ती पसारित उषा ये; हरिखलों !
बऱ्या काव्या ऐशी धरि विमल सौंदर्यपदवी
प्रसादासाठीं ही करणि, हंसरें तोंड सुचवी !

६

ऋचा ७ वी.

भास्वती नेत्री सूनृतानां दिवस्तवे दुहिता गोतमेभिः
प्रजावतो नृवतो अश्वबुध्यानुषो गो अग्राँ उपमासि वाजान्

वाङ्माधुर्य तसेंच सत्य हृदयीं जीच्या कृपेनें स्फुरे
जीचे स्तोत्र करीति गोतम मुनी सर्वार्थ ज्यांचा पुरे
ती तूं देसि सदा द्युलोकदुहिते ! सामर्थ्य आह्मांप्रती
जेणें संतति, धेनु, अश्व, नर ते कीं शूरसे लाभसी

७

ऋचा ८ वी.

उषस्तमश्यां यशसं सुवीरं दासप्रवर्गं रयिमश्वबुध्यम्
सुदंससा श्रवसा या विभासि वाजप्रसूता सुभगे बृहन्तम्

सामर्थ्यांतुनि जन्मसी ! बल तशी कीर्तीहि लोकोत्तर
तैसें उज्ज्वल तेजही तळपते ! तें कोंवळें अंतर
घोडे, सेवक, वीर, पाहुनि उषे ! तूझ्या कृपेचे जना
'याचें वैभव केवढें !' निजमनीं होते अशी भावना

८

ऋचा ९ वी.

विश्वानि देवी भुवनभिचक्ष्या प्रतीची चक्षुरर्विया वि भाति
विश्वं जीवं चरसे बोधयन्ती विश्वस्य वाचमविदन्मनायोः

जगावसति एकदा नजर फेंकुनी मागुती
उषा भगवती पंहा फिरविते पुन्हा तीप्रती
उजेड, निजल्या जिवां करुनि कामकाजास्तव
कवित्व मतिच्यासर्वें उठवि, घे करोनी स्तव !

९

ऋचा १० वी.

पुनः पुनर्जायमाना पुराणी समानं वर्णमभिशुंभमाना

श्वप्तीव कृत्नुर्विज आभिनाना मर्तस्य देवी जरयन्त्यायुः

वारंवारचि जन्मते परि जिला प्राचीन हें बोलती
ते ते रंग जयां अशीं धरितसे भूषांबरे तींच तीं
जैसा हिंसक धावतां भिववितां शस्त्रास चमूकावितां
• श्वानायुष्य हरी जनायु हरण्या तैशी उषा ये स्वता

१०

ऋचा ११ वी.

व्यूर्ष्वती दिवो अंताँ अबोध्यप स्वसारं सनुतर्युयोति
प्रभिनती मनुष्या युगानि योषा जारस्य चक्षसा वि भाति

उषा जागी झाली धवळवित आकाशकुहरा
निशारूपी धाडी निज भगिनि कीं दूर नगरा
मनुष्यायुष्याचा अवधि वघ आखूड करिते
प्रियाच्या कांतीनें थटुनि रमणीशी चमकते

११

ऋचा १२ वी.

पशून् चित्रा सुभगा प्रथाना सिन्धुर्न क्षोद उर्विया व्यश्चैत्
अभिनती दैव्यानि व्रतानि सूर्यस्य चेति रश्मिभिर्दशाना

अब्धी, जेंवि तरंग फेंस असले नाना चमत्कार हा—
दावी, तेंवि उषा पशूस उघड्या रानांत ओढी पहा
वा ! वा ! ही किति फार दूर चमके ! आश्चर्य दावीतसे
ईशाज्ञा करण्यास ही रविकरीं तेजावरीसें दिसे !

१२

काव्यरत्नावली.

ऋचा १३ वी.

उषस्तच्चित्रमाभरास्मभ्यं वाजिनीवति येन तोकंच तनयंच धामहे
आर्या.

बलवति उषे ! अह्नां दे-जेणें मुलगे तशींच नातुंडें
देखों, असलें दुर्मिळ भाग्य; न व्हावींत वांकुडीं तुंडें . १३

ऋचा १४ वी.

उषो अद्येह गोमत्यश्वावति विभावारि रेवदस्मे व्युच्छ सूनृतावति

माधुर्यसत्यमिश्रितवचने ! तूं पूर्ण कीं गवाश्वांनीं
यास्तव भाग्यार्थ अह्नां झांकावें मंगल प्रकाशांनीं १४

ऋचा १५ वी.

युक्त्वाहि वाजिनीवत्यश्वाँ अद्यारुणाँ अपः अधानो विश्वासौ भगान्यावह

भगवति उषे ! अससि तूं अनुपम सामर्थ्य भाग्यसंपन्न !
जोडुनि लाल, रथाला घोडे सुख आमुच्याकडे आण १५

ऋचा १६ वी.

अश्विनावर्तिरस्मदा गोमदस्त्रा हिरण्यवत् अर्वाग्रथंसमनसानियच्छतम्
श्लोक.

अहो ! अश्विनीदेव ! शत्रूस धारा नसे, त्वद्भयें कांपती ते थरारा !
पशू आणि सोनें घरीं सांठवाया रथा ऐक्यभावें इथें घेउनी या १६

ऋचा १७ वी.

यावित्था श्लोकमादिवो ज्योतिर्जनाय चक्रथुः आन ऊर्ज वहतमश्विनायुवम्
आर्या.

हे अश्विनीसुरांनो ! घेउनि सामर्थ्य या अह्लांकरितां
स्वर्लोकांतुनि अणिलें तेज तुह्मीं साधण्यास लोकहिता

१७

ऋचा १८ वी.

एहदेवामयोभुवा दस्त्राहिरण्यवर्तनी उषर्बुधो वहन्तु सोमपीतचे
श्लोक.

स्वशत्रू मारूनी जनसुखसमाधान कारिती
सुवर्णाच्या मार्गीं रमत रमतां जे विचरती
सकाळीं जे जागे सुरवर तयां घेउनि घरीं
पिण्याला सोमा हे उभय सुर यावे झडकरी

१८

— — — — दत्तात्रेय तुकाराम पणशीकर.

संमेलन.

(चाल—आनंदी आनंद गडे ।)

संमेलन हें विश्वाचें !

प्रेमाचें आनंदाचें ! ध्रु०

विश्वांतरिं हें हृदय झुलें

प्रेमवृत्तिनां करुनि खुलें

एकतानता पावोनी

विश्वीं मन गेलें विरुनी

स्वार्थवृत्ति ती मावळली

प्रेमसुमै हृदयीं फुललीं

चराचरीं विश्वावरती
 फेरा धरुं या चल हातीं
 आनंदानें-निर्मलतेनें-गातां गाणें
 संमेलन हो वृत्तींचें
 प्रेमाचें आनंदाचें !

१

ध्रुवुनि तुंग गिरि-शिखराला
 रजनिपती ये उदयाला
 मृदु स्पर्शुनी कुमुदिनिला
 हळूच हंसवी संध्येला
 रजनि-वदन होतें लाल
 अनुरागें केलें विमल
 प्रेमालिंगन मग. झालें !
 मी-तूं-पण तें मावळलें !
 कौमुदि निर्मल-स्रवली उज्ज्वल-दिव्य प्रेमल
 संमेलन एकत्वाचें
 प्रेमाचें आनंदाचें !

२

वसंत विश्वावरि फुलला
 हांसवुनी या जगताला
 वितरुनि विमल प्रेमाला
 उपवनिं करुनी नंव लीला
 वनदेवी सुमहार करी
 तयास प्रेमानें वितरी

हृदयालिंगन--मधुकालीं

एकचि हृदये तीं झालीं
पुष्प गळालें--अश्रू बनले--स्वार्थ निमालें
' प्रेमैक्य ' हि तें अश्रूंचें
प्रेमाचें आनंदाचें !

३

निर्झर मंजुल गान करी

तुंग विटपयुत--कड्यावरी
मंदानिल हळु येवोनी
फुलवी कलिका हंसवोनी
चकोर नाचे रव करुनी
स्रवे कौमुदी ती भुवनीं
प्रेमाचा मधु आलाप
होइ कुठें तों आपाप
त्या गानांचे--त्या हंसिताचें--मधुर रवांचें
संमेलन आलापांचें
प्रेमाचें आनंदाचें !

४

प्रेमांकित स्वर्गगोला

ऊत येइ मृदु हृदयांला
प्रेमाचा ऐकुनि सूर
धरि ती विश्वाचा फेर
होउनिया मग बेहोष
विसरि सहज आत्मत्यास

काव्यरत्नावली.

“ एक नाद ” विश्वीं उरला
 भरुनी हृदयीं पाझरला
 अश्रु गळाले--तारे झाले--अंबर खुललें !
 संमेलन मणि--मालांचें
 प्रेमाचें आनंदाचें !

५

सरिता धांवे नगांतुनी
 करि आघात किती विपिनीं !
 ‘ धो ! धो ! ’ निस्वन करुनि पुढें
 तल्लिन होउनि कोणिकडे
 विहरत जाई दूरवरी
 नाथाच्या शोधांत परी
 रत्नाकर मग तिज दिसला
 प्रेमोदधि तो तिज गमला
 तत्प्रेमांतरिं--ओती लहरि--विलीन सागरिं--
 मीलन होई सरितेचें
 प्रेमाचें आनंदाचें !

६

करैक ठेवुनिया गालीं
 प्राणेश्वरि विरहें बसली
 प्रियकर जाउनि मागोनी
 नयन झांकि मृदु हस्तांनीं
 कर सोडवुनी विलोकितां
 नेत्रांचें मीलन होतां

प्रेमालिंगन मग झालें

हृदयीं हृदय विरुनि गेलें !

पुष्पें गळलीं--हृदये फुललीं--वाचा हरली

संमेलन तें कुसुमांचें

प्रेमाचें आनंदाचें !

७

प्रेमळ निर्मल हृदयाचें

मित्र विलग होती साचें

प्रेमांकित हृदयावरती

मूर्ती उमटे परि ती ती

चिंतन करितां करितांनां

घेतां प्रेमाच्या ताना

विरत हृदांतरिं मन झालें

स्वयं नेत्र रमले, मिटले

मीलित नयनीं--अश्रु ढाळुनी मूर्ति ये झणीं

संमेलन हो हृदयांचें

प्रेमाचें आनंदाचें !

८

अंगणिं पाहुनि शिशु-लीला

माता हृदयीं बहर अला

बोल मधुर तो बोलोनी

रंजवि सकला खेळोनी

जननी मागुति पाहूनी

खेळ तिथें टाकोनि झणीं

काव्यरत्नावली.

कवळी स्वकरीं मातेला
 प्रेमाचा करुनी झेला
 चुंबन घेउनि--हृदयीं धरुनी--हंसली जननी
 संमेलन वात्सल्याचें
 प्रेमाचें आनंदाचें !

प्रेमल परमेशा बघुनी
 भक्तांतर जाई फुलुनी
 कवि विश्वावर बहु भ्रमुनी
 विहार वेड्यापारे करुनी
 ' वेडें गाणें ' धरुनि मनीं
 फिरे जनीं वा काधिं विपिनीं
 ' काव्य देवि ' बघतां नयनीं
 नाद हृदीं हो प्रतिश्वसनीं
 त्या काव्यांचें--त्या हृदयांचें--त्या नादांचें
 संमेलन हो विश्वाचें
 प्रेमाचें आनंदाचें !

१०

गिरीश.

उद्यानांतली प्रभात.

श्लोक.

उपवनीं अजि या नटल्या लता
 हसुनि दाविति आत्मिक चारुता
 मधुर गंधित ती सुमनें जनां
 कारिति दान कुलव्रतमंडणा

१

नवफलांकित पादपं शोभती
द्विजहि आश्रय घेउनि राहती
निज रवा पवनीं मिळवोनिया
सहज लाजविती सुखिं योगिया

२

तृण न अंधरिला नव गालिचा
हारित चित्रित कीं हरिगेहिंचा
न जलयंत्र अहा सुरवालिका
बसुनिया फिरवी मणिमालिका

३

न कमलें कुणि या कमलानना
जल--विहार जसा रुचला मना
मिळवुनी सखिया जलिं खेळती
हसुनिया नयनीं गुज बोलती

४

रविस तें कळलें गुंज अंबरीं
ह्मणुनिया सुषमा रुचिरा धरीं
मधुर--गायन--लंपट बंभर
दुत--विलंबित--वृत्त मनोहर.

५

वसंत--विहार.

स्वप्नांतलें फुल पांखरूं.

पद.

“ थांबे पळ फुल पाखरा ! पळशी काय ह्मणून ?
वाळपणींचा सोह कीं जाशी रे विसरून ?

१

कोठें इतुका काळ हा घालविलास रमून ?	
मी तर कंठी काळ ह्या जीवा कंटाळून !	२
ते दिन--येती काय रे बाल्याचे परतून ?	
तुजसह गेले धांवतां खिदळत बागेंतून !	३
ते दिन येती काय रे खेळाचे परतून ?	
तुजसह गेले क्रीडतां आनंदांत बुडून !	४
ते दिन येती काय रे पुष्पांचे परतून ?	
हे दिन कंटक--हाय रे ! निघती का उपटून ?	५
ते दिन--पारि मी काय रे नाहीं हें जाणून ?	
सुटला शर ना ये कधीं धन्वाला परतून !	६
गेला निर्झर कां कधीं परते सिंधूंतून ?	
गेला दिन ना ये कधीं परत अनंतांतून !--	७
तूं तर मुक्तचि ! काळ ही राहे तुज वचकून !	
निर्मलचारिता ! राहशी बाल सदा होऊन !	८
तूं रे मुक्तचि ! दुःख ही राहे तुज वचकून !	
निष्कामत्वे हिंडशी सुखमय पुष्पांतून !	९
मी पारि बद्धचि ! हाय रे ! जाशी काय उडून ?	
बालपणींचा स्नेह कीं टाकिसि तो तोडून ?	१०
मी संसृतिनें वाटलों, पळशी काय हणून ?	
बाल्याचा पारि काळ मी जाई का विसरून ! "	११
स्वप्नांतुनि ह्या जागा होतां जीवा कंटाळुनि न गेलों !	
पारि मद्बालें, मूर्त बाल्य, त्या--सह क्रीडत ठेलों !	१२

भिषग्विलास.

आबालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू हेऊन ११ वर्षे पुरी झाली. ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यावर सविस्तर माहिती, आपल्या व ग्रंथी वैद्यकानुसार घेत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारासच न होतां इत-
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसाना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुद्धा
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणां आगाऊ. टपाल ह. सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास'—सोलापुर

श्वासरिपु.

यापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उत्र, अरुचि,
निद्रानाश, मलावरोध, अचने धौरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गु ॥
येतो. १ व ४१२ आ. ट. ३ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

श्रीहरिभजनामृत.

ज्ञानांजनाचे संपादक व महाराष्ट्र कवि चरित्रकर्ते ए। आजगावकर
यांनी निवडलेल्या बहुतेक सर्व जुन्या कवींच्या सर्वोत्कृष्ट व अत्यंत प्रेम-
पदांचा हा संग्रह सर्व सगुणोपासकांच्या डोळ्यांतून खत्रीने प्रेमाश्रुवर्षाव
करवील. किं. ट. व्ही. पी. सह १० आणे.

पत्ता—मॅनेजर ज्ञानांजन, भांगवाडी, मुंबई २.

काव्यरत्नावलीची किंमत किती कमी आहे ?

एकाच नांवावर एका प्रतीस टपाल व्हीपीसह किंमत १। रु. दोन प्रतीस १।। रु. तीन प्रतीस १।।। रु. चार प्रतीस २ रु.

रत्नावलीची मागील बार्ड केलेली पुस्तके रद्दीच्या भावाने विकण्याचा प्रसंग आला आहे. ही सर्व अनुक्रमाने घेतल्यास प्रत्येक पुस्तकाम आठ आणे. फुटकळ पुस्तकास दहा आणे टपाल व्हीपी खर्च मुळीच नाही ज्यास ही पुस्तके एकदम घेण्यास सवड नसेल, त्यास प्रत्येक महिन्यास एक एक पुस्तक पाठविण्यांत येईल.

संपादक काव्यरत्नावली जळगाव.

नवीन काव्य ! अगदीच नवीन प्रकारचे काव्य !

प्रवासी.

इंग्रजी वाङ्मयास लळामभूत असणारी जी कित्येक सुंदर व अमूल्य रत्ने आहेत त्यांमध्ये आंग्लकवि गोल्डस्मिथचे 'टूव्हलर' काव्य बरेच प्रसिद्ध आहे. त्याचा ख्याति आज सर्वत्र होत आहे. अशा सर्वांग सुंदर काव्याचे आह्मी मुद्दाम मराठी आर्याबद्ध भाषांतर करविले आहे या काव्यावरून १८ व्या शतकातील यूरोपीय समाजस्थितीचे साद्यंत चित्र डोळ्यापुढे उभे राहते. पुस्तकास आंभी कवीचे चरित्र देऊन काव्याचे चिकित्सक विवेचन केले आहे; व प्रत्येक सर्गाचे प्रारंभ, विस्तृत विषय प्रवेश दिला आहे त्यामुळे काव्य समजण्यास फारच सुलभ जाते. पुस्तकाची किंमत ४४ व्ही. पी. ने ४६

सेक्रेटरी

मनोरंजक पुस्तकमाला भोर.

॥ श्रीः ॥

काव्यरत्नावली

आलीकडील कविमंडळीने चालविलेले

कवितेचे मासिकपुस्तक.

श्लोक.

त्रीं तीं पदे नित्य फिरुनि येती । त्या त्याच अर्थाप्रति दाविताती
कौशल्य मोठे रचनेत आहे, । सत्काव्य तेणे नव वाटताहे.

वर्ष २७ वे) नोवेंबर सन १९१६ (अंक ११ वा.

हे मासिक पुस्तक नारायण नरसिंह फडनीस याणीं
जळगांव जिल्हा पूर्वखानदेश येथे नवीन पेठ म्युन्सिपल घर नंबर
२४ मध्ये आपल्या बाबजी प्रिंटिंग छापखान्यांत छापून जळगांव
येथे प्रसिद्ध केले.

वार्षिक वर्गणी ट. व्ही. पी. सह १। रुपया.

बाबजी प्रिंटिंग प्रेस जळगांव

अनुक्रमणिका.

नोवेंबर १९१६

पृष्ठे

पद्यसंख्या

५२	गीतांजलि	२४१
१५	राजा मुचकुंदकृत श्रीकृष्णस्तुति	२४७
१४	कवीचा भर्ज	२९०
२०	कुसुमांजलि	२५२
१०	कन्येस उद्देशून	२५६
१६	हेमंतवर्णन	२५७
१२	विहगविज्ञापना	२६०
१३	सुखदुःख	२६३
१	सुभाषित	२६४

१७३

येत्या दीपवाळीपासून या मासिकास तिसरें वर्ष लागणार !

आकार डेमी अष्टपत्री दरमहा २४ पृष्ठे.

दैवज्ञ-प्रबोधिनी मासिक.

वार्षिक वर्गणी साधारण प्रत रु. १। व सुवक प्रत रु. २ फक्त.

सदरहु मासिकांत ज्ञतिविषयक व सार्वजनिक चर्चा येत असते. तसेच विद्वानांचे सामाजिक, नैतिक, भौद्योगिक वगैरे विषयावर उपयुक्त लेख येत असून गोड कविता, मनोरंजक व बोधप्रद गोष्टी व ज्ञातांचे व इतर उपयुक्त वर्तमान टीकात्मक येत असते. शिवाय पूर्णानंद हे सामाजिक नाटक क्रमशः दिले जाते व प्रसंगानुसार चित्रेहि येतात.

व्यवस्थापक, दै. प्रबोधिनी, ठाकुरद्वार, मुंबई न० २.

काव्यरत्नावली.

रत्नावलीच्या कायम वर्गणीदारास ही सूचना नाही.

ही सूचना चार अंकांतून येईल.

सन १९१७ सालची वर्गणी वसूल करण्याकरितां जानेवारीचा अंक व्हीपीने पाठविणार आहो करितां ज्यास सदर सालांत वर्गणीदार रहावयाचें नसेल त्यांनीं ही सूचना वाचतांच कार्डां कळवावें ह्मणजे त्याजकडे व्हीपी न पाठवितां त्यांचें नांव कमी करण्यांत येईल. ज्याकडून अशी खत्र-सवारी घेतली जाणार नाही ते अर्थात् वर्गणीदार आहेत असें समजून त्याजकडे व्हीपी रवाना होईल ते त्यांनीं कृपा करून घ्यावें.

संपादक, काव्यरत्नावली जळगांव.

तत्पादध्वनि आयकूनि नच मी जागा जहालों तरी—
तूही मात्र मला न जागृत करा' हो ही दया यावरी.
प्रातःकालिक वायुनें खगरुते वा अन्य ऐशा मिषे—
निद्रेचा मम भंग मित्रजन हो ! होवो न वांछीं असें.

२११

माझीं नेत्रें उवडतिल तद्दास्ययुक्तास्यतेजें,
गाढ स्वार्पीं मधुर पडतें ज्यापरी स्वप्न चोजें;

* हें काव्य बरेच मोठें असल्यामुळे ह्याचे दोन भाग करण्यांत आले आहेत. पहिला भाग गेल्या वर्षाच्या बाराव्या अंकांत समाप्त झालेला आहे. दुसऱ्या भागाचा आरंभ ह्या अंकांतून होत आहे.

त्या रीतीनें मज पुढति तो राहिलेला उभा मी—
मोदोद्रेकें निरखिन अहा ! गाढनिद्राविरामीं.

२१२

जो आदितेज सकलींहि महःप्रसारीं;
रूपें यदीय दिसतात जगांत सारीं;
तो सन्मुख त्रिभुवनेश उभा दिसावा;
सद्भाव हाचि मनिं रात्रदिनीं वसावा.

२१३

जीवात्म्यास मदीय जागृतिमधें होणार जी स्फूर्ति ती—
हर्षाची प्रथमा अपांगचलनें होवो तुझ्या श्रीपती !
होणारा लय मामकीन भगवन् ! माझ्याच ठायीं खरा;
ठाको लीन करोनि रूपिं तव तो मातें झणीं ईश्वरा !

२१४

४९

सक्या.

प्रभातकालिक शांतिसमुद्रीं खगकुलगीतें लाटा—
मंदमधुरगति उसळोनीयां तो हेलावत असतां--
मार्गपार्श्वगततरुप्रसूनें मुदित हसितमुख दिसली--
गगनतलस्थित विच्छिन्नांबुदिं सौवर्णश्री भरली.
निघूनि जातां ऐशा समयीं स्वोद्योगाचे ठायीं,
नैसर्गिक त्या श्रीवारि अमुचें लक्षचि गेलें नाहीं.
आह्मीं गाणीं न गाइलीं तीं आनंदानें कांहीं;
न खेळलों वा गमलों हसलों अक्षर वदलों नाहीं.
जों जों वेळा जात चालली तों तों वेगें आह्मी--
अपुलें पाउल टाकुं लागलों जाया अपुल्या धामीं.
दिनमध्यावारि जगत्प्रकाशक आला तो खद्योत;
पारावत खग घुमूं लागले ठायिं ठायिं छायेत.

२१५

२१६

२१७

२१८

२१९

२२०

- विशुष्क पर्णें नाचत सुटलीं गरगर समुष्ण पवनीं;
वटद्रुमाच्या छायेमाजी निजला धनगरहि वनीं. २२६
- श्रांत जहालों चालुनि ह्यणुनी विश्रम घेण्यासाठीं—
तृणशय्येवरि मीहि पहुडलों सुस्थ जलाचे कांठीं. २२२
- मजला पाहुनि मन्मित्रांना हासें भारी आलें;
डौलानें वरि माना करुनी सर्व चालते झाले. २२३
- नुसतें मार्गें वळुनि देखिल नाहिं पाहिलें त्यांनीं;
अदृश्य झाले वधतां वधतां दूरवरी जावोनी. २२४
- मैदानें गिरि माळ उतरुनी प्रवास संतत केला;—
दूरदूरच्या प्रदेशीं त्यांना विश्राम नच मिळाला. २२५
- ‘सततपथिक हो ! अहो ! वीर हो ! तुम्ही धन्य आहांत.
साधु ! साधु !’ हें ह्यणत त्यांना असलों त्या जागेंत. २२६
- जननिंदेची क्षति नच धरितां, छल त्रास साहोनी,
नाहीं हललों परंतु मी त्या अपुल्या स्थानावरुनी. २२७
- बहुत रंजलों आणि गांजलों दैन्यनिपीडित झालों;
संतोषानें तारिहि राहिलों स्वत्वा विसरुनि गेलों. २२८
- पडुनि कवडसा अहस्कराचा वृक्षांच्या छायेंत,
वेलबुटी जी दिसे बघुनि ती झालों प्रमुदित शांत. २२९
- ज्या हेतूनें करीत होतों प्रवास मी तो गेलों—
विसरुनि त्या घन छायेमध्ये गानीं गुंग जहालों. २३०
- निद्रावश मी असतां मूर्ती सुहास्यवदना ! तूझी--
जशी पाहिली तशीच दिसली तंद्री जातां माझी. २३१
- प्राप्ति तुझी करुनि ध्यावयास प्रयास पडतिल भारी;
वाटत होती भीती ही परि दूर जहाली सारी. २३२

होतों करीत भजना तव कोपन्यांत;
 येतांचि तत्स्वर विभो ! तुझिया श्रुतींत,--
 सिंहासनावरुनि येउनि शीघ्र खालीं,
 तूं पातलास उटजांत मदीय दारीं.

२३३

देवा ! सुंदर मंदिरांत तुझिया एकल भक्ताग्रणी—
 होवोनी भजनांत रंगुनि बहू जातात रात्रंदिनीं
 आहें भक्त नवीन मी तव, परी या वाकड्या बोबड्या--
 मद्दीता परिसोनि येइ भरतें प्रेमोदधीतें तुझ्या.

२३४

भवद्भजननिस्वन त्रिभुवनांत जो राहिला--
 सदा दुमदुमोनि, ल्यामधिं विमिश्रणा पावला--
 मदीय करुणध्वनी, परि मदर्पितें तूं सुमें--
 विभो ! मुदित होउनी उतरलासि खालीं गमे.

२३५

गेलों ग्रामपथांतुनी गृहिं गृहीं भिक्षा यदा मागत,
 आला दृष्टिपथीं सुवर्णमय तें स्वप्नापरी त्वद्रथ.

आश्चर्ये बहु होउनी चकित मी उद्गारलों तत्क्षणीं--

‘ कीं वाटे मज हा समस्तनृपतिस्वामी असावा कुणी. ’

२३६

गेल्या वाढत वासना, मज पुढें येणेंपरी वाटलें--

माझे दुर्दिन संपुनी दिवस हे आलेच कीं चांगले;

यांचेवीण मिळेल भीक मजला संपत्ति ही फारशी;

ऐसें योजुनि वाट पाहत उभा मी राहिलों त्या दिशीं.

२३७

होतों ज्या स्थळि मी उभा रथ तुझा त्याच स्थळीं थांबला;
दृष्टी फेकुनि माझियावारि रथाखालीं तुझी पातलां--
देवा ! हास्य करीत मंजुळ; तदा चितीं असें भावलें--
कीं, साहाय्य निजे करे नियंतिनें शेखीं मला दीघलें.

२३८

पुढतिं तूं सहसा उजवा निज--
कर करोनि मसी वदसी अज.
जबळि काय असे तव वस्तु जे,--
वितरणार्ह तुवां मज देइजे.

२३९

जो अत्यंत दरिद्र त्या मजपुढें त्वां राजराजेश्वरें--
मागायास्तव भीक हस्त अपुला कैसा करावा वरें ?
नाथा ! राजविनोद पाहुनि तुझा साश्चर्य मी जाहलों;
गेलों गोंधळुनी, अनिश्चितमतीं झालों, उभा राहिलों !

२४०

मीं आपुल्या काढुनि झोळितून--
वाहेर तें एकचि फार सान--
दाणा, तुझ्या पाणितलामधें त्या--
तो टाकिला कीं मग सर्वदात्या !

२४१

सायंकाळीं जेधवां आपुली मीं--
झोळी केली भूमिपृष्ठीं रिकामी;
तो धान्याच्या राशिमध्यें भिकारी !
आश्चर्याची गोष्ट ही देखियेली ! !

२४२

दाणा एक लहानसा तुजसि जो होता करे अर्पिला,
सोन्याचा कण तेवढाच दिसला त्या राशिमाजी मला !
हेरोनी रुडलों तदा ढळढळां, चितीं मला वाटलें,--
मी दुर्भाग्य किती तरो ! तुज न कां सर्व म्यां वांहिलें ?

२४३

अधिकाधिक तो पडूं लागला रात्रीचा अंधार दैनिक कृत्ये सर्व आमुचीं झालीं होती पार	२४४
शेवटिं येइल जो प्रावूर्णक रात्रीचा मुक्काम करुनी राहिल असें वाटलें आह्वाप्रति तो ठाम	२४५
सर्व गांवच्या वंद जाहल्या वेशी वदले कांहीं-- लोक, भूपती येइल; हांसुनि आह्मी हटलें नाहीं.	२४६
इतुक्यामध्ये दारावरती थापेचा आभ स-- झाला, आह्मी वदलों कीं हा वारा आहे खास.	२४७
दिवे माटवुनी ध्यावी निद्रा ह्यणुनी आह्मी शयनीं पडलों कांहीं लोक ह्मणाले वाचि कहर हा कोणी	२४८
हांसत हांसत आह्मी हटलें आहे वारा साच निशीथ कालीं अह्मी ऐकिला निस्वन एक तसाच	२४९
अर्ध्या मुर्ध्या झोपेमध्ये आह्वां गमलें ऐसें हादरली भू डोलुं लागल्या भिंतीही आपेंसें	२५०
झोपेंमध्ये बहू जंहाला त्रास त्यामुळें आह्वां कांहीं जण ते वदले आहे रथचक्रांचा ध्वनि हा	२५१
अर्धावस्थित निद्रेमध्ये पुटपुटलों हा साचा गडगडाट नभिं होतो आहे आलेल्या मेघांचा	२५२
होती शिल्क रात्र वरीशी तुतारिचा इतुक्यांत शब्द ऐकिला आणी आले शब्द असे कानांत	२५३
उठा झडकरी उशीर लावं नका आमुच्या चिनीं धडक. भरुनी उडूं लागत हृदय वाटली भीत	२५४

काव्यरत्नावली.

२४७

राजाचें हें निशाण देखा दिसूं लागलें, आही--
सहसा उठुनी उभे राहिलों वदलों मग भापा ही
स्वारी आली राजाची पण न प्रकाश दीपांचा
सिंहासन नच केलें, नाहीं पत्ता हारतुन्यांचा
लाजिरवाणी किती गोष्ट ही शृंगारितही नाहे
मंदिर केलें एक ह्मणाला वृथा बोलणें आहे
रिक्त करानें नृपास भेटा नाहीं अगदीं जीत
शृंगाराचें साधन न्या हो ! त्याला त्या खोलींत
दारें उघडा शंखहि आस्फुत स्वारी निशीथकाळीं
राजाची या भंयाण सदनीं उदासवाण्या आली
आकाशामधि जलद गर्जती चपला गाढ ध्वांती
चमकति फाटकि चटई पसरा अंगणांत तुमची ती
उग्र रात्रिचा स्वामी राजा रुद्र बोलती ज्याला
संगें घेउनि वादळ अपुल्या एकाएकीं आला
पुढें चालूं.

२५५

२५६

२५७

२५८

२५९

२६०

२६१

धूर्जटी.

राजा मुचकुंदकृत श्रीकृष्णस्तुति.

श्लोक.

हृदादृतमुदा, तदा, नमुनि इंदिराचंदिरा
नृपेंद्र, मुचकुंद, तो दमित दानवा सुंदरा
असें सजलवारिदद्युतिस त्या जगन्मातृका
वदे, मधुर या, गिरा, जनसिताब्जजैवातृका,
अगम्य तव मायया अजित मोहिले, हे, जन,
विवंचित, परस्परीं, कारिति या भवीं मज्जन

१

सुखास्तव अमर्थ कीं असुखदीं अगारादिकीं स्त्रिया पुरुष सर्वही भजति नाथ । तूतें न कीं	२
सुरां नृतनु लाहुनी असुलभाहि अव्यंग ती प्रयत्न कारितां न जीविषयिं लोक हे रंगती उपासिति षदांबुजा न तव अंधकूपामधें पडे तृणविलुब्ध तो पशु जसा कृपापांनिधे	३
अगा प्रणतसन्नगा धरुनि मींहि देहात्मता प्रमत्त नृपतामदें बहुत होउनी सात्वता वधूतनयकोशभूविषयिं रातलों श्रीहरे ! मुधा दवडिला पहा सकल काल चिंतातुरें	४
मनोरथपरंपरासततचितनें भागला अशा विषयलालसां परमलोभिं जो गुंगला असावधजना जसा वधुनि राहुनी सावध क्षुधार्त अहि आखुचा कारिशि तूं तयाचा वध	५
शरीरिं नृपतित्व हें धरुनि कुंभकुड्यासमीं चतुर्विधदलासवें जिणुनि सर्व गोत्रेस मीं प्रभो ! तुज अन्होरिलें सकल कालं हा श्रीमदा वरुनि बहुमूल्य गा खपविला नमत्कामदा	६
पुरा वसुनि हिंडलें कुतलें कानकीं स्यंदनीं मतंगजिंहि लाभलें नृपति नाम ज्यातें, जनीं शरीर मम गांजितां अदय कालरूपें तुवां पुरीष, कृमि, पावतें प्रथित, नांव तें, भस्म वा	७
निवृत्त जारि जाहला नृपति संगरापासुनी समुद्रवळ्यांकिता विकल भूमि जोपासुनी	

- तरी तरुणकामिनीजननिकेति खेलामृगा
समान परतंत्र तो चहुंकडे भ्रमे वाडगा ८
- मिळेल मज निश्चये सुरपतित्व, साम्राज्य, वा
ह्यणोनि तप आचरी विहित सर्व कर्मां सवां
समस्त विषयां निरासुनि इयांत जन्मांतरीं
तथापि न मिळे तथा लवहि सौख्य ही खातरी ९
- अनुग्रह, तुझा घडे भवनिमग्न मर्त्यां जधीं
समागम सुसाधुचा जडुनि सद्गुरो ! त्या तधीं
तदीय मति रंगते तव पदाब्जि भृंगापरी
उपासनबळें तथा मग मिळे विमुक्ती हरी ! १०
- मदीयहि यदृच्छया विभव पावला वा ! लया
अनुग्रहचि मानितों तव महान् प्रमोदालया !
यदर्थ वनि राहुनी तप चरावया वांछिती
सुसाधु भवभंजना तुजसि ज्या, सदा याचिती ११
- अगाधकरुणानदा ! तव पदांबुजोपासन ...
पथाविण दुज्या विभो ! मज वराचि, गा, आस, न,
करुनि अपवर्गदा तत्र, सदा, समाराधन
वरील वर कोण जो, पुरुष आत्मया बंधन १२
- ह्यणोनि विभवप्रदा ! त्रिगुणबंधना ! त्वद्वरा
विसंडुनि निरंजना, परम पूरुषा, मावरा
अनूह्यविभवा ! परात्पर गुरो ! प्रभो ! निर्गुणा
प्रपंचदवनीरदा ! शरण तूसि सच्चिदना ! १३
- पापीं मी बहु तप्त म्यां, न, जिणिले कामादि वैरी बली
मातें दैववशें कशी तारि अतां शांती पुरी लाभली

आलों पादसरोरुहीं शरण मी तूझ्या परात्मन् मला
रक्षीं शोक हरी, हरी ! अभय दे आपत्तिहन् निर्मला

१४

श्रीमत्भागवतीं नृपेंद्रकृत हा व्यासोक्तिनीं वर्णिला
श्रीकृष्णस्तव जो शुकें कथियला भूपें समाकर्णिला
साधूनी बहु वानिला जडवरें म्या प्राकृतीं आणिला
यावी थोर पवित्रता ह्यणुनिया मत्पापिणी वाणिला

१५

धूर्जटी.

कवीचा अर्ज.

श्लोक.

श्रीरुक्मिणीरमण तूं मुनिमानसाचा—
हंस; प्रभो ! असशि चालक जीवनाचा
जीवेश्वरैक विमल स्थल मंगलाचें
हें ध्यान नित्य जनरंजनशील साचें

१

विश्वंभरा सकल वेदविशारदा तूं
आनंदसागरचि भक्त जनां, न किंतु
निष्कामभक्तिबल संतजनीं वसे, ते
होती समर्थ, विमला, तुज जाणण्यातें

२

तेथें, मति, प्रभुवरा, मग मादृशाची
होणार कुंठित, कळे, परि मानसाची
धांव, प्रभो, प्रबळ, हा जन हाय ! मूढ
ठावें न ज्या अहह ! अल्पहि भक्तिगूढ

३

धिग्धिकू कवित्व मम हें त्रिजगन्निवासा—
झालें ! अहा ! विसरलों तुजलागि कैसा ?

हा हा ! वृथा फुगुनि गर्वभरेंचि नाचे	
मी; ज्ञानलेश न मला, तव रंजनाचें	४
जेथें तुझें हृदयरंजन किन्नरानीं--	
केलें; तसेंचि मुनिनारदतुंबरांनीं	
लोकीं तुझ्या, पसरिलें विमला यशातें	
वीणारवें; विसरलों जनि मीपणार्ते.	५
तूतें प्रभो ! वळविती बहु साधु संत	
प्रेमोद्गमं करिशि खेळ अहा ! अनंत	
ही देवभक्तजनसात्विक भक्तिलीला	
साधेल केंवि वद या मतिमंद बाला	६
गाया यशःप्रद विभो, तव मंजुगीतें	
वाणी, प्रसन्न झणि होय न या जडातें	
गेलें कवित्व अवघें मम हें लयाला	
जेव्हां अहा ! विसरलों तुझिया पदांला	७
व्यंग्यार्थ शून्य, अति कर्कश गीत वाचे	
बोलावया अहह ! हें मम चित्तें कांचें	
त्रैलोक्यरंजनपरा नव रंजनातें	
वाणी न, तों अहह ! धिग् मम जीवनाते	८
गाणीं, जिला, तव यशःप्रद तीं कराया	
येती न, ती मग, मला जगदेकराया	
वाणी कशास ? मज मौनचि आवडे हो !	
रामस्तवाविण वृथाचि कवित्व लाहो	९
केलीं अनंत कवनें रडलों वृथा मी	
नाहीं परंतु रतलों तव नामधामीं	

- शिक्षा जरी करीन तूं ह्मणशील मातें
 वंचा; असे परि दयाचि दयाघनातें १०
- जेथें सुरासुर तुझे गुण गाउनीया
 गेले थकोनि, मग त्या स्थलें पामरा या
 योजी; असें ह्मणतसे मतिमंद हा मी
 क्षुद्र, प्रभो अहह ! दे रुचि गोड नामीं ११
- आलों तुला शरण मी सुजनाभिरामा !
 नामाविना क्षण नये मज अन्य कामा
 वाणी, तुजें भजन संतत ती करोनी
 होवोचि धन्य; पुरवी मम ही शिराणी १२
- तूं देव, दास तव मी तवदर्शनाची--
 आशा वसे, ह्मणुनि मी तुज आजि याची
 तूं भेटि देउनि कधीं, मम, वासुदेवा
 घेशील सांग विमला पदपद्मसेवा १३
- केव्हां प्रभो ! हृदयमंदिरिं बोधसूर्य--
 पावोनिया उदय होइल आत्मकार्य
 तूतें मनीं स्मरुनिया सुमनोभिरामा !
 मी वांछितों सतत सुंदर रामनामा १४

विठ्ठल भगवंत लेंभे,

कुसुमांजलि.

[एका सुंदर उद्यानांत चांदण्या रात्रीं स्वैर विहार करीत असतां,
 बरोबर नेलेला एक सुंदर बालक, तेथील फुलें आपल्या चिमुकल्या हातांनीं
 तोडून, शेजारच्या कारंजांत फेकून खेळूं लागला; खेळतां खेळतां त्यानें
 बऱ्याच ओंजळी पाण्यांत फेकल्या व शेवटीं त्यांकडे पहात स्तब्ध उभा राहिला.

पद.

(चालः-- ' उधळिं नयन रम्य उषा '--)

उधळिं ! उधळिं मृदुकारिं जलिं कुसुमांजलि, बाला !
सुखवित ही मम हृदया प्रेमळ तव लीला ॥ ध्रु० ॥

विहरसि सुंदर उपवनिं

कुसुमगंधमधु सेवुनि

मंद पवनलहरिमधुनि

करुनि नर्तनाला

१

खुडुनि करीं कुसुमांजलि

हृदयाशीं मग धारिळीं

दृष्टिभरें पाहियलीं

करुनिया स्मिताला

२

पाहुनि ती कुसुमांजलि

प्रेमवृत्ति तव फुलली

कारंजाजवळिल जलिं.

उधळिलि सुममाला

३

कारंजांतिलं फवार

लहरि करिति सलिलांवर

सुमनावलिवर सुखकर

कारित नर्तनाला

४

जलविंदूसह निघालि

कारंजीं कीं सुमालि ?

नव कलिकेपारि खुलली

हंसवुनि जगताला

५

काव्यरत्नावली.

कुसुमें जलिं नृत्य करिति
मोद-लहरि तोंच उठति
तव हृदया अचल करिति
सेवि लीनतेला

६

एकान्तीं रम्य कालिं
प्रेमळ ही करित केलि
प्रेमवृत्ति लीन झालि
रम्य बाल-लीला !

७

जलाकाशगत-सुमगण-
पाहुनि, नभिं तारांगण--
लज्जित हो तेजोहिन
दीन चंद्र झाला

८

‘ नभिची ती तारकालि ’
पाहुनि ‘ भूवरिं आली, ’
तारापति अंबरतलिं
स्तब्ध काय झाला !

९

जगताचें भान तुला
नुरवि सुमावलि अतुला
प्रीति झरे दिव्याला
संगम मधु झाला

१०

प्रेमाची एकतान
निनदुनि करि हृदयिं गांन
हरुनि सकल हृदय-भान
वितारि हर्ष तूला

११

प्रीतीची संगमता पाहुनि तव हृदि आतां कविनयनीं तव सरिता निर्मि अश्रु-माला	१२
उद्यानीं सकल फुलें त्यांत मधुर-गंध फुलें मम हृद, तूं, हींहि फुलें विश्वचि फुलझेला	१३
जळिं नाचति सुमनावलि स्वच्छंदें सेवि लहरि जीव तसे स्वैर-केलि सेवुं चिरसुखांला !	१४
जीवात्मा एकभाव एकरूप विमल होय मी-तूं-पण एक-जीव होय या क्षणांला	१५
सुमनांजलिसह तुजला कवळूं कीं हृदयाला सिंचुं अश्रु-सुमनाला सेवुं दिव्यतेला	१६
सुमनें तीं मग सारीं हृदयाच्या कासारीं प्रेमाच्या सलिलांवरि करितिल नृत्यालां	१७

जागृत तों स्फूर्ति होइ
गाणीं अंगाइ गाइ
हृदय निनादुनि सेवी-
एकतानतेला

१८

प्रेमाचें दिव्य गान
नादित करि विश्वरान
सोडिल मग हृदयभान
करुनि गायनाला

१९

तारि घे करि कुसुमांजलि
उधळि धवल सुंदर जळि
गाइन मग 'गीतांजलि'
हृदयिं धरुनि तूला

२०

गिरीश.

कन्येस उद्देशून.

साक्या.

आतेच्या तूं गृहासि जासी त्यजुनी मज जारि येथें
कुशलहि तव मज वारिवारि कळतें. पारि मन माझें तेथें १
मधुरवचांहीं अपुल्या जारि तूं रिझविशि सकलां तेथें
पारि तव शब्दध्वनि मम कर्णीं घुमतो जणु मे ! येथें २
क्रीडा तव त्या अनेकपरिच्या स्मरती मजला बाळे !
तुझ्याविणें तव भगिनी आतां आनंदें नच खेळे ३
संसारामधि त्या त्या कृति मी कारितां, मातें बघसी

१ एक गोडसें सुंदर काव्य.

न कळत अपुल्या खेळामधिं तूं कित्ता जणुं गिरवीसी	४
कोमल कर ते पसरुनि अपुले घे, घे, मज क्षणतांना	
दंतपंक्ति तव पाहिन केव्हां मधुर हास्य करितांना	५
क्षणभरि लटकें मजवरि रसुनी मजशि अबोला धरितां	
पाहिन केव्हां तुज बाळे ! मी भ्रूभंगातें करितां	६
‘ सत्वर येतें ’ वदुनी ऐसें टाकुनि जातां तूतें	
धांडनि वेगें, मृदुल कराहीं धरिलें तूं तें मातें	७
बंधन तव तें मृदुल करांचें अपुरें ही मज झालें	
प्रेमरज्जु अति कांठिण तयांनीं जखडुनि मी गे ! गेलें	८
गात्रें सर्वहि शिथिल होउनी नयनीं अश्रू येती	
दिसे न कांहीं कोठें आहे, मी झालें मूढ-मती	९
क्षणभर तुजला सोडुनि जातां माझी स्थिति ही ऐशी	
श्वशुर-गृहा जातां तव साहिन दीर्घ वियोगा कैशी ?	१०

----- सौ. शांताबाई फणसे.

हेमंतवर्णन.

(रामायणावरून.)

साक्या.

राहत असतां सुखें रघूद्वह शारद होय समाप्त	
सर्वजनप्रिय नंतर झाला हेमंतर्तु प्राप्त	१
प्रभातकालीं एके दिवशीं रघुनंदन हेमंतीं	
स्नानासाठीं प्राप्त जहाला गोदातीरप्रांतीं	२
कलशहस्त तो विनयी लक्ष्मण वीर मागुनी, चाले	
विदेहतनयेसह तो ऐसे रघुवीराते बोले	३
प्रियंवदा तुज रामा प्रियकर काल प्राप्त जहाला	

काव्यरत्नावली.

जेणें संवत्सर हा शुभकर गमे अलंकृत केला	४
शीतरूक्ष तनु लोक जहाले शस्यालंकृत अवनी	
अनुप भोग्य तीं जलें जहालीं सेव्य वाटतो अग्नी	५
नव धान्यांहीं देवा पितरां सज्जन पुजिते झाले	
नव्या पूर्णिमे दिवशीं त्यांचें पाप लयालां गेलें	६
जनपद गोरससमृद्ध, झाले, धान्यांहीं संपन्न	
स्वारी करण्या जिगीषु भूपति फिरती गृह सोडून	७
पितृ दिशेच्या अग्राशीं या कार्ती उगवे सविता	
तिलकविहीन स्त्रीसम दिसते उत्तरदिक् रघुनाथा!	८
हिम कोशांचें विशाल आलय निसर्गतां जो आहे	
दूर सूर्य, गिरिं हिमवान् झाला अन्वर्धक अजि पाहें	९
मध्यान्हीही सुंदर रविकर सौख्य, स्पर्श देती	
यात्रा सुखकर जल, छाया हीं जना नकोशीं होतीं.	१०
अंतिशय शीतें सर्व तरुंचीं पर्णें गळुनी जातीं	
ह्यणुनी दिसतीं शून्य अरण्यें मंद होय रविदीप्ती	११
रात्रि, आजला झाल्या मोठ्या तुहिनधूसरित होती	
उष्णांतर्गृह सोडुनि कोणि, न बहिप्रदेशीं निजती	१२
ग्रीष्मकालिं जो सुंदर चंदिर जना सुखावह होतो	
तुषार-धूसर-मंडल असुखद तेजोविहीन दिसतो	१३
तत्सौभाग्य, प्रविष्ट झालें सूर्यामाजी ह्यणुनी	
निःश्वासांधुक आदर्शासम दिसे मलीमस गगनीं	१४
शोभे जैवि, न, आतपयोगें पडली सीता काळी	
पूर्ण चंद्रिका तेविं धुक्यानें मलिन दिसे या काळीं	१५
स्वभावतां जो स्पर्श शीतल हिमकणसंयोगानें	
द्विगुणित शीतल होउनि वायू वाहे वरुणदिशेनें	१६

गोधूमाचीं आणि यवांचीं क्षेत्रे प्रशस्त असतीं	
ज्यामधि सारस पक्षी कौंचहि मंजुल मंजुल गाती	१७
बाष्पाच्छदित अशीं अरण्ये उदयगिरीवरि चढतां	
दिनमणि, शोभायमान दिसती कितीतरी रघुनाथा	१८
खर्जूरच्या फुलाप्रमाणे ज्यांच्या आकृति असती	
पूर्णत्वाने ज्यामधि तंदुल भरलेलेसे दिसती	१९
अशा तऱ्हेच्या तवऱ्यांनीं ज्या किंचिन्नम्रा शाली	
राजति रानोरानीं स्वर्णद्युती बहुत या वेळीं	२०
हिमकणसंवृत विसर्पिकिरणीं गगनीं वर आलेला	
उष्ण किरण हा शशीप्रमाणे दिसतो सकल जनांला	२१
प्रातस्तन, हा, सुखकर, आतप, अल्पकाल मध्यान्हीं	
तुषारसंवृत ईशपांडुर क्षितिवारि शोभे पाहीं	२२
दहिवर पडुनी जिचीं ओलसर सकल शाबूले झालीं	
कोमल आतप पडुनि त्यावरी क्षितितें शोभा आली	२३
बहु तृष्णाकुल अरण्यहस्ती अतिशय शिशिर जलाला	
स्पर्शुनि केवल लोच घेई मागे नैजकराला	२४
जलसंचारी विहग बैसले सलिलसन्निधीं जरि हे	
रिघती न जलीं समरीं जैसे भीरु पुरुष वा ! पाहें	२५
हिम वर्षावे, किंच, तमाने, व्याप्त होउनी रातीं	
प्रभातसमयीं दाट धुक्यानें पुष्पे जळतीं गळतीं	२६
ज्यांच्यामधल्या वृक्षलतांचीं ऐशा अरण्यपंक्ती	
गाढ स्वर्पां मग्न जाहल्या जणू वाटते चित्तीं	२७
हिमवृष्टीनें कमलदलेही समस्त झालीं जीर्ण	
अखिल वेतरे झडलीं झाल्या सर्व कार्तिका शीर्ण	२८
ऐशा रीती हेमंताने केलेले विध्वस्त	

नालशेष हे केवल कमलाकर निष्प्रभ दिसतात	२९
दाट धुक्यानें ज्याचीं सलिलें सकल झांकुनी जाती	
हृणुनि त्यांतले सारस पक्षी दृष्टिपथीं नच येती	३०
ज्ञात होति ते निज विरुतानीं ज्यांच्यामधली सिकता	
हिमार्द्र होते निजतीरांनीं शोभति भारी सरिता	३१
तुषारपतनें प्रभाकराच्या मंदत्वानें आणी	
शैल्यें लागे गिर्यग्रस्थित मधुरचि बहुधा आणी	३२

श्लोक.

हेमंताची वर्णना यापरीनें	
केली काव्यीं संस्कृतीं वाल्मिकीनें	३३
आणोनी ती प्राकृतीं मंदधी मी	
श्रीरामाच्या अर्पितों पादपद्मीं	३४
सृष्टीच्या ज्या व्यापृती सर्व होती	
सर्वेशाची होय लीला अहो ! ती	३५
शांतें चित्तें सर्वदा गात जावी	
ऐशी लोकां बुद्धि तेणेंचि द्यावी	३६

धूर्जटी.

विहगविज्ञापना.

पद.

करुं नको घाई । करुं नको घाई
 वा विहगा ! क्षणभर राहीं ॥ ध्रु०
 सुखस्वप्नें वसंत ऋतुचें
 तव गान करी मोहित माचें
 यास्तव कौतुक तव गान चें

पुरे नच होई । पुरे नच होई
वा विहगा ! क्षणभर राहीं

१

क्षण थांबावें क्षणभर गावें
क्षणभर आम्रफलादिक खावे
परि येथुनि क्षणही नवजावें
अन्य कोठेंहि । अन्य कोठें ही
वा विहगा ! क्षणभरि राहीं

२

वर्षासमयीं चित्र भिजोनी
जाइन येथें व्यर्थ हणोनी
अशापरीची चिंता स्वमनीं
नको तुज कांहीं । नको तुज कांहीं
वा विहगा ! क्षणभरि राहीं

३

घरांत माझ्या रुचेल तेथें
रहा सख्या । तूं निर्भय चित्तें
नाहीं तारि माळ्यावारि घरटें
करुनिया राहीं । करुनिया राहीं
वा विहगा ! क्षणभरि राहीं

४

माझी मुलगी गोजिरवाणी
प्रेमें तुजला दाणापाणी
घालिन हणल्यें मी नेमानीं
तिची विनती ही । तिची विनती ही
वा विहगा ! क्षणभरि राहीं

५

मुलांमुलींना भार्येलाही
सवय लागली बहु तव पाहीं

काव्यरत्नावली.

गानप्रिय तैसें सुखदाई
तुझे सकलां ही । तुझे सकलां ही
वा विहगा ! क्षणभरि राहीं

६

मांत्रिक अससी तूं वा ! खास
नातारि अंतरिंचा या त्रास
कैसा जाय वदे विलयास
मधुर गानाहिं । मधुर गानाहीं
वा विहगा !०

७

सन्निधान तव सदैव शमवी
हटक चटक घटकाभरि रमवी
गानधना ! कर तुजला विनवीं
जोडुनी दोही । जोडुनी दोही
वा विहगा !०

८

गानरसाच्या एका घोटें
समाधान जें हृदयां होतें
ल्यापुढतीं अमृताचें खोटें
सौख्य वा ! पाहीं । सौख्य वा ! पाहीं
वा विहगा !०

९

सधन गगन जें विशाल भारी
तेथें मारिसि सदा भरारी
पयोद सहचर तव उपकारी
तसा तूं होई । तसा तूं होई
वा विहगा !०

१०

तुझ्याभोंवती विरह्या घेतें
जिकडे जासी तिकडे जातें
मन माझें तुजविण यापरतें
घरीं नच राहीं । घरीं नच राहीं
वा विहगा !०

११

माधव पंखावीणें पाखरुं
वय जारी मोठें तरी लेकरुं
आळ घेउनी वसलें न करुं
शके लव कांहीं । शके लव कांहीं
वा विहगा !०

१२

माधव गोविंद भिडे.

सुखःदुख.

अंजनी गीत.

सुखदुःखाचें चक्रचि फिरतें, कधीं मानवा सुसौख्य दंतें;
कधीं तयाला दुःखिं लोटितें, खेळ असे त्याचे. १
एक वस्तुची उभयहि अंगें, सुखदुःखें ही तैशी संगें;
कधिंहि न त्यांची जोडी भंगे, अभिन्न ते दोघे. २
दिवसामागुनी रजनी येते, लाभामागुनी हानी होते;
सौख्यामागुनि दुःख असें तें न टळें कोणाला. ३
जरिही प्राणी जन्म पावला, निश्चित आहे मृत्यु तयाला !
लय आहे कीं उत्पत्तीला, दृष्य सर्व लोपे. ४
मग कां मनुजें दुःख करावें, सुखदुःखें हीं येति स्वभावें;
स्वीकाराया सिद्ध असावें, सदैव हो ! त्यातें. ५
तमें दाविलें कीं तेजाला, श्रमाकारणें-विश्रांतीला;

तैसे दुःखास्तव सौख्याला, महत्व तें आलें.	६
सुख येतां त्या उपभोगावें, परि जाता तें दुःखि न व्हावें;	
येतें जातें निज स्वभावें, मग कां शोक उगा.	७
सुखदुःखाविण रहित असें तें, पाहों जातां स्थल नच दिसतें;	
परी महात्में जन जे त्याते, तेंही स्थल गवसें	८
सुखदुःखादिक जेथें नाहीं, भेदाभेदहि नुमगे कांहीं;	
ऐसें स्थल ज्या व्हावें त्यांहीं, ज्ञानीं विहरावें	९
ज्ञानिं रंगलें चित्त जयाचें, सुखदुःखादिक त्याला कैचे;	
तोडुनि बंधन अहंपणाचें, सर्वरूप बनला.	१०
अहंभाव हा जेथें नाहीं, सुखदुःखाचें न चलें कांहीं;	
धनी तयाचा होउनि राही, गुलाम ते त्याचे.	११
उदया येतां जेवीं सविता, दीपतेज वा तमहि तत्वतां;	
नाश पावतें क्षण न लागतां, ज्ञानरवी तैसा;	१२
दुःखास्तव मनुजें ज्ञानिं रमावें, सुखदुःखांतुनि मुक्तचि.व्हावें;	
ना तरि तेणें सिद्ध असावें, प्राक्तन भोगाया.	१३

अनंतसुत.

सुभाषित

श्लोक.

विद्या फक्त वितंड वाद करण्या; मोठा ह्मणाया धन;
 लोकां व्यर्थ छळावया बल; सदा इच्छीति कीं दुर्जन;
 विद्या संशयनाश फक्त करण्या; लोकोपयोगीं धन;
 दीनांच्या परिपालनीं बल; सदा इच्छीति कीं सज्जन;

विश्वनाथ नारायण रेड-

भिषग्विलास.

आबालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरू हेऊन ११ वर्षे पुरीं झालीं ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व प्रजेी वैद्यकानुसार घेत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंदा करणारांमच न होतां इतर
कुटुंबी माणसांना व्हावा, ह्मणून ह्यांतील माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वार्षिक वर्गणी आगाऊ टपाल ह सह अवधी १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास'—सोलापुर.

श्वासरिपु.

यापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उ्वर, अरुचि,
निद्रानाश, मलाषरोध, अपचनें वगैरे विकार होतात त्यावर तत्काळ गुण
घेतो. १ बा. ८१२ भा. ट. ४ आ.

एजंट—गोगटे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

श्रीहरिभजनामृत.

ज्ञानांजनाचे संपादक व महाराष्ट्र कवि चरित्रकर्ते रा. भाजगावकर
यांनी लिहिलेल्या बहुतेक सर्व जुन्या कवींच्या सर्वोत्कृष्ट व अत्यंत प्रेमळ
पदांचा हा संग्रह सर्व सगुणोपासकांच्या डोळ्यांतून खत्रीने प्रेमाश्रुवर्षाव
करवील. किं. ट. व्ही. पी. सह १० आणे.

पत्ता—मॅनेजर ज्ञानांजन, भांगवाडी, मुंबई २.

२५ एक सामाजिक चित्र !	२६५
१७ भग्नमनोरथ	२७२
४ कत्रिवर्य	२७९
४ मुरली	२७६
३ हितोपदेश	२७८
४ मृत्युप्रत	२८०
८ कारुण्य	२८१
२० ईश्वरप्राप्ति	२८२
११ मार्जे गाणे	२८४
३ पत्नीकडे !	२८५
६ मेघास	२८७
७ इच्छेविरु !	२८८

११२

येत्या दीपवाळीपासून या मासिकाने तिसरे वर्षे लागणार !

भाकार डेमी अष्टपत्री दरमहा २४ पृष्ठे.

दैवज्ञ-प्रबोधिनी मासिक.

वार्षिक वर्गणी साधारण प्रत रु. १। व सुत्रक प्रत रु. २ फक्त

सदरहु मासिकांत ज्ञतिविषयक व सार्वजनिक चर्चा येत असते तसेच विद्वानांचे सामाजिक, नैतिक, औद्योगिक वगैरे विषयावर उपयुक्त लेख येत असून गोड कविता, मनोरंजक व बोधप्रद गोष्टी व ज्ञातांचे व इतर उपयुक्त वर्तमान टीकात्मक येत असते. शिवाय पूर्णसंदर्भ हे सामाजिक नाटक क्रमशः दिले जाते व प्रसंगानुसार चित्रेहि येतात.

व्यवस्थापक, दै. प्रबोधिनी, ठाकुरद्वार, मुंबई न० २

ही सूचना अवश्य वाचावी.

सन १९१६ चा अंक बारावा पाठविला आहे. पुढेगमुळें अंक मागसले गेले याबद्दल वाचक क्षमा करतील. सन १९१७ चे मागसलेले अंक छापण्याचे काम चालूं आहे. जानेवारीचा अंक व्हीपीनें येईल. त्याचा स्वीकार व्हावा. व्हीपी परत करून विनाकारण आह्वास खर्चात लुं नये अशी विनंति आहे. कळावें ता० २०।५।१७.

संपादक काव्यरत्नावली.

यात शर्का नाही. वणवण करणाऱ्याचा त्याचा हाताटा गभार व सरस आहे. त भोज असून तीचा प्रवाह अस्खलित आहे. कवीनें छंदोभंग किंवा शब्दविकृति बहुशः कोठेही होऊं दिली नाही हें त्यास भूषणावह आहे. ” ही प्रस्तावना बरीच मोठी आहे. तीतून बरीच अवतरण घेतलें आहे. ही सर्व प्रस्तावना पुढें एखादे वेळीं देण्याचा आमचा विचार आहे. दुसरी मोठी कविता अंतर्विद्वकलिका ही होय. ही कविता अगदीं नवीन तऱ्हेची व विचाराची आहे. तीची आवडनावड वाचक वर्गावरच सर्वस्वीं अवलंबून आहे. विविधज्ञानविस्तारांत ह्या कवितेवर विसृत असा अभिप्राय आलेला आहे त्यावरून ह्या कवितेचा ज्येष्ठ व्यक्त होतो. तिसरी मोठी ऐतिहासिक कविता वीरदुहित्या ही होय. तीही आपल्या गुणाची साक्ष देत आहे.

मागील वर्षातील मोठ्या तीन काव्यांपैकीं गीतांजली ह्या काव्याचा पाहिला भाग गेल्या वर्षांत समाप्त झाला आहे. हें काव्य बरेच मोठें असल्यामुळें ह्या काव्याचे दोन भाग करण्यांत आले आहेत. दुसऱ्या भागास ह्या वर्षी आरंभ झाला असून पुढील वर्षी तें पुरें होईल. दुसरे मोठें काव्य

झणजे रा. रा. रंदाळकरांची सारजा ही होय. हे काव्य पुरे करण्याबद्दल कवीस आक्षेप विनंति केली आहे. ह्या काव्यास स्वतंत्र आकडे न घालता थोडा थोडा भाग काव्यसूत्राने दिला अतः तर बरे होतं. झणजे वाचकांची निराशा झाली नसती, असे एक वाक्य आश्वास कळवितो. ही गोष्ट आमचे कविमित्र घ्यानांत ठेवतील तर बरे होईल. तिसरे अपूर्ण प्रकरण हनुमच्चरित हेही ह्या वर्षी कविकडून पुरे होईल अशी आक्षेप आशा करितो.

स्थलसंकोचास्तव वाकीच्या लहान मोठ्या कवितेचा गुणानुवाद येथे करितां येत नाही. तरी तीं तीं प्रकरणे आपआपल्या गुणांची साक्ष देत आहे. पुढील वर्षी प्रसिद्ध कै० केशवसुताची सर्व कविता रत्नावली प्रसिद्ध करण्याचें योजिलें आहे. मार्गे रत्नावलीत कै० केशवसुताची कविता बरीच प्रसिद्ध झाली आहे परंतु त्यांची सर्व कविता एकत्र वाचण्यास मिळावी म्हणून आमच्या एका मित्राने मुद्दाम हा प्रयत्न केला आहे. पुढील वर्षाच्या जानेवारी व फेब्रुवारी ह्या दोन अंकांतून ही सर्व कविता बाहेर पडेल.

आतां रत्नावलीच्या अनियमितपणाचें नित्याचें गाऱ्हाणें सांगून वार्चकांची रजा घेतो. हा दिजेवरचा अंक त्याच वेळीं वाचकांस मिळावयाचा परंतु हेगमुळें पुनः अनियमितपणा आमच्या मार्गे लागला आहे ! उपाय नाही. वाचकांनीं रागाऊं नये. रत्नावलीवर पूर्वीप्रमाणें लोभ ठेवावा. ही प्रार्थना आहे.

अनुक्रमणिका.

कवि, विषय व पद्यसंख्या.	पृष्ठांक.
१ केशव नारायण वैद्य. (कविता ३२१)	
३३ तापी नदी प्रसंग १ ला.	९७
३३ ' ' ' २ रा.	१२१
६६ ' ' ' ३ रा.	१२७
१०१ ' ' ' ४ था.	१४५
८८ ' ' ' ५ वा.	१६९
२ अनंततनय. (कविता २२३)	
२०० अंतर्विद्धकालिका	१
२३ विलक्षण कैदी	२१२
३ आनंदीरमण (कविता १६५)	
५० वीरदुहिता सर्ग १ ला.	४९
५६ ' ' सर्ग २ रा.	७३
५९ ' ' सर्ग ३ रा.	२१८
४ धूर्जटी (कविता १५३)	
२० विरहदुःख	४०
२१ गोपीची भक्ति	८३
४ वेदादेश	१४२
५ सुभाषित	२१६
५२ गीतांजलि	२४१
१५ राजामुचकुंदकृत श्रीकृष्णस्तुति	२४७
३६ हेमंतवर्णन	२५७

५	अशोधन (कविता १११)	
	१११ श्रीहनुमन्धारित ९-वें शतक	१०३
६	अनंत विठ्ठल चिन्ने (कविता १०३)	
	५० शतश्लोकी	५४
	५३ " "	१९७
७	दत्तात्रेय सुंकाराम पणशीकर (कविता ९५)	
	६४ करुणातरंग	२५
	१३ वेदांतील काव्य	११६
	१८ " "	११७
८	शाळधंद (कविता ८०)	
	१० मानवजीवित	११६
	५ भाषा संयगडी	११७
	४९ हिरकणी	११८
	१२ स्वप्नांतलें फुलपासरुं	११९
	४ मृत्युप्रस	१८०
९	गिरीश (कविता ७३)	
	१३ क्षणिकता व कर्तव्य	६४
	४० संमेलन	२३३
	२० कुसुमांजलि	२५२
१०	विठ्ठल भगवंत लेभे (कविता ५०)	
	१२ कलहान्तरिता	३६
	१४ कवीचा अर्ज	२५०
	१७ अग्रमनोरथ	२७२
११	ग. स. जोशी (कविता ४९)	
	४९ वात आणि तैलबिंदु	८६

डिसेंबर १९१६.

काव्यरत्नावली

अंक १२ वा.

एक सामाजिक चित्र !

सार्का.

वृद्ध वयानें कौणी असती अनुभव-वृद्धहि कौणी
ज्ञानानें कुणि वृद्धहि होती वयें जरी तारुण्यां
कौणी असती. वृद्ध धनानें पराक्रमानें काहीं
तदीतरांतें सोडुनि देतां जो तो वृद्धच होई
'पोक्त' परी ह्या वृद्ध--जनांतरिं एका जन हो एका !
अनन्य केवळ एक चमकती अमुचे बंडू काका

१

कृपालु प्रभुची निज उदरार्चा कुटुंबाचिही त्यानीं--
अडिच तपांवर सेवा केली अविरत, करिती अजुनी.
सेवा कारितां कारितां त्यानीं अमूल्य अनुभव--ठेवा
मेळविला तो देती. घेती 'पोक्त-वृद्धपण' मेवा
अशा रीतिनें बाल - जनांचे वृद्धांचेही काका
अनन्य केवळ एक चमकती अमुचे बंडू काका

२

अनुभूतीचे तुडुंब भरलें गाठोडें, परि त्यांत--
लग्नानुभव अति सुखद मनोहर नव्हता गांठोड्यांत
बाल--वयांतच लग्न जाहलें तेव्हां अनुभव त्याचा
निस्मृतिस्वार्ती खर्चा पडला, शून्य अंक शिल्लकेचा

लग्नाचा तो अनुभव बघतां दिवाळखोरच काका
अनन्य केवळ वृद्ध-वीर-वर तरीहि बंडू काका

बहुत पाहिलीं बहुत ऐकिलीं छप्पेही साधंत
' स्वानुभवाविण व्यर्थ सर्व ! ' परि बोलति सार्थ समर्थ
अशा प्रसंगीं काय करावें ? पडली त्यानां चिंता
दुर्दैवानें संधि पाहिली डाव साधिला पुरता
सेव्य-त्रयांतिल कुटुंब हरलें, उघडे पडले काका
अनन्य केवळ तरी चमकती अमुचे बंडू काका

पोक्त अनुभवी सुवृद्ध काका पोक्त पणानें आतां
विचार करीती ' केंवि सहावी आह्मी विधुरावस्था ? '
प्रमाण -माला साधक-बाधक फार लांबली मोठी
शेवट हातीं लागे ना ! मग काका लढविति युक्ती
विचिर्ध जातिच्या वृद्ध-जनांची सभा मिळविति काका
अनन्य केवळ त्यांत चमकती अमुचे बंडू काका

दर्शद्रियानां अशा सभेची वार्ता जेव्हां कळली
मनबुद्धीच्या संगें त्यानीं आधि सभा भरवीली
धवलविलःसी केसकरानीं ठराव अणिला ऐका ?
ऐकुनि तो परि लाल जाहले अमुचे बंडू काका
अध्यक्षाचा, एकमतानें मानाजी रावानां
मान मिळाला वास त्यांचा कुठे ठाउका कोणा ?

लटलट कांपत चटपट बोलत अनुमोदन दे मान
 ठराव नाहीं जरी ऐकिला अनुमोदिति त्या कान
 दंताजीनीं पडतां पडतां टेंकू दिधला त्याला
 पाद--युगानें बसूनीच मग नेटावा लावियला
 ठराव केला ' पास ' करानीं ' वृद्ध जाहले काका '
 ऐकुनि तो परि लाल जाहले अमुचे बंडू काका

७

वृद्ध जनांची सभा धाटली अध्यक्ष्याचा मान
 घेती प्रमदानंद यतीवर वेद-शास्त्र-संपन्न
 केशाकेशी दंडादंडी करित करित मनसोक्त
 निकाल करिती ह्या प्रश्नाचा वृद्ध-वीर-वर पोक्त
 काका ह्मणती निकाल झटपट करा वाद हा टाका
 अनन्य केवळ पहा चमकती अमुचे बंडू-काका

८

“ नेत्रिं चाळिशी लाउनि मग ह्या अमच्या गुंडोबानीं
 “ चतूर्थ भार्या पसंत केली गुणावगुण निरखोनी ”
 “ पन्नाशीची झुळुक लागतां पडतां पडतां केला
 “ शंखोबानें विवाह, भार्या होति ह्मणुन सांवरला ”
 ‘ सुखोपभोगीं रत ते यास्तव ! ’ हांसत वदले लोकां,
 अनन्य केवळ वृद्ध-वीर-वर अमुचे बंडू काका

९

‘ साठीच्या मीं वरांत शिरलों नूतन भार्ये-सहित
 वृद्धबालिकाविवाह केवळ सुखद मात्र जगिं होत ! ’

भग्न-दंतमुख विकसित करुनी वाक्य वदति जै-पंत-
 'खरें!' 'बरोबर!' 'धन्य!' निनादें अंबर झालें व्यास
 हास्य मधुर किति मुखीं झळकलें काकांच्या अवलौका
 अनन्य केवळ वृद्ध-वीर-वर खरेच बंडू काका

१०

“ नये चालतां ! हाति धराया कोणि न दे कधि काठी
 “ यास्तव नरसोबानीं केली भार्या तरणी ताठी ”
 “ रडावयाला कोणि न मार्गे यास्तव खंडो अप्पा
 “ विवाह करुनी स्वर्गीं गेले ऐकत मुग्धाऽलापां ”
 हर्ष-विवश तें होउनि हंसले ! खुलले ! भुलले ! काका
 अनन्य केवळ वृद्ध-वीर-वर खरेच बंडू काका !

११

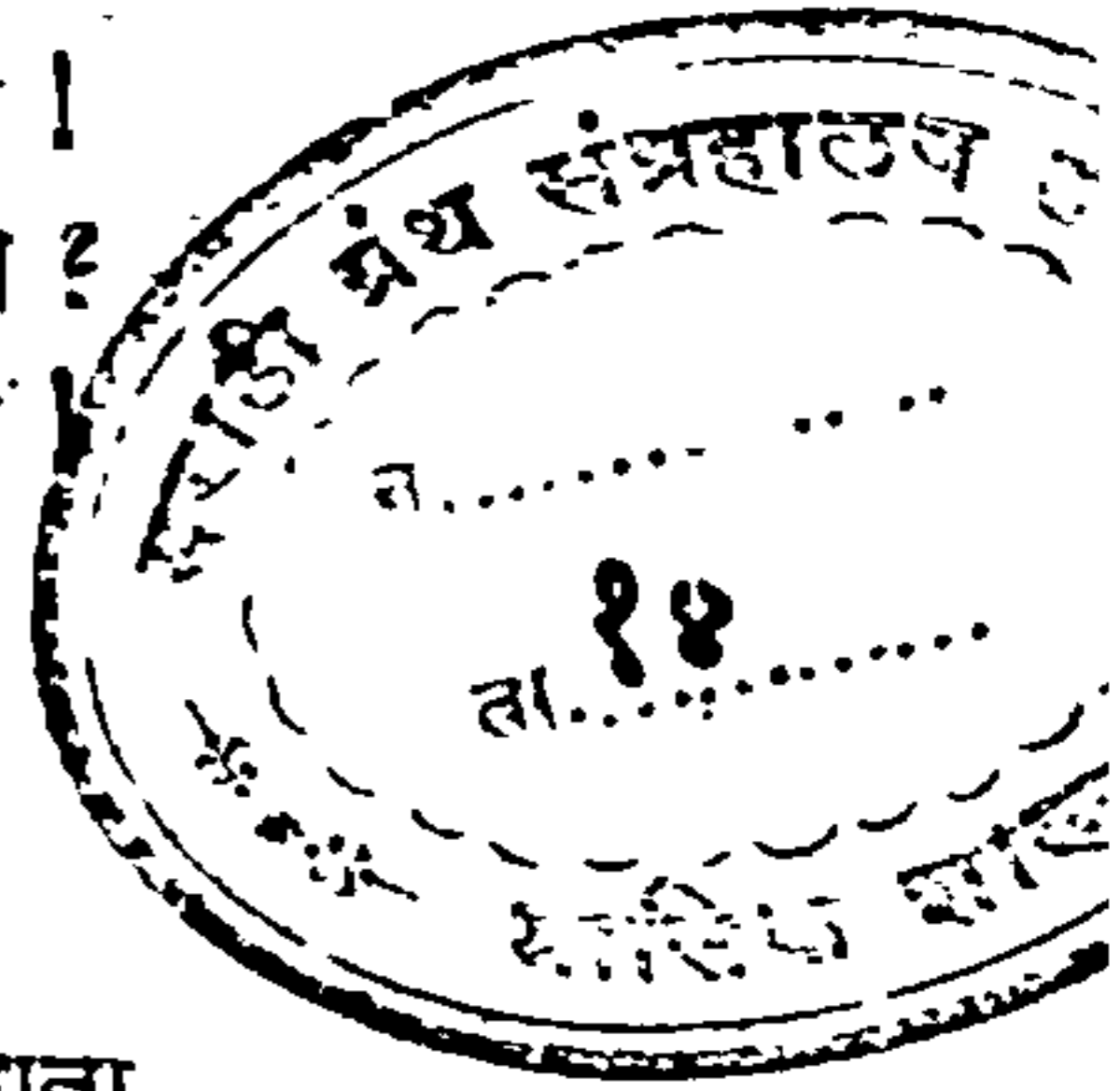
“ पन्नाशीची झुळुक लागली, सोसाऱ्याचा वारा
 सुटेल आतां प्रदेश मग तो भरिल धुळीनें सारा
 ‘ शुभस्य शीघ्रं ’ ह्या न्यायानें यास्तव बंडोबानीं
 लग्न करावें सत्वर पाहुनि सुलक्षणीशी तरुणी ”
 निकाल केला वृद्ध-जनानीं विचार-पूर्वक ऐका
 मोडतील मग कसा बरें तो विनयी बंडू काका ?

१२

मानवला हा बंडोबाना निकाल तरिही त्यानीं
 स्वतंत्रतेनें विचार केला अनुभव घेउनि ध्यानीं
 ‘ महाजनो येन गतः सपथः ’ भगवंताचें वाक्य
 अवमानुनि सुख होइल कोणा ? कुणासही ना शक्य !
 विचार-लहरी पुढें धांवती पहा त्याहि (वा ऐका)
 अनन्य केवळ वृद्ध-वीर-वर खरेच बंडू काका

१३

विहित धर्म जेगिं असे आपुला निरलस अनन्य सेवा
अर्धांगाविण सांग कसा तो नराकडुनियां व्हावा ?
सर्वांगीं परिपूर्ण अमोलिक अपुला अनुभव-ठेवा !
अननुभवाचें व्यंग अल्प मग मधें कसाला ठेवा ?
शास्त्रें वदती नसे भामिनी-विना मार्ग परलोकां
विचार-माला पुढें गुंफिती अमुचे बंडू काका

चार तपें हें वय न फारसें ! हीच वयोमर्यादा
प्रथम विवाहा उत्तम ! आहे स्पष्ट अशी शास्त्राज्ञा
उपवर कन्या पाहुं कुठें तरि सढळ करुनियां हात
उरकुन घेऊं कार्य एकदां मार्ग-शीर्षवद्यांत
सुख-स्वप्निं ह्या मग्न जाहले सकल जगाचे काका
अनन्य केवळ वृद्ध-वीर-वर खरेच बंडू काका

१५

बंडू काका भाव ठेविती प्रभुचरणीं दृढमूल
ईशेच्छेविण पान न हलतें देव असो अनुकूल
पुनर्विवाहा प्रसाद दिधला काकानां देवीनें
(' भावी-काकूनांच ' सुधारक ह्मणति असें हट्टानें)
वेळ कशाचा ? आक्षेपानां पत्रें लिहिती काका
अनन्य केवळ सूज्ञशिरोमणि खरेच बंडू काका !

१६

सुंदर उपवर वय चवदाची बळकट शरीर-यष्टी
अशा युवतिशीं विवाह करणें असें ठरविलें चित्तीं !
यास्तव कोठें जमेल तरि तें पाहुनि कळवा मजला !
योग्य स्थळिं मग आगें मार्गें पाहुं नकां पैशाला !

अवधी थोडा विधी फारसे गडबडले किति काका
लटपट झटपट कारिती खटपट अमुचे बंडू काका

१७

बचति पत्रिका, मोडिति बोटें, विचार काहीं करिती
' द्वितीय-भार्या-योग दिसतसे खास ! ज्योतिषी वदती
' होइल पुनरपि लग्न असें पारि ग्रह न निश्चये ह्यणती '
(काहीं मूढ-धी या वाक्याचा अर्थच विपरित करिती)
सरळ अर्थ पारि घेती देती विपुल दक्षिणा काका
अनन्य केवळ सूज्ञ-शिरोमणि खरेच बंडू काका

१८

मुहूर्त अमती दोन जवळचे त्यांत कोणता घेऊं
बोवा ह्यणती " मुहूर्त चिंतामणि या आपण प.हूं "
प्रथम मुहूर्ती प्रतीपदेला कन्यादान करावें
चतुर्थीस मग अन्य कन्यका-दान स्वतःला घ्यावें
नूतन पत्नीसह जांवाई होइल पाठीराखा !
वचन ऐकुनी लाल जाहले अमुचे बंडू काका

१९

" अष्ट-वार्षिका असे कन्यका बळकट शरीरयष्टी
माता-पितरें विवाह इच्छिति बंधु-वर्ग पारि कष्टी ! "
" षोडश वर्षा असे कन्यका मुकी पांगुळी थोटी
देऊं ह्यणतो पिता असे पारि पैशाची अट मेठी ! "
पत्र लिहीती ऐशी चिंतू-नाना दगडू काका
वाचुनि तीं पारि लालच होती अमुचे बंडू काका

२०

“ वय चवदाची असे कन्यका सुंदरही सर्वस्वी
बाप तिचा परि हणतो ‘ अंपुल्या ’ कनिष्ठ पुत्रा चावी
‘ सान वयानें, ’ हणेल तो जरि ‘ पसंत मजला नाही ’
निःसंशय मग मिळेल तुहां यत्न करा लंबलाहीं ’
असें कळविती पत्रद्वारे दीर्घोदर गणु काका
वाचुनि तें परि लालच होती रागें बंडू काका

२१

वृद्ध-पतीचा अनुभव मोठा छळ न करी पतीचा
छळितिल किंवा करितिल ममता नेम न या तरुणांचा
व्यसनी निघतिल पुढें कदाचित काय भरंवसा यांचा ?
वृद्धांचा सुस्वभाव केव्हां नाही बदलायाचा
विचर पुढीं करिती काका तरुणानों तो ऐका -
पोक्त अनुभवी वृद्ध-वीर-वर अमुचे बंडू काका

२२

बालिकेस जगिं मिळे फुकाचा अनुभव वृद्ध-पतीचा
युव-युवतींचा अनुभव सौदा खचित फार मोलाचा
असें असुनिही कोणि न देई कन्या जगिं वृद्धाला
तरुणानां परि ‘ ध्या ’ ‘ ध्या ’ हणती काळच उलटा फिरला !
वृद्ध जनांचा सदुपदेश हा रुचे न कां या लोकां ?
विचार करिती विषण्ण-चित्तें अमुचे बंडू काका

२३

असो. कसेंही ! जग मूर्खाचें ! परीक्षा न मुळिं त्यास
(पोरें हणती त्यानें केलें काकानां नापास !)
नितांत मूर्खत्वाचा जेथें भरलासे बाजार
पोक्त अनुभवी अशा नराला कोण तिथें पुसणार ?

मूर्खाची फळे आपल्या आतां जन हो ! चाखा
झाप धावया सज्ज जाहले अमुचे बंडु काका

२४

काका वदती शरीर कांपत असतां सारें रागें
(कोणी ह्मणती वृद्धत्वानें ! मूढच परि ते अवघे)
“ अपमानास्तव शासन साऱ्या करावया जगताला
लग्न न आतां करावयाचें ! हा निश्चय मी केला. ”
घोर प्रतिज्ञा ऐकुनि भ्याला रवि गेला अहि-लोका
भीष्म-प्रतिज्ञा अजुनि पाळिती अमुचे बंडु काका

२५

— — — — —

सीता-कान्त.

भग्नमनोरथ

शुकाच्या तीव्र इंद्रियसंयमापुढें पराभूत झालेली रंभा आपल्या सखीस
आपल्या दुर्दैवाची कहाणी सांगत आहे.

श्लोक.

सांगूं काय सये ! तुला प्रियजनप्रेमप्रसादोन्मुखी
झालें आतुर मी, गमे करिल तो शृंगारमार्गें सुखी
माझे सर्व मनोरथ क्षण जरी देते सुखा जाहले
अंतीं शून्य अशा उदास हृदया चिंतानलें जाळिलें
लावण्ये, श्रुतिमंजु रंजनपरा वाक्चातुरी दाउनी
जेहें जिंकिन त्या विलासचतुरा हे चिंतिलें मी मनीं
त्याची सोड्ज्वळ कांति, कोमल तनु, प्रेमांकुर श्रेयदा
यांहीं जिंकियलें मलाचि उलटें, तारुण्यलीलामुदा
प्रेमोद्यान असे तयांत गवसे, उत्फुल्ल पुष्प, प्रिये
ज्याचा गोड मरंद गंधहि जना आनंद दे निश्चयें

१

२

ऐशा त्या तनुवभवास वघतां गेलें भुलोनी अहा !
 झाली स्तंभित दृष्टि, कंप तनु घे, चित्त भ्रमे तें पहा ३
 मोठे धीर समर्थ वीर, तरुण, प्रेमोद्गमं प्राथुनी
 गेले व्यर्थ शिणोनि त्यासि परि म्या नाकारिलें साजणी !
 आतां मीच, तया प्रिया जिवलगा, आनंददा प्रार्थिलें,
 माझे दैव परंतु तेथ अडवें आलेंचि गे ! वत्सले ! ४
 डोळे त्या अति रम्य नेत्रयुगुला देखोनि आनंदले
 तैसे रक्त सुरम्य ओष्ठ धवला दंतासर्वें शोभले
 दोर्दंडाङ्कित कोमला भुजलता तारुण्यमोदप्रदा
 वाणी मंजुगभीर कर्णमधुरा ती रंजयित्री सदा ५
 मी तारुण्य--झरी सुरम्य लहरी, तो थोर रत्नाकर.
 गुंजद्भृंग--सखी लता--कुसुमिता मी, तो रसालेश्वर.
 मी रम्या नलिनी सुहास्य वदना, दिव्यार्क तो सुंदर.
 मी वाणी कविची मरंद मधुरा, तो ज्ञान वृक्षाङ्कुर. ६
 झालें व्याकुळ मी त्यजोनि विनया जातां तयाच्या पुढें
 गेलें भान, उडे वसंतपवनें वस्त्र प्रिये ! वापुडें
 केल्या नर्तन--गानयुक्त विविधा शृंगारचेष्टा स्वयें
 झाला बाइ जणो विरक्त पुतळा माझी दया त्या न ये ७
 बोले मी " प्रिय जीवितेश वघणें उद्यान रम्य स्वयें
 जेथें पुष्पयुता लता प्रियजना आलिंगिती निर्भयें
 कारंजें उडतें तुषारनिकरें, आनंद या मंदिरां
 नांदे, प्रेमतरंग रंजनपरा दे साह्य ही सुंदरी ८
 शय्या पुष्पमयी, निकुंजसुषमा, चित्रप्रसूनोद्गम
 वायूच्या मदगांधि मंदलहरी, एकांत, मध्वागम,

- तारुण्य, प्रणयप्रभाव, ललनासान्निध्ययोगीश्वरा
 द्याया मोद समर्थ, सत्य भरला, आनंद येथें खरा ९
- स्त्रीच्या केवळ दर्शनेचि लहरी चित्तार्णवाच्यावरी
 येती; स्पर्शसुखप्रद प्रणयजा शृंगारलीलांतरीं
 झाला विद्व न, त्या युवास मदनें घावें कसें शिक्षणा ?
 सांगों काय, तुला कळोत रसिका कामी जनांच्या खुणा १०
- विश्वाचा जणु रत्नदीप गगनीं स्नेहें जनाकारणें
 पाडी सोज्ज्वळसा प्रकाश, तनुला शोभाहि ये कांचनें
 पकानें रसना सुखार्थ, कुसुमें सौगंध्यशाली, जनां
 द्याया सौख्यचि, ही तरी सुललना रे ! त्वत्सुखा सज्जना ११
- रत्नाला अति रम्य कांति तुझिया देहामुळें येतसे
 ऐशी या तनुवैभवेचि नयना आनंदही देतसे
 ज्याचें त्यासचि सौख्य दे न, जरि तें लावण्य मोठें भलें
 अन्योन्यप्रियसंगमाविण जनीं धिग्देह हे आपुले १२
- प्रेमाचें गुरु जाल आजि पडलें चांचल्य ये त्यामुळें
 कामाचे शर गार कोमल कसे ? मातें न हो हें कळे
 हे ! माझ्या मदना ! तुझी तनुलता देखोनिया घावरी -
 झाली ही रमणी, सख्या ! शर तुझे आतां तरी आवरीं १३
- ऐसा ताप असह्य हा रविकरस्पर्शें न बाधे पहा
 हा ! हा ! प्रेमळ संगमाविण सख्या ! येतेचि मूर्च्छा महा
 कार्याकार्यविचार काय करिजे संतप्तकामीजनें
 जाळीं तूं तनु ही अनंगदहनीं, वा आपुली ही क्षणे १४
- ऐसे रक्त कपोल हे रविकरस्पर्शें तुझे जाहले
 झांकाया तुजला स्वयेंचि पदरें आर्या ! उभी राहिलें

सूर्याचे कर दूर ते, नच मला तापासि देतील ते
जैसा दे तव दर्शनें मदन हा संताप, माझ्या मते

१५

उत्कंठा हृदयीं धरोनि वदलें मी जीव तोडोनिया
नाहीं अक्षर काढिलें परि तयें, कैची दया त्या प्रिया
जाणों प्रस्तरजन्यमूर्तिधवला माझ्यापुढें ती उभी--
राहे; होय उदास, हाय ! वसले लावोनि डोळे नभीं

१६

मथोरथ वृथा अहा ! सकल जाहले यापरी
उदास हृदय प्रिये, हळहळोनि चिंता करी
सुरी जणु उरीं शिरे अपयशें अहा ! लाजलें
कसें अदय दैव हें मज जयें सये ! गांजिलें

१७

विठ्ठल भगवंत लेंगे.

कविवर्य.

[एका कवि मित्रानें कवीस पाठविलेल्या पत्राच्या पत्त्यावर " कविवर्य " अशी पदवी लिहिली होती ह्या पदवीस हा कवि योग्य नाही अशा अर्थाचे विचार पुढील कवितेंत गोविंढे आहेत.]

श्लोक.

नाहीं मी कविवर्य, या जड जना ही कासया थोरवी ?
मानाच्या वचनास मान असतो सीमेंत तें जोंवरी
स्नेहाची तव अर्थशून्य पदवी ही खैर मोठी करी
मी देतों परि लक्ष्य केवळ तिच्या प्रेमीं, न बा ! गौरवीं
यंत्रें सूक्ष्मनिदर्शकें जन बधे मित्रादिकांच्या गुणां
अन्यांचे गुण पाहतां परि घडे तद्दृष्टि आकुंचिता
हा तों केवळ दृष्टिभेद, समता ठेऊनियां पाहतां
एखादा द्विजराज थोर, इतरा तुल्यत्व तारागणा !

१

२

काहीं रूप-गुणें जगास रुचती काहीं स्वविद्या-गुणें
 कोणी गानगुणें, दुजा सुकवनें विश्वास मोहीतसे
 आहे एक विशेष त्यांप्रति; परि प्रीतीस हेतू नसे
 सार्धीं अर्थविहीन सुग्ध वचनें बालास हीं भूषणें
 कोणी कंठमणी मनोहर कवी श्री--शारदांगावरी
 कोणी हार तिचे, कुणी सुवसनें, कोणी शिरोभूषणें
 त्यांना कौतुक हें यथार्थ गमते, बाजूस शोभेविणें
 आनंदें असतां तिच्या चिमुकल्या मी गालबोटापरी

३

४

साधुदास.

मुरली.

[श्रीकृष्णाच्या दर्शनास निघालेल्या एका बालगोपीनें वाटेंतच मुरली ऐकली. तिला जिकडे तिकडे मुरली ऐकूं येऊं लागली व दिसूं लागली. मुरलीश्रवणापासून होणाऱ्या आनंदापेक्षां प्रत्यक्ष दर्शनानंद विशेष आहे म्हणून श्रीकृष्णानें दर्शन द्यावें अशी ती त्यास विनंति करित आहे, परंतु तिच्या प्रेमाचा अंत पाहिल्याशिवाय श्रीकृष्ण तिला दर्शन देत नाहींत.]

पद. (चालः— अजि अक्रूर.)

हे प्राणसख्या । धाव । भेट गोविंटा
 सच्चिदानंद सुखकंदा
 जाधि ऐकियलीं मी तव मंजुळ मुरली
 मुरलीमय वसुधा झालीं
 या नेत्राचा दोष असे कीं काय
 मुरलीमय तेजहि होय
 मुरलीची आवड मोठी
 परि झुरतें भेटीसाठीं

मज भेट देइं जगजेठी !
 तव वचनसुधा जीवन मधु मम होई
 हा जीव भुकेला पाहीं
 मी विटलें या जगता; उपरति झाली
 मुरलींतच वृत्ती मुरली
 मम चित्ताचे कर्णा सूर न सात
 एकचि जो शब्दातीत
 तरुनिर्झर कीं मूल फूल वायूही
 तो एक सुरांतच गाई
 कल मंद्र तार सुरांचा
 हृदयंगम संगम साचा
 जाहला लयहि चित्ताचा
 रघ मुरलीचा शांतीचा ये श्रवणीं
 परि लोभ जडे तव चरणीं
 मम हृदयाच्या कंदा जीवन घालीं
 ती सेकपात्र तव मुरली
 परि पद्माक्षा ! तेज कृपेचें नसतां
 तो कुसुमित होइ न नाथा !
 तें कुसुम नसे गंध कोठुनी येई
 मनभंग भुकेला राही
 दे दर्शन जीवननाथा !
 किति बघसि अंत गुणवंता !
 कासया शिणविसी श्रान्ता
 अजि कवण्या मी शद्धें विनवूं सांगा
 कां रुसलासी श्रीरंगा !

१

२

३

काव्यरत्नावली.

त्या बालेनें केला बहुतचि धांवा
 पारि तुष्ट कसा तो व्हावा
 तो प्राणसग्ना शोधाया जंव जाई
 ती यमुनातीरीं येई
 तिज भानचि तें जलस्थलाचें नुरलें
 कृष्णानें वेडें केलें
 जंव जलांत पडली बाला
 श्रीहरी धावुनी आला
 हृदयाशीं धरिलें तिजला
 तिज सांपडला आनंदाचा कंद
 प्रेमाला वश गोविंद

— — — — केशव लक्ष्मण टेंभुर्णीकर.

४

हितोपदेश.

पद.

[चलः-- अमोल काया जाईल वाया.]
 नरकाया ही नरका न्याया विलंब घडिचा नसे
 करावें सार्थक तारि मग कसें
 मोडायाला अवसर नच लव, जोडायाला किति त्तरी
 पडती आयासचि अंतरीं
 धाव टाकिचे सोसायाला तयार व्हाया हवे
 फुकाचें देवत्व बरे नव्हे !
 दुःस्वार्थ चिरडुनी टाका मनिंचा अर्धीं
 तो द्वेषानल विझवाल समूलहि जधीं,
 पालवाल रोपा बंधुत्वाचा, तर्धीं--

काव्यरत्नावली.

२७९

स्वर्वासी सुर हेवा करितिल इहलोकाचा मनीं
उबगतिल स्वर्गसुखाला झणी
पायाखालीं जळतें नेणुनि सुधारावया दुज्या
पडा नच विफल प्रयत्नांत या
शील सुधारा अधीं आपुलें, पाया नसला जरी
हवेली कोसळेल हो तरी
तुमच्यासाठीं जग अडलेलें नाहीं उमजा मनीं
फुगाल पोकळसें मीपणीं

फल ईशार्पण करुनिया काय तें करा
वागर्वा अंतरीं परिस्थितीला जरा
मानसीं आत्मविश्वास असूं द्या पुरा
हसें ना तरी करुनि घ्याल आरंभशूरसे रणीं
जगाच्या, रुजवा वच हें मनीं
जग हें सारें चढत्याचे कीं, पडता ओढावया--
खालतीं तयार असतें पहा
उच्च श्रेयस्कर कार्याला विघ्नें येती अती
साक्ष इतिहासपुराणेंच तीं
इहसौख्यावर सोडुनि पाणी ठेवावा पद पुढें
तरिच यश पूर्ण तयाला घडे

भरंवसा परेशावरती ज्याचा पुरा
या रणांगणावर अजित वीर तो खरा
इतरांस कशाला धारा याचा जरा
“ नीतिपथाचे पांथ सुरक्षित जाती इष्ट स्थला ”

धरा ही शद्धमालिका गळां

महादेव भिमजी कुलकर्णी.

१

२

३

मृत्युप्रत.

श्लोक.

“ हो सिद्ध शीघ्र निघण्यस इथुनि आता ! ”

ऐसें मला वदाशि येउनिया जई, तो

दूरी असे जवळि कीं दिन शेवटील ?

देशील काय कळुनी मजलागिं मृत्यो ?

१

येशील का प्रियजनांतरिं ? कीं न कोणी

राहे जगीं ' मम ' असें हणण्या मशी तो ?

लाभे तदां जननभूमिनिवास का हा ?

देशील काय कळुनी मजलागिं मृत्यो ?

२

येशी गृहीं ? परगृहीं ? विजनीं ? जनीं कीं

नेण्या सवें मज अगा इथुनी स्वधामी ?

देशांतरीं भ्रमत कीं तुज सांपडे मी ?

देशील काय कळुनी मजलागिं मृत्यो ?

३

राहेल हें मन तदां प्रभुपादपद्मीं,

तोडूनिया सकल ऐहिकपाश रे तो ?

माया धरील मज कीं परतोनि येण्या ?

देशील काय कळुनी मजलागिं मृत्यो ?

४

भालचंद्र.

कारुण्य.

श्लोक.

कृपासागरा ! मायबापा ! ! दयाळा ! ! !

नमीं हा तुला मी, प्रभो ! विश्वपाळा

- विभो ! त्वत्पदीं बुद्धि माझी वळावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी ती घडावी १
- नको नौकरी, राजसेवा नको ती
 नको श्रेष्ठता, मान्यताही नको ती
 नको काळजी काय होईल भावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी ती घडावी २
- सदा सर्वदा भोंवती व्यर्थ सारा
 छळी हा मला नित्य मायापसारा
 कधींही मला भ्रांति ती ना पडावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी ती घडावी ३
- असे पातकांचा निधी ! ! मीच बापा !
 क्षणूनीच पावें सदा येथ तापा
 मती नामसंकीर्तनींही रमावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी ती घडावी ४
- तुझ्यावांचुनी आसरा अन्य नाहीं
 क्षणूनी कृपासागरा ! नित्य पाहीं
 समर्था ! तुझी वक्रदृष्टी नसावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी ती घडावी ५
- निराकार तूं सत्य आहे दयाळा !
 मसे अंत, आदी तुला विश्वपाळा !
 तुझ्या चिंतनीं बुद्धि माझी जडावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी ती घडावी ६
- तुझें नाम घेतां हरे दुःख व्याधी
 सदा सर्वदा दूर राही उपाधी

तुझ्या दर्शनाची अपेक्षा असावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी घडावी
 असे भोवतीं षड्पूजा गराडा
 तुझ्यावांचुनी कोण फोडील वेढा
 तुझ्या सद्गुणांची स्तुती म्यांच गावी
 प्रभो ! नित्य सेवा तुझी ती घडावी

— — — — — रामचंद्र बाळाजी वडगांवकर.

ईश्वरप्राप्ति.

गीति.

मनुजा ! सावध होई, परमार्थाची मनांत आस धर,
 गर्वाला वश होउनि, वागुं नको; योग्य तो विचार कर. १
 रात्रंदिन संसारीं मग्न नको होउं, त्यांत सौख्य नसे;
 दारा-धन-सुत यांच्यापासुनि तुजला बहूत दुःख असे. २
 सत्य सुखासाठीं तूं आत्मोन्नति कर झटून हर्षनें;
 सारा असार भव हा; मानुं नये यांत किमपि सत्य मनें. ३
 विद्युत् चमके स्वर्गां तेव्हां पडतो प्रकाश अग्नि जसा;
 नष्ट घनीं होतां ती पहिल्याहुनि घोर अन्धकार कसा ? ४
 संसारासक्तीनें तीच गती होय सर्व मनुजांची;
 प्रारंभीं सुख वाटे अन्तीं दुर्धर गतीच दुःखाची ! ५
 शिथिलेंद्रिय होतां तूं, ईशप्राप्ती कुठोनि करशील ?
 एक क्षणहि न गमवीं, ध्यान करीं; ईश मुक्ति देईल ६
 ह्यणशील वृद्ध होतां, हरिची भक्ती करीन नेमानें;
 शाश्वति देहाची या नाहीं ह्यणुनीच कथियलें ऋषिनें. ७
 शैशविं तारुण्यांही नाहीं घडलें जरी हरी स्मरण !

- होईल कसै आतां ? पुत्रांपौत्रांत होशि तूं मग्न ! ८
- अन्ध नको रे ! होऊं; दृष्टि तुला ईश्वरें अहा ! दिधली;
तारि मुक्तीवाढ तिनें शोधुनि काढीं भवांत जी दडलीं. ९
- मन ठेवीं हरिचरणीं, कीर्तनभजनीं, तसें कथाश्रवणीं;
सख्य करीं देवाशीं, धन-दारा पुत्र-मित्र तो जाणीं. १०
- कित्येक लोक ठेविति यत्न न करितां, हरीवरी भार;
उचित नसे हें लोकां; प्रयत्न करुनीच ठेविं भरिभार;
जेणें ईशप्राप्ती घडे असा भाव नित्य मनिं ठेवीं;
मानापमान साखा सोडुनिया, नित्य हरिकथा गावी. ११
- अन्तरसबाह्य निर्मल 'विष्णुपर्दी' नीररूप हृदय तसें-
परदुःख पाहतांना मन द्रवो बुद्ध धर्मपाल जसे. १२
- संसृति निर्झरिणी ही, मोहाचा तीस ये भला पूर;
जलचर विहार करिती, षड्दिपु हे नक्रसे महा क्रूर. १४
- भवसरितापरतीरीं जाण्याला मुक्ति एक नाव असे;
नावाडी परमेशवांचुनि कोणी दुजा मुळींच नसे. १५
- कस्तूरीमृग धांवति वासाचा शोध करित रानिं वनीं;
त्यांच्याच नाभित्त असे वास, परी ये न हे तदीय मनीं. १६
- तद्वत् मनुजा ! असतो ईश्वर हृदयीं खराच सर्वांच्या;
नाना देश फिरति कां स्पष्ट असोनी चमत्कृती त्याच्या ? १७
- त्याला प्रसन्न करण्या गिरिगव्हर वा नको जटाजूट;
तीर नको गंगेचें गृहिं राहुनियां करीं खटाटोप. १८
- संकटिं रक्षण करणें प्राण्यांचें हीच समज हरिपूजा;
व्यसनार्ता साह्य करीं शुद्ध मनें पडति दुःखिं ते ज्या ज्या. १९

ईशा प्रसन्न करुणा योग्य अर्शा हीच साधनें असती
ठेवीं दृढ निष्ठा तूं संसाराब्धी तरुनि ही नेती.

२०

पी. एस्. प्रभुदेसाई.

माझे गाणे.

पद.

चालः— तस्करा रानी,
तारका गगनीं
गाणीं मंजुल तीं
मधुरशा स्वरें मुदें गातीं
स्वैर ते वात
गुंगत गगनांत
वितरती गोड गीत गात
वर्षतो गान
वरुनी चंडोल
गान नच, जादूचा लोळ !
आंतुनी कंठ
धरणीवारि मोर
लोटितो टाहोचा पूर !
पक्षिगण वृक्षीं
भंगहि उद्यानीं
जाहले सर्व गुंग गानीं
गात मधु गाणीं
निर्मल निर्रिणी
धरणिच्या अंकीं खळोनी

१

२

३

४

५

६

- गानमय सगळें
सगळें विश्व दिसें
हृदयिं मम गान न केवि वसे ? ७
- बालकवि गाणें
मजभोंती गातो
मजसि ही 'गा गा गा' हणतो ८
- गाउं मी कसलें
गाणें मज न कळें .
• हृदय मम शून्य हाय ! दुबळें ९
- हृदयिंची तारा :
ज्या दिवशीं तुटली
त्या दिनीं कविता मज विटली १०
- जाहलें मूक
मूक जरी गान
हृदय परि पिळतें आंतून ! ११

— नरहर शंकर रहाळकर बी. ए.

पलीकडे !

पद.

श्यालः-- चल झणिं भाऊ.

देवा ! पाहीं

तुजविणें नको मज कांहीं ॥ धृ० ॥

१ प्रसिद्ध कवि कै. दत्तात्रय कोंडो धाटे यांचे चिरंजीव विठ्ठल दत्तात्रय धाटे. या बालकवीची कृति होतकरू आहे.

काव्यरत्नावली.

नको लावणी
 नको कांपणी
 नको मोद तो
 नको खेद तो
 नको जागृती
 नको सुषुप्ति

नलगे कांहीं

या पलीकडे मज नेई !

१

फुलणें नलगे
 कुजणें नलगे
 प्रकाश नलगे
 ध्वान्तहि नलगे
 आशा नलगे
 भीती नलगे

नलगे कांहीं

या पलीकडे मज नेई !

२

संगम नलगे
 वियोग नलगे
 नकार नलगे
 रुकार नलगे
 काया नलगे
 माया नलगे

नलगे काहीं

बा पर्लाकडें मज नेई !

३

— — — — — नरहर शंकर रहाळकर बी. ए.

मेघास.

श्लोक.

कशाला हा आता विमल जलवर्षाव करिशी !

कशाला गंभीर स्तनितिं दशदिक्प्रांत भरिशी ?

कशाला डौलानें विहरसि नभीं तूं जलधरा ?

वृथा आसां गेली बुडुनि जलपूरीं जरि धरा !

१

नद्या आनंदानें भरुनि दुथडी धांवति जवें,

गिरिप्रांतीं तैसे विहरति किती निर्झर नवे,

मही झाली व्यासा हरिततृणसस्यें उगवुनी,

तळीं गेलीं सारीं तव सलिलिं आकंठ भरुनी !

२

तुझ्या दृक्पातानें कितिक वठलेल्या तरुलता

भरोनी पर्णानीं दिसत अवनी आज ललिता;

अहा ! मेघा ! साधें झुडुपहि तवालोकनवशें

पहां आहे आतां दिसत नयनां सुंदर कसें !

३

तुझी कीर्ती मोठी, अतुल तव आहे विभवही,

तुझ्या औदार्यानें करित चिरहास्योत्सव मही !

फडाडे त्वत्कीर्तिध्वज हरित हा वृक्षशिखरीं,

किती भावस्तोत्रें रचित विहगाली तुजवरी !

४

परी मेघा ! ग्रीष्मां तव सुयशिं जो डाग पडला

न जायाचा केव्हां खचित सुजनीं तो विसरला !

इथें—याच स्थानीं झुनि झुनीं बाललतिका
 मरोनी गेला, तूं पारि न दिघलें अल्प उदका !
 प्रसंगीं-जें कामीं विभव न पडे, निष्फळचि तें !
 कशाला तीं हातीं कनकवलयें रत्नखचितें !
 असे त्या वेलीचें स्मरण मम चित्तांत जंवरी
 क्षरी उष्णाश्रूंची क्षणभरि न धांवेल तंवरी !

५

६

रेंदाळकर.

इच्छेविरु !

स्वातंत्र्याचा बाणा मिरवुनि होतो चालत दुरी,
 पातळीं संनिध तुझिया परी !
 यजुनि वनश्री, गिरिप्रांतही हेटालुनि नाचला,
 झरा तो गंगेला भेटला !
 कर्तुनि जलाचा भेद मदानें अबुज आलें वरी
 सेवि तें उपाचरण माधुरी !
 नभा विदारित गिरिवर चढला आवेशें सत्वरी
 सांपडे इंद्रधनुःश्री-करी !
 मी ' धनी ' व्हावगा प्रयत्न केले परी
 जाहलों अकस्मात् ' दास ' कसा सुंदरी !
 वळचणिचें पाणी चढलें उलटें वरी !
 ' भाषा ' ' भाषा ' हणतां हणतां ' तुझाच ' मी जाहलों,
 तयाच स्थितींतही रंगलों !
 अमनां तिमिरीं दडुनि हटानें अमणरता मंदिनी
 प्रकाशीं आणि मल्ल ओडुनी !

रेंदाळकर.

१	'	१४४
६	'	१९२
१	'	२६४
२०	म. कृ. गोळवलकर (कविता १६)	
	१६ एका विधुराचे उद्गार	४४
२१	गोविंदानुज सुरली [कविता १५]	
	७ कल्पनेच्या चुका	१६५
	८ दिव्य आणि त्याची जाणीव	२०८
२२	सुमंत [कविता १४]	
	४ वसंतकाल	६८
	४ आहे आणि नाही	९५
	६ छायागीत	२१५
२३	दु. आ. तिवारी [कविता १४]	
	९ तारापतन	७०
	५ विहार	२०५
२४	विहंग (कविता १४)	
	१४ परमेश्वरपार्थना	२०९
२५	नरहर शंकर रहाळकर बी. ए. [कविता १४]	
	११ माझे गाणे	२८४
	३ पलीकडे	२८५
२६	अनंतसुत (कविता १३)	
	१३ सुखदुःख	२६३
२७	महादेव भीमाजी कुळकरणी [कविता १२]	
	९ भग्नप्रलाप	२१
	३ हितोपदेश	२७८

२८ एम. जुलिअन (कविता १२)	
१२ निशिगंधाचीं फुले	१६७
२९ माधव गोविंद भिडे (कविता १२)	
१२ विहगविज्ञापना	२६०
३० नारायण केशव बेहरे [कविता ११]	
३ सुंदर प्रतिध्वनी	११८
८ कारंजाप्रत	१४०
३१ ग. म. वैद्य (कविता १०)	
१० फुले	६१
३२ सौ. शांताबाई फणशे (कविता १०)	
१० कन्येस उद्देशून	२५६
३३ सौ. स. भि. [कविता ९]	
९ सिंह-गाढव-कोंबडा	९४
३४ त्र्यंबकसुत [कविता ८]	
८ ईशस्तव	६७
३५ र. बा. जामनेरकर (कविता ८)	
८ उमलेल्या फुलांस पाहून	९०
३६ मंजुबाळ [कविता ८]	
४ आईचें चित्र	९२
४ प्रभात	२१४
३७ रामचंद्रं विष्णु किणीकर [कविता ८]	
८ प्रतिज्ञा	१३९
३८ केशव कुमार [कविता ८]	
६ संध्याचित्र	१९०

३९ रामचंद्र बाळाजी वडगांवकर [कविता ८]	
८ कारुण्य	२०८
४० किरात [कविता ७]	
७ वीर राम	१६८
४१ विष्णु बाळकृष्ण जोशी [कविता ६]	
३ मातृमहती	४७
३ द्वादश जोतिलिंग	२०६
४२ पारुजी नारायण मिसाळ [कविता ५]	
२ दिव्यस्थान	९३
३ सरस्वतीस	२०४
४३ वसंतविहार [कविता ५]	
५ उद्यानांतील प्रभात	२३८
४४ रमाकांत (कविता ४)	
४ मृत्यूचा इशारा	६३
४५ साधुदास [कविता ४]	
४ कविवर्य	२७५
४६ सुमंतकांता [कविता ४]	
४ खोटी खोटी नरममता	२०७
४७ कालिकिंकर [कविता ३]	
३ ईशवंदन	४८
४८ लक्ष्मण जगन्नाथ अकूत [कविता ३]	
३ सुखाचा शोध	१२०
४९ कृष्णानुज कालेकर [कविता २]	
२ प्रेमावाचुनि सर्व घटे	१४३

भिषग्विलास.

आवालवृद्ध स्त्रीपुरुषांस उपयोगी

प्रत्येक कुटुंबांत अवश्य संग्रह करण्यालायक

हे मासिक पुस्तक सुरु हे जन २२ वर्षे पुरी झाळी ह्यांत यथा-
वकाश, शरीररचना, इंद्रियांचे धर्म, निरनिराळे रोग, त्यांचे निदान व
चिकित्सा, औषधी व त्यांचे गुण, आरोग्यरक्षण, इत्यादि उपयुक्त विष-
यांवर सविस्तर माहिती, आपल्या व इंग्रजी वैद्यकानुसार येत असते. या
पुस्तकाचा उपयोग केवळ वैद्यकीचा धंद्या करणारांमध्य न होतां इतर
सर्व सुशिक्षित व कुटुंबी माणसांता व्हावा, जणून ह्यांतीळ माहिती सुलभ
भाषेत दिली जाते. वृत्तिक वर्गणी आगाऊ टाळू सह अवची १ ॥ रु.

व्यवस्थापक 'भिषग्विलास' — सोलापुर.

श्वासरिपु.

यापासून दमा, खोकला, कफ व त्यापासून उषर, अरुचि,
निद्रानाश, मलाषरोध, अदक्षने वगैरे विकार होतात त्यांवर तत्काळ गुण
येतो. १ वा ४१२ आ. ट. ३ आ

एजंट—गोगडे आणि कंपनी मुंबई.

पत्ता—जी. डी. भावे वैद्य, पुणे.

श्रीहरिभजनामृत.

ज्ञानांजनाचे संपादक व महाराष्ट्र कवि चरित्रकर्ते रा. आजगांवकर
यांनी निवडलेल्या बहुतेक सर्व जुन्या कवींच्या सर्वोत्कृष्ट व अत्यंत प्रेमळ
पदांचा हा संग्रह सर्व सुगुणोपासकांच्या डोळ्यांतून खत्रीने प्रेमाश्रुवर्षाव
करवील. किं. ट. व्ही. पी. सह १० आणे.

पत्ता—मॅनेजर ज्ञानांजन, भांगवाडी, मुंबई २.

काव्यरत्नावलीची किंमत किती कमी आहे ?

एकाच नांवावर एका प्रतीस टपाल व्हीपीसह किंमत १। रु. दोन प्रतीस १।। रु. तीन प्रतीस १।।। रु. चार प्रतीस २ रु.

रत्नावलीची मागील बार्ड केलेली पुस्तके रद्दीच्या भावाने विकण्याचा प्रसंग आला आहे. ही सर्व अनुक्रमाने घेतल्यास प्रत्येक पुस्तकास आठ आणे. फुटकळ पुस्तकास दहा आणे. टपाल व्हीपी खर्च मुळीच नाही ज्यास ही पुस्तके एकदम घेण्यास सवड नसेल, त्यास प्रत्येक महिन्यास एक एक पुस्तक पाठविण्यांत येईल.

संपादक काव्यरत्नावली जळगाव.

नवीन काव्य ! अगदीच नवीन प्रकारचे काव्य !

प्रवासी.

इंग्रजी वाङ्मयास लळामभूत असणारी जी कित्येक सुंदर व अमूल्य रत्ने आहेत त्यांमध्ये आंग्लकवि गोर्डस्मिथचे 'टूव्हलर' काव्य बरेच प्रसिद्ध आहे. त्याची ख्याति आज सर्वत्र होत आहे. अशा सर्वांग सुंदर काव्याचे आही सुद्धा मराठी आर्याबद्ध भाषांतर करविले आहे या काव्यावरून १८ व्या शतकातील यूरोपीय समाजस्थितीचे सावृत्त चित्र डोळ्यापुढे उभे राहते. पुस्तकास आरंभो करीचे चरित्र देऊन काव्याचे चिंतित्सक विवेचन केले आहे; व प्रत्येक सर्गाचे प्रारंभो विस्तृत विषय प्रवेश दिला आहे. त्यामुळे काव्य समजण्यास फारच सुलभ जात. पुस्तकाची किंमत ४४ व्ही पी ने ४६

सेक्रेटरी.

मनोरंजक पुस्तकमाला धोर.